

T.C.
GAZIANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

**NÂBÎ'NİN HAYRİYYE ADLI ESERİNDEKİ AYET VE HADİS
İKTİBASLARI İLE NÂBÎ'NİN DİNİ VE AHLAKİ BAKIŞ AÇISI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MURAD CANBOLAT

DANIŞMAN: PROF. DR. HALİL İBRAHİM YAKAR

GAZIANTEP
AĞUSTOS 2017

T.C.
GAZIANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

NÂBÎ'NİN HAYRİYYE ADLI ESERİNDEKİ AYET VE HADİS İKTİBASLARI
İLE NÂBÎ'NİN DİNÎ VE AHLAKİ BAKIŞ AÇISI

MURAD CANBOLAT

Tez Savunma Tarihi: 21.08.2017

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Hülya ARSLAN EROL
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

İmzası

Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR

Yrd. Doç. Dr. Gülşah Gaye FİDAN

Yrd. Doç. Dr. Armağan ZÖHRE

ÖZET

Yusuf Nâbî, XVII. yüzyılda yaşamış önemli bir şair ve fikir adamıdır. Nâbî'nin yaşadığı dönemde siyasi manada yaşanan olumsuzluklar sosyal hayata da aksetmiştir. Nâbî, toplumda yaşanan bu olumsuzluklara kayıtsız kalmamış ve toplumun düştüğü buhrana yönelik eserler kaleme alarak bunlara çözüm önerileri sunmaya çalışmıştır. Nâbî'nin bu minval üzere kaleme aldığı eserlerinden biri de *Hayriyye* adlı mesnevisidir.

Nâbî, *Hayriyye* adlı mesnevisini genç oğlu Ebu'l Hayr'a ithaf etmiştir. Nâbî, bu eserinde oğluna ibadetlerden ahlaka, meslek seçiminden adâb-ı muaşerete kadar hayatta karşılaşılabileceği her merhale hakkında malumat vermiş ve nasihatlerde bulunmuştur. Ancak Nâbî, bu nasihatleri verirken oğlunu sadece bir örnek olarak göstermiştir. Aslında Nâbî, eserinde verdiği bütün öğütleri oğlu şahsında tüm Osmanlı toplumuna hitaben söylemiştir. Nâbî'nin buradaki esas gayesi, verdiği öğütlerle toplumda meydana gelen çözümlenin önüne geçebilmektir.

Nâbî'nin *Hayriyye*'sinde birçok dinî ve ahlaki muhteva yoğun olarak görülmektedir. Nâbî'nin eserindeki dinî ve ahlaki muhtevanın kaynağını ise ayet ve hadisler oluşturur. Bu çalışmada Nâbî'nin eserini oluştururken yararlandığı ayet ve hadislerin tespiti yapılacak ve buradan da hareketle Nâbî'nin din ve ahlak görüşü ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nâbî, Hayriyye, Din, Ahlak, Ayet, Hadis

ABSTRACT

Yusuf Nâbî is an important poet and idea man who lived in the XVIIth century. In the period when Nabi lived, the negativities that took place in the political aspect were also reflected in social life. Nabi did not remain indifferent to these negativities in the society and tried to offer solutions to these problems by solutions about the crisis that the society tellinto. One of the works that Nâbî received in this minval is the mesnevi called Hayriyye.

Nâbî attributes Hayriyye mesnevisis to his young son Abu'l Hayr. In this work, Nâbî informed his son about worship from morals, from the choice of profession to every step he might encounter in life, and gave advice. Nabi, however, showed his son only as a sample when he gave these advice. In fact, Nâbî, in his work, gave these advice to all the Ottoman society in his son's name. Nabi's main aim here is to be able to prevent the problem of dissolving in society through the advice he gives.

Many religious and moral contents are seen intensely in the Hayriyye of Nâbî. Verses and hadiths became the source at the religious and athical content at Nâbî's work. In this study, the verses and hadiths that Nâbî used to create his work will be determined accordingly he will try to put forward the view of religion and morality of Nabi.

Key Words: Nâbî, Hayriyye, Religion, Morality, Verse of the Qoran, Hadith

ÖN SÖZ

Türk Edebiyatı tarih boyunca muhtelif merhalelerden geçmiştir. Bu merhalelerin oluşmasında rol sahibi olan unsurlardan biri de din faktörüdür. Bu bağlamda Klasik Türk Edebiyatı'nın oluşmasına zemin hazırlayan faktör ise İslam dini olarak karşımıza çıkmaktadır.

İslam dini tesirinde inkişaf eden Klasik Türk Edebiyatı döneminde verilen eserlere bakıldığında bu eserlerin birçoğunun dinî ve tasavvufî yönünün olduğu görülmektedir. Hatta din faktörü Klasik Türk Edebiyatında; tevhid, münâcât ve na't gibi nazım türlerinin oluşmasını da sağlamıştır. Dolayısıyla bu dönem sanatçıları İslam dininin tesiri altında farklı türden eser kaleme almışlardır.

İslam dini çerçevesinde kalarak eserler veren sanatçılardan biri de XVII. yüzyılda yaşamış Urfalı Yusuf Nâbî'dir. Şair Nâbî'nin özellikle *Hayriyye* adlı didaktik mesnevisinde dinî muhteva yoğun olarak kendini gösterir. Bu eseri ile dönemdeki birçok kurum ve anlayışı hicveden Nâbî, dinî ve ahlaki konularda öğütler verirken ayet ve hadislerden istifade etmiştir. Bu istifade genelde iktibas sanatı kullanılarak tezahür eder. Ancak buradaki iktibas sanatı, çoğu zaman birebir iktibas değil, mealen iktibas suretiyle kendini gösterir. Hatta bazen iktibas başlığı altında aldığımız bazı ayet ve hadisler Nâbî için sadece birer ilham kaynağı olmuştur.

Bu çalışmada Nâbî'nin iktibas ettiği ayet ve hadisler *Hayriyye*'deki konulara göre tespit edilmiştir. Bu tespit esnasında özellikle hadislerin seçiminde muteber kabul edilen hadis kitaplarının orijinal Arapça basımları tercih edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma, bir giriş ve üç ana bölümden teşekkül eder. Giriş bölümünde araştırmanın amacı, metodu ve kaynakları hakkında açıklamalarda bulunulmuştur. Ardından konunun daha iyi anlaşılması ve bütünlüğün sağlanması açısından XVII. yüzyıl Türk Edebiyatı ile Nâbî'nin hayatı, sanatı ve eserleri hakkında kısa bir malumat verilmiştir.

Birinci bölümde ise, *Hayriyye*'deki beyitler incelenip nesre çevirisi verildikten sonra beyitlerle bağlantısı olduğunu düşündüğümüz ayet ve hadislerin tespiti yapılmıştır. Beyitler; İnsanın Değeri ve Yaratılışı, Allah'ın Kudret ve Hikmeti, Âlemin Düzeni, Peygambere Övgü, Urfa'ya Övgü, Ahiret İnancı ve Cennet, Namaz, Oruç, Hac, Zekât ve Sadaka, Kelime-i Şehadet, İlim, Rızık, Kanaatkârlık, Gözleri

Haramdan Sakınmak, Dilencilik, Hezl, Gıybet, Komşu Hakkı, Güler Yüzlü Olmak, Kibir, Edep ve Hayâ, Davete İcabet, Az Konuşmak, Riya, Cömertlik, İçki, Ziyinet ve Süslenme, İsfraftan Kaçınmak, Yalan, Yetim Malı ve Hâkimlik başlıkları altına toplanmıştır.

İkinci bölümde ise Nâbî'nin *Hayriyye*'sinden hareketle din ve ibadet anlayışı hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirme ise; İslam Dininin Önemi, Allah'ın Emirleri, Kelime-i Şahadet, Namaz, Oruç, Hac, Zekât-Sadaka ve Tasavvuf başlıkları altında tasnif edilmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise *Hayriyye*'deki beyitlerden hareketle Nâbî'nin ahlak prensipleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bölüm ise; Tok Gözlülük, Kanaatkârlık, Yergi ve Güldürü, İyilik ve Cömertlik, Kibir, Edep ve Hayâ, Davete İcabet, Konuşma Adabı, Başkasını Ayıplamak, Yalan, Sabır ve Söz Taşımak başlıklarından oluşmaktadır.

Çalışmanın sonunda ise üç bölümle alakalı genel bir değerlendirme yapılarak netice ortaya konmaya çalışılmıştır.

Son olarak bu uzun ve yoğun süreçli çalışmam boyunca bana yardımcı olan tüm hocalarıma, arkadaşlarıma, aileme ve hususiyetle pek kıymetli hocam Prof. Dr. Halil İbrahim Yakar'a vermiş olduğu imkân ve desteklerden dolayı en kalbî duygularıyla teşekkür ederim.

Murad CANBOLAT

Ağustos-2017

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	9
1. Çalışmanın Amacı	11
2. Araştırmanın Metodu	11
3. Araştırmanın Kaynakları	11
4. XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatına Kısa Bir Bakış	12
5. Nâbî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği Ve Eserleri	13
5.1. Hayatı	13
5.2. Edebî Şahsiyeti	17
5.3. Eserleri	19
BİRİNCİ BÖLÜM	23
Hayriyye'deki Ayet ve Hadis İktibasları	23
1. İnsanın Değeri ve Yaratılışı	23
2. Allah'ın Kudret ve Hikmeti	26
3. Âlemin Düzeni	27
4. Peygambere Övgü	29
5. Urfa'ya Övgü	34
6. Ahiret İnancı ve Cennet	36
7. Namaz	39
8. Oruç	42
9. Hac	46

10.	Zekât ve Sadaka.....	49
11.	Kelime-i Şehadet	52
12.	İlim	54
13.	Rızık	59
14.	Kanaatkârlık	60
15.	Gözleri Haramdan Sakınmak	61
16.	Dilencilik	62
17.	Hezl	62
18.	Gıybet	63
19.	Komşu Hakkı.....	64
20.	Güler Yüzlü Olmak	66
21.	Kibir.....	67
22.	Edep, Hayâ	69
23.	Davete İcabet.....	72
24.	Az Konuşmak	72
25.	Hataları Araştırmamak	73
26.	Riya	75
27.	Cömertlik.....	77
28.	İçki.....	79
29.	Ziynet ve Süslenme	80
30.	İsraftan Kaçınmak	81
31.	Yalan	82
32.	Yetim Malı	85
33.	Hâkimlik.....	87
İKİNCİ BÖLÜM.....		89
Nâbî'nin Din ve İbadet Anlayışı		89

1. İslam Dininin Önemi.....	89
2. Allah'ın Emirleri	90
3. Kelime-i Şahadet.....	91
4. Namaz	91
5. Oruç.....	94
6. Hac	96
7. Zekât ve Sadaka	97
8. Tasavvuf.....	100
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	103
Nâbi'nin Ahlak Anlayışı	103
1. Tok Gözlülük	103
2. Kanaatkârlık	104
3. Yergi ve Güldürü.....	105
4. İyilik ve Cömertlik	106
5. Kibir	108
6. Edep ve Hayâ	110
7. Davete İcabet.....	111
8. Konuşma Adabı.....	112
9. Başkasını Ayıplamak	112
10. Yalan	113
11. Sabır.....	114
12. Söz Taşımak	115
SONUÇ.....	117
KAYNAKÇA	120
DİZİN	124
ÖZGEÇMİŞ.....	130

KISALTMALAR

As. : Aleyhisselam

b. : Beyit

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

çev. : Çeviren

Hz. : Hazretleri

mad. : Madde

MEB. : Milli Eğitim Bakanlığı

s. : Sayfa

t.y. : Tarih Yok

TDVİ: Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi

ter. : Tercüme

vd. : Ve Diğerleri

yay. : Yayınları

GİRİŞ

Klasik Türk Edebiyatı XIII. yüzyıl sonlarında başlayıp XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiş bir edebiyat dönemidir. Bu dönem Klasik Türk Edebiyatı yanında; İslami Edebiyat, Yüksek Zümre Edebiyatı, Enderûn Edebiyatı, Eski Türk Edebiyatı ve Divan Edebiyatı gibi muhtelif isimlerle de anılır. Klasik Türk Edebiyatı, Türklerin İslamiyet'i kabulünden itibaren inkişaf etmeye başladığından İslam medeniyeti çerçevesinde gelişmiştir. Buna istinaden bu dönemdeki eserlerin muhtevasında İslami bir anlayış yoğun olarak kendini hissettirmektedir. Zira din; toplumların medeniyet anlayışlarına, sosyal hayatlarına, ekonomisine, mimarisine ve en önemlisi edebiyatlarına tesir eden önemli bir amildir. Bir başka deyişle, her edebiyat anlayışı kendi döneminin dünya görüşünü belli ölçüler çerçevesinde yansıtmaktadır. Netice itibariyle İslam dininin Klasik Türk Edebiyatı'na kaynaklık ettiğini söyleyebiliriz.

İslam dininin ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim, Klasik Türk Edebiyatı için de temel bir kaynak olmuştur. Bunun yanında Hz. Peygamber'in hadisleri, peygamberler tarihi ve tasavvuf da Klasik Türk Edebiyatı'na kaynaklık eden diğer unsurlardır (Mermer, 2015: 28). Divan şiirine kaynaklık eden bu dinî unsurlar, Divan edebiyatındaki tevhid, münâcât na't gibi bazı türlerin oluşmasında bile doğrudan etkili olmuşlardır (Saraç, 2011: 17).

Divan şiirinde ayet ve hadislere sıkça rastlanır. Mesela, Divan edebiyatında telmih edilen Peygamber kıssaları Kur'an menşelidir. Aynı zamanda hadislere tamamen yer verildiği gibi iki kelime ile kısaca işaret edildiği de olmuştur (Aksoyak, 2006: 315).

Divan Edebiyatı sanatçılarının ekserisi her şeyden önce inançlı kimselerdir. Bu sanatçılar için İslam dininin emirleri, nehiyleri ve Hz. Peygamber'in hadisleri onların istifade ettikleri birer hazine ve ilham kaynağı olmuştur. Divan Edebiyatı sanatçılarının inançlarını eserlerine yansıtmaları onlar için tabii bir durumdur. Divan Edebiyatı sanatçıları için dinî konulardan yararlanma durumu ayet ve hadislerin bazen telmih yoluyla bazen ise mealen veya aynen iktibas etmeleri suretiyle kendini göstermektedir. Ayrıca bu durum eserlerin didaktik bir üslup kazanmasına da sebep olmuştur (Pala, 2015 b: 35, 36).

Eserlerini didaktik bir üslupla ayet ve hadisler ışığında telif eden Divan Edebiyatı sanatçılarından biri de XVII. yüzyılda yaşamış Şair Nâbî'dir. Örneğin Nâbî'nin *Divan*'ında yer alan münâcâtlar, n'atlar ile *Kırk Hadis* adlı eserinde dinî muhteva kendini göstermektedir. Bunun yanında Nâbî'nin özellikle *Hayriyye* adlı eserinde de dinî muhteva yoğun olarak karşımıza çıkar. *Hayriyye*'deki dinî muhtevanın yanında din ile aynı mabdan beslenen ahlaki mevzulara da sıkça rastlanmaktadır.

Bu çalışmanın hareket noktası Nâbî'nin *Hayriyye* adlı mesnevisi olmuştur. Şair Nâbî, oğlu Ebu'l Hayr şahsında dönemin Osmanlı toplumuna seslenip nasihatler verdiği bu eserinde, birçok dinî ve ahlaki konuya değinmiştir. Bunu yaparken de ayet ve hadislerden sıkça yararlanmışır.

Diğer bir ifadeyle Kur'an ve Hz. Peygamber'in hadisleri Nâbî'nin *Hayriyye*'sine kaynaklık etmiştir. Nâbî'nin bu kaynaklardan yararlanması çoğu kez iktibas¹ yoluyla olmuştur. Ancak bu iktibasların çoğu “tam iktibas²” veya “yarım iktibas³”tan ziyade “mealen iktibas⁴” suretiyle gerçekleşmiştir. Hatta bu iktibas sanatı bazen de Nâbî için birer ilham kaynağı olarak kendini göstermiştir.

Bu çalışmada *Hayriyye*'de geçen ayet ve hadis iktibasları tespit edilerek Nâbî'nin değindiği konular genel bir tasnife tabi tutulmuştur. Diğer yandan Nâbî'ye kaynaklık eden ayet ve hadisler ile Nâbî'nin mesnevisinde bahsettiği diğer dinî ve ahlaki konular Nâbî'nin din ve ahlak anlayışını da yansıtmaktadır. Buradan da hareketle bu çalışmada Nâbî'nin dinî ve ahlaki bakış açısı tespit edilmeye çalışılmıştır.

¹ İktibas, başkasına ait olan bir kelimeyi veya cümleyi tam, yarım veya manası ile kendi eserine alıp aktarmak demektir. İktibas özellikle âyet, hadis, kelâm-ı kibar ve diğer şairlerin sözlerinde yapılır. İktibastaki amaç fikri kuvvetlendirmek ve sözü güzelleştirmektir (Pala, 2015 a: 228, 229).

² Başkasına ait bir sözün tamamı alınmışsa buna “tam iktibas” denir (Pala, 2015 a: 228, 229). Bu iktibas, “doğrudan iktibas” diye de adlandırılır.

³ Başkasına ait bir sözün bir parçası alınmışsa buna “yarım iktibas” denir (Pala, 2015 a: 228, 229).

⁴ Ayet ve hadislerin lafzı yerine anlamının alınmasına “mealen iktibas” denir (Keleş, 2013: 6).

1. Çalışmanın Amacı

Toplumlara yön vermiş şair ve yazarların dünya görüşlerinin, fikirlerinin ortaya konması onların tam manasıyla anlaşılmasını sağlar. Aynı zamanda bir sanatçının her yönüyle anlaşılması o dönem hakkında da bilgi verecektir.

Bu çalışmada Şair Nâbî'nin *Hayriyye* adlı mesnevisinde terennüm ettiği fikirlere kaynaklık eden ayet ve hadislerin tespiti ve bu tespitten hareketle Nâbî'nin din ve ahlak anlayışının ortaya konulması hedeflenmektedir. Bu sayede şair Nâbî'nin fikirleri daha iyi anlaşılacaktır.

2. Araştırmanın Metodu

Bu araştırma beş bölümden teşekkül etmektedir. Bu bölümlerde izlenen yolu şu şekilde özetleyebiliriz:

Giriş bölümünde araştırmanın amacı, metodu ve kaynaklarının yanında konu ile ilgili ön bilgi ve bütünlük adına XVII. yüzyılın edebiyat anlayışı, Nâbî'nin hayatı, edebî şahsiyeti ve eserlerine kısaca değinildi.

Birinci bölümde ilk olarak Nâbî'nin *Hayriyye* adlı mesnevisindeki beyitler incelendi. Ardından bu beyitlerde geçen dinî ifadeler Kur'an-ı Kerim'deki ayet ve hadislerle mukayese edilerek benzer yönleri ortaya konuldu. Buradan da hareketle Nâbî'nin iktibas ettiği veya Nâbî için ilham kaynağı olan ayet ve hadislerin tespiti yapıldı. Ardından da dinî ve ahlaki konuların tasnifi yapıldı.

İkinci bölümde Nâbî'nin din ve ibadet anlayışı, *Hayriyye*'deki beyitlerden örneklerle ortaya konmaya çalışıldı.

Üçüncü bölümde ise yine *Hayriyye*'deki beyitlerden hareketle Nâbî'nin ahlak prensiplerinin tespiti yapılmaya çalışıldı.

Sonuç bölümünde ise konu ile alakalı genel bir değerlendirme yapıldı.

3. Araştırmanın Kaynakları

Kullanılan kaynaklar, araştırmanın güvenilirliği açısından önemli bir noktadır. Özellikle birincil kaynaklardan yararlanmak araştırmanın güvenilirliğini artırır. Bu çalışmada imkânlar nispetinde birincil kaynaklara inilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında güncel kaynaklardan da istifade edilmiştir .

Bu çalışmadaki Nâbî'nin *Hayriyye* adlı mesnevisindeki beyitler incelenirken ana kaynak Mahmut Kaplan'ın *Hayriyye-i Nâbî* isimli eseri olmuştur. *Hayriyye*'deki beyitler bu eser esas alınarak ortaya konmuştur.

Hayriyye'deki beyitlerin nesre çevirisi yapılırken İskender Pala'nın *Hayriyye* adlı eserinden de yararlanılmıştır.

Tespiti yapılan ayet iktibasları ise Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayımladığı Kur'an-ı Kerim Meali esas alınarak aktarılmıştır.

İktibas edilen hadislerin seçiminde çalışmanın güvenilirliği için daha çok Kütüb-ü Sitte'deki orijinal Arapça eserler tercih edilmeye çalışıldı.

Nâbî'nin hayatı ve sanat anlayışı hakkında genel olarak Meserret Diriöz, Hüseyin Yorulmaz ve Ali Fuat Bilkan'ın eserlerinden yararlanılmıştır.

4. XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatına Kısa Bir Bakış

XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin genel olarak güçlü döneminin sona erdiği ve gerilemenin hissedilmeye başlandığı dönemdir. Bu dönemde artık Osmanlı toprak kazanamamakta ve ekonomik sorunlar kendini göstermektedir. Bununla beraber Celali isyanları ile de devlet zor günler geçirmiştir (Mengi, 2008:191,192).

Bu siyasi gerilemeye rağmen bu dönemde ilim ve sanatta gelişmeler yaşanmıştır. Sultanahmet, Yeni Cami, Üsküdar Çinili Cami gibi birçok mimari eser bu yüzyıl içerisinde yapılmıştır (Kabaklı, 2002: 644).

Bu yüzyılda ise şiir, önceki asırlara göre daha oturmuş bir yapıya sahip görünmektedir. Bu yüzyıldaki sanatçılar önceki yüzyıllardaki sanatçıların da tesiriyle kendilerini daha da geliştirmişlerdir. Bu dönem şairleri bir zamanlar kendilerine numune aldıkları İran edebiyatı ile eşdeğer eserler ortaya koyduklarını ve hatta kaside ve gazelde İranlıları bile aştıklarını söylemektedirler (Mengi, 2008: 195).

Şiirin yanında özellikle nesir alanında da hızlı gelişmeler kaydedilmiştir. Divan şiiri imparatorluk şehirlerine, önceki asırlardan daha ziyade yayıldığı için Kırım, Peşte, Bosna, Bağdat, Kahire, Diyarbakir gibi muhtelif büyük şehirlerden de güçlü şairler çıkmaya başlamıştır. Bu yüzyılın en önemli iki şairi olan Nef'i Erzurumlu, Nâbî ise Urfalıdır. Klasikleşen Divan şiiri bu yüzyıl itibariyle daha sade ve güzel bir dile kavuşmuştur (Kabaklı, 2002: 645).

Nesir alanında Evliya Çelebi, Kâtip Çelebi, Nâima ve Peçevî gibi şahsiyetler bu dönemin önde gelen şahısları arasındadır. Yine halk edebiyatının güzel örneklerinden biri olan Kerem ile Aslı Hikâyesi de bu dönemde ortaya çıkmıştır (Kurnaz, 2002: 292).

XVII. yüzyılda İran’da “Sebk-i Hindî” adında edebî bir akım hüküm sürmekteydi. Bu akım aynı yüzyılda Türk edebiyatında da hissedilmeye başlanmıştır. Nâ’îlî, Neşâtî, İsmetî ve Fehim gibi sanatçılar da “Sebk-i Hindî” akımını doğrultusunda eserler vermişlerdir. Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise Nâbî, şiirde duygu ve hayalden ziyade düşünceye yer vererek, dünya görüşünü ve hayat tecrübesini özlü bir şekilde anlatmak suretiyle kendi tarzını ortaya koymuştur. Bu akım ise “Hikemî Şiir” adını almıştır (Mengi, 2008, 195,196).

5. Nâbî’nin Hayatı, Edebî Kişiliği Ve Eserleri

5.1. Hayatı

Şair Nâbî, 1642 yılında Ruha (Urfa)’da dünyaya gelmiştir (Bilkan, 1997: 11). Nâbî, memleketinin Ruha -şimdiki adı ile Şanlıurfa- olduğunu *Hayriyye* adlı eserinde şöyle ifade eder:

Vatanum şehri dil-ârâ-yı Ruhâ

Vakt-i tahrîr makarrum Şebhâ (Hayriyye, b. 76)

(Vatanım gönül süsleyen Urfa’dır. Hayriyye’yi yazdığım yer ise Halep’tir.)

Şairin asıl adı Yusuf Nâbî olarak bilinmektedir. Nitekim Nâbî, *Hayriyye*’sinde kendi adı ile alakalı olarak şu beyti söylemiştir:

Seni itdi kereminden i’tâ

Pederün Yûsuf-ı Nâbî’ye Hudâ (Hayriyye, b. 69)

Nâbî’nin ailesi hakkında geniş çaplı malumatlar bulunmamaktadır. Sadece Urfa’nın önde gelen ailelerinden biri olan Hacı Gaffarzâdeler ailesine mensup olduğu bilinmektedir. Geçmiş Hz. Peygamber’in soyuna dayanmakta olup, babasının adı Seyyid Mustafa ve dedesi de Seyyid Mahmud olarak geçmektedir (Yorulmaz, 1998: 20). Ayrıca Nâbî’nin *Hayriyye* adlı mesnevisinde geçen bir beyitten hareketle soyunun seçkin ve âlim kişilerden oluştuğu anlayabiliriz. Söz konusu beyit şu şekildedir:

Hamdü li'llâh nesebün 'âlîdür

'İlm ile cedd ü ebün 'âlîdür (Hayriyye, b. 84)

(Çok şükür soyun yücedir ve baban ile ataların da ilim ile yükselmişlerdir.)

Nabî, gençlik yıllarının ilk dönemlerinde arzuhalcilik yapmıştır. Yazdığı dilekçelerle dönemin Urfa mutasarrıfının dikkatini çeker. Genç yaşta yetenekli biri olduğu anlaşılan Nâbî, Urfa mutasarrıfın da tensibiyle İstanbul'a gitmeye karar verir (Kurtoğlu, 2008: 130).

Nâbî de İstanbul'u çok arzulamaktadır. Nâbî'ye ait olan şu beyitler onun payitahtı ne kadar istediğini anlatması bakımından önemlidir:

Ol zamân k'itdi Hak beni îcâd
Eyledi himmeti bana hem-zâd
Oldı himmet bana heveste şerîk
Durmayup itmede beni tahrîk
Ne durursun azîmet eylesene
Kendü kendüne himmet eylesene

Varsana âsitâne-ı şâha

Yüzünü sürsene o dergâha

Anda âlî-cenâblar bulunur

Âsmân gibi bâblar bulunur.

Anda çokdur mürüvvet erbâbı

Bulunur anda himmet-i ashâbı

Nice kıymet-şinâs irfân var

Nice sâhip-hüner sühan-dân var

Sana hâsıl olup sürûr-ı safâ

İdesin ömrün olduğınca du'â (Diriöz, 1994: 33, 34).

Yukarıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere Nâbî, büyük bir şevk ve beklenti ile genç sayılabilecek bir yaşta saltanatın başkenti İstanbul'a gitmiştir.

Nâbî, İstanbul'a geldiğinde IV. Mehmed padişahı. Nâbî, ilk olarak Musahip Mustafa Paşa'ya intisap etmiştir. Nâbî'nin Musahip Mustafa Paşa'ya intisap etmesi, onun ilk yıllardaki zor durumlardan kurtulmasını sağlamıştır (Bilkan,1997: 12).

Kısa zamanda Musahip Mustafa Paşa'nın güvenini ve takdirini kazanarak onun divan kâtibi olur. Nihayetinde Musahip Mustafa Paşa'nın da vasıtasıyla Sultan IV. Mehmed'in takdirlerini kazanıp onunla samimiyet kurmuştur (Bilkan, 1997: 14).

Nâbî zamanla Sultan IV. Mehmed'in av gezilerine, çocuklarının sünnet düğünlerine dahi katılarak padişahla çok iyi münasebetler kurmuştur. Hatta 1675 yılında IV. Mehmed'in şehzadeleri olan ve sonraları Osmanlı tahtına oturan II. Mustafa ve III. Ahmed'in sünnet düğünlerinin anlatıldığı *Sur-nâme*'yi⁵ kaleme almıştır (Yorulmaz, 1998: 27).

Musahip Mustafa Paşa'nın maiyetindeki Lehistan seferine katılan Nâbî, Kamanıçe kalesinin fethini de görmüştür. Bu fethi Nâbî, *Fetih-nâme-i Kamanıçe* adlı mensur eserinde anlatır. Nâbî, fetih için iki tarih düşürmüş, bunlarından birini beğenen Sultan IV. Mehmed bu tarihî kalenin kapısına işletmiştir (Kaplan, 2015: 13). Nâbî'nin bu beyti şu şekildedir:

Tarihini felekde melek yazdı Nâbîyâ

Düşdi Kamançe hısnına nûr-ı Muhammedî (Diriöz, 1994: 48).

Nâbî, 1678'de hacca gitmek ister. Bu arzusunu padişaha ileten Nâbî, padişahın da iznini alarak yola çıkar. Padişah ona yardımcı olması için Mısır valisi Abdurrahman Paşa'ya bir de hatt-ı hümayun gönderir (Kalkıymış, 1988: 5).

Dönemin şartlarına göre oldukça güven ve rahat bir şekilde hac farızasını yapan Şair Nâbî, yol boyunca gezip gördüğü kutsal yolculuğun anlatıldığı *Tuhfetü'l Haremeyn*⁶ adlı eseri de kaleme almıştır.

Nâbî, 1678 yılının bahar ayında başlayıp yaklaşık bir yıldan ziyade süren bu uzun hac yolculuğu boyunca birçok önemli yere uğramıştır. İstanbul'dan başlayıp Medine'de biten bu yolculuk esnasında Nâbî'nin yol güzergâhı sırasıyla şu şekilde

⁵ Levend, Ağâh Sırrı (1994). *Nâbî'nin Surnâmesi, (Vakâyi'-i Hitân- Şahzadegân-ı Hazret-i Sultan Muhammed-i Gâzi li-Nâbî Efendi)* İnkılap Kitabevi, İstanbul.

⁶ Coşkun, Menderes (2002). *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnâmeleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l Haremeyn'i*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

olmuştur: Üsküdar, Gebze, Haliç, Hersek, İznik, Eskişehir, Seyyidgazi, Akşehir, Ilgın, Lâdik, Konya, Ereğli, Adana, Payas, Bakraz, Antakya, Halep, Ruha (Urfa), Fırat Nehri, Ayıntâb (Antep), Halep, Asi Nehri, Hamâ, Humus, Kutayfe, Şam, Salihîye, Ramle Kudüs, Gazze, Rimâl Denizi, Bahr-ı Sepid, Bahr-ı Suvis, Nil, Kahire, Bulak, İskenderiye, Dimyat, Reşid, Cize, İnbaba, Adiliyye, Tîh, Tur-ı Sinâ, Akabe-i Mısır, Medyen, Bedr, Râbık, Bathâ, Umre, Mekke, Safâ, Merve, Arafât, Kuh-ı Rahmet, Mina, Müzdelife, Cebel-i Ebi Kubays, Kûh-ı Nûr, Kuh-ı Serv, Medine, Cebel-i Uhud ve Kubâ (Kalkışım, 2009: 377).

Nâbî, bu yolculuk esnasında uğradığı mekânlardaki manevi ricalin ziyaretlerini ihmal etmemiştir. Bunlardan bazıları; Konya’da Hz. Mevlânâ, Antakya’da Habib-i Neccar, Adana’da Danyal (as) ve Urfa’da Hz. İbrahim’dir.⁷ Ayrıca o dönemde Nâbî’nin kardeşlerinin Urfa’da yaşadığı düşünülürse Nâbî’nin bu vesile ile kardeşleriyle görüşme fırsatı bulduğunu söyleyebiliriz.

Nâbî, bir ara kendi isteğiyle Musahip Mustafa Paşa’nın kethüdalığı görevinden ayrılır. Bu ayrılma kendi isteğiyle olmasına rağmen Nâbî’ye birtakım sıkıntılar yaşatmıştır (Kaplan, 2015: 33).

Nâbî, Musahip Mustafa Paşa’nın kaptan-ı deryalık ile saraydan uzaklaştırılması üzerine onunla birlikte Mora’ya gider. Musahip Mustafa Paşa Boğazhisar (Seddülbahir) muhafızlığında iken ölür. Bunun üzerine Nâbî, orada kalmayı düşünmediği gibi İstanbul’a tekrar dönmeyi istemez (Karahan, 1953: 6).

Nâbî, artık uzun yıllar kalacağı Halep’e gider. Burada evlenerek devletin kendisine verdiği maaşla rahat bir yaşam sürer. 1694 yılında şairin oğlu Ebu’l Hayr Mehmet Çelebi dünyaya gelir. Oğlu yedi yaşında iken dönemin sosyal ve kültürel tahlilini yaptığı *Hayrî-nâme* adlı eserini de Halep’te kaleme almıştır (Bilkan, 2007: 7, 8).

Nâbî, payitaht İstanbul’dan uzak olmasına rağmen siyasi gelişmeleri takip etmektedir. Nâbî, her ne kadar II. Süleyman ve II. Ahmed’in tahta geçişinde sessiz kalsa da II. Mustafa’nın padişahlığa geçtiğinde ona bir *Cülûsiye* sunarak sessizliğini bozar.

⁷ Ayrıca bkz. Kalkışım, Muhsin (2009). *Tuhfetü’l Harameyn’de Mekân Ve Şahsiyet İlişkisi*, Şair Nâbî Sempozyumu s. 378

Çorlulu Ali Paşa'nın sadrazamlığa gelişi, Nâbî için kurulu düzeninin bozulması demektir. Zira Çorlulu Ali Paşa Nâbî'nin devletten aldığı maaşını kesip evine de el koymuştur. Bu olay üzerine Nâbî:

Bağ-ı dehrin hem hazanın hem baharın görmüşüz

Biz neşatin da gamında rüzigârın görmüşüz.

matlalı yedi beyitlik meşhur gazeli söylemiştir.

Yine Nâbî'nin:

Eyler şikeşte bâl ü perin gayret-i Hudâ

Nâbî cenâh-ı gayr ile pervaz edenlerin

makta beyitli şiiri de bu olay vesilesi ile söylemiştir (Karahana, 1953: 9).

Nâbî uzun yıllardır kaldığı Halep'te artık İstanbul özlemi duymaya başlamıştır. Baltacı Mehmet Paşa, 1710 yılında ikinci kez sadarete geçince yaklaşık çeyrek asırdır Halep'te hayatını idame ettiren Nâbî'yi İstanbul'a getirmiştir (Bilkan, 2007: 9).

Nâbî'nin İstanbul'a gelmesi, şairler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Artık Nâbî, devrinin üstat şairi sayılıyordu. Zira dönemin büyük şairlerinden Sâbî, Baltacı Mehmet Paşa'ya sunduğu kasidesinde şu ifadeleri terennüm eder:

Yüklenip taze kumâş-ı Haleb-i ma'nâyı

Geldi İstanbul'a şehbender-i mülk-i irfân

Nâbî'nin ikinci kez İstanbul'a gelmesinden sonra ünü iyice artmıştı. Yaşı yetmişten ziyade olmasına rağmen hâlâ dinç ve hikmet dolu sözlerin sahibi bir şairdi. XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın başına ilmi, şairliği, fikri ve dirayeti ile damgasını vuran Nâbî, 1712 yılında, yetmiş iki yaşında İstanbul'da vefat etmiştir (Pala, 2013: 3). Nâbî'nin mezarı ise İstanbul Karacaahmet'teki Miskinler mezarlığındadır.

5.2. Edebî Şahsiyeti

Nâbî, hayatı boyunca ortaya koyduğu manzum ve mensur birçok eseriyle fikirlerini anlatmaya çalışmıştır. Yaşadığı yüzyılın hikmet şairlerinden olarak görülen

Nâbî'nin bu ünü, son derece sağlam olan edebî kişiliğinden ileri gelir (Bilkan, 2007, 12).

Nâbî, her şeyden önce bir fikir adamıdır. Diğer birçok divan şairinde olan aşka, duyguya, hayale veya fantastik düşüncelere eserlerinde pek yer vermeyen Nâbî, bu bakımdan diğer şairlerden ayrılır. Dolayısıyla Nâbî, lirizmden ziyade didaktiğe yakın bir şairdir (Kabaklı, 2002: 660). Nâbî'nin hikemî üslubu, daha çok *Hayriyye*'sinde kendini gösterir (Mengi, 1987: 39).

Nâbî, şiirlerde hikmetlerin ön planda olması gerektiğini *Hayriyye*'sinde şöyle ifade eder:

Hikmet-âmîz gerekdür eş'âr

Ki me'âli ola irşâda medâr (Hayriyye, b. 1000)

Hikemî şiirin en büyük temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Nâbî, şiirlerinde atasözlerine, deyimlere ve halk âdetlerine yer vererek bunların zihinlerde canlı tutulmasını sağlamıştır (Yorulmaz, 1996: 25, 26). Ayrıca Nâbî, atasözü ve deyimlere şiirlerinde yer vererek hem halk tarafından kolayca anlaşılabilir hem de kısa ve hikemî sözler ortaya koymuştur.

Nâbî, şiirde az sözle çok şeyin anlatılması gerektiği fikrindedir. Böyle bir anlayışa sahip olan Nâbî, insanlara yol göstermiş ve halk tarafından da benimsenmiştir.

Nesirde kısa ve öz söyleme imkânı nazma göre daha zordur. Nesir, uzun söylemeyi gerektirdiği için zihinlerde kalıcılığı daha azdır. Bu sebeple Nâbî, nazmı nesre tercih etmiştir. Ayrıca Nâbî'nin benimsediği bu tarz, hikemî şiir olarak tavsif edilir. Nâbî, hikmetle dolu şiirlerini, insanlara öğüt vermek, yol göstermek için bir araç olarak görmüştür.

Nâbî'nin üslubu; akıcı, sade, pürüzsüz ve teknik yönden mükemmel bir seviyededir. Sade bir üslubu olmakla beraber edebî sanatlardan da sıklıkla yararlanır (Kabaklı, 2002: 660). Nâbî'nin nazım ve nesirdeki anlam güzelliği, edebî sanatlarla mümkün olduğundan, Nâbî eserlerini edebî sanatlarla zenginleştirmiştir (Mengi, 1987: 37).

Eserlerin edebî sanatlarla mükemmel olacağı fikrini savunan Nâbî'nin bu görüşü, aşağıdaki beytinden anlaşılmaktadır:

Ânı yok dil-bere benzer o kelâm

K'olmaya anda cinâs u îhâm (Hayriyye, b. 1019)

Eserlerde, edebî sanatların olması gerektiğini savunan Nâbî, yine de şiirin tamamen mecazlarla kurulu olmasına karşıdır. Nâbî, mecazın yanında hakiki mananın da şiire güzellik kattığını savunur:

Olmasa şi'r mecâz mutlak

Virse ma'nâya hakikat revnak (Hayriyye, b. 1002)

5.3. Eserleri

Nâbî, hayatı boyunca manzum ve mensur birçok eser ortaya koymuştur. Nâbî'nin eserlerinin muhtevasına bakıldığında dinî ve sosyal konuların yoğunluğu göze çarpar. Nâbî'nin bu eserlerini şöyle özetleyebiliriz:

5.3.1. Türkçe Divan

Divan edebiyatındaki divanlar içerisinde en kapsamlı divanlardan biridir. Birçok yazma nüshası vardır. Divan, eski harflerle iki kez yayımlanmıştır. Bunlardan ilki 1257 yılında yayımlanan Bulak baskısıdır. İkinci baskı ise 1292 İstanbul baskısı olarak bilinir (Kaplan, 2015: 41). Eser, son olarak Ali Fuad Bilkan tarafından da 1997 yılında yayımlanmıştır.⁸ Divan; tevhid, naat, kaside, terakib-i bend, tahmis, tarih, mesnevi, gazel, rubai, kıt'a, muamma ve lügazlardan oluşan mürettep bir divan özelliği gösterir.

5.3.2. Farsça Divançe

Nâbî'nin bu eserinde otuz gazel, İran şairlerinden olan Hafız-ı Şirâzî, Molla Câmî, Feyzî-i Hindî, Şifâî, Örfî, Sâib, Kelîm, Nâzirî, Şevket, Meylî, Garibî ve Talib'in gazelleri, Mevlana ve Yavuz'un gazellerine yazılan tahmisler bulunmaktadır (Kaplan, 2015: 41).

5.3.3. Terceme-i Hadîs-i Erba'în

Molla Câmî'nin kaleme aldığı *Kırk Hadis* adlı eserinin tercümesidir. Nâbî, bu eserinde kırk tane hadisi manzum olarak tercüme etmiştir. Nâbî, yaptığı bu tercümede oldukça serbest davranmış ve didaktik üslup kullanmıştır (Pala, 2013: 5).

⁸ Bilkan, Ali Fuat (1997). *Nâbî Divanı*. MEB Yayınları İstanbul,

“Fe’ilâtün/Mefâilün/Fe’ilün” vezniyle yazılan bu eser, Necip Asım tarafından yayımlanmıştır.⁹ Eserde hadislerin önce Arapça metinleri verilmiş ardından da manzum olarak tercümesi yapılmıştır. Bu eser Türk edebiyatındaki başarılı hadis çevirilerinden biridir.

5.3.4. Hayriyye

Asıl adı Hayrî-nâme olarak geçer.¹⁰ Nâbî’nin bu eseri oğlu Ebu’l Hayr Mehmet Çelebi adına yazılmış didaktik bir mesnevidir. 1660 beyitten oluşan eser, “Feilâtün/Feilâtün/Feilün vezniyle yazılmıştır.

Eser; sosyal, dinî ve ahlaki birçok konuda öğütlerle doludur. Yazıldığı dönemde son derece geçerli olan bu öğütler günümüzde de aynı geçerliliğe sahiptir.

Nâbî’nin oğlu şahsında dönemin tüm gençlerine öğütler içeren bu eseri, sanatçının muhtelif konulardaki görüşlerini yansıtan, dönemin tarihî ve sosyal yapısını hiciv sanatını da kullanarak aktaran bir eser olması bakımından önemlidir. Bu yönüyle *Hayriyye*, sosyal hicviye olarak Türk Edebiyatının en başarılı örneklerindedir (Mengi, 2008: 216, 217).

Manzum bir nasihat-nâme olan *Hayriyye*, kendinden önce yazılan *Kutadgu Bilig*, Ahmet-i Da’î’nin *Vasiyyet-i Nuşirevân*’ı, Kâdızâde Mustafa’nın *Padişah’a Nasihat Yollu Manzume*’si, Üveysî’nin *Nasihat Yollu Manzume*’si ve Emirî’nin *Nasihat-nâme*’siyle sosyal muhtevası bakımından benzerlik gösterir (Kaplan, 2015: 151).

5.3.5. Hayrâbâd

Aşk konulu bir mesnevi olan *Hayrâbâd*, Nâbî’nin Feridüddin Attâr’ın *İlâhinâme*’sinden esinlenerek yazdığı bir eserdir (Mengi, 2008: 217).

Nâbî, bu eserini hayatının son yıllarında Halep’te kaleme almıştır. Mesnevinin bazı bölümlerini Feridüddin Attâr’ın eserinden olduğu gibi aldığı için Şeyh Galib tarafından *Hüsn ü Aşk*’ta tenkit edilmiştir (Yorulmaz, 1998: 67).

⁹ Asım, Necip (1931). *Terceme-i Hadis-i Erba’în*. Milli Tetebbular Mecmuası, İstanbul.

¹⁰ Kısve-i nazma kodıkda hâme/Eyledüm nâmını “Hayrî-nâme” (Hayriyye b. 96)

5.3.6. Sûr-nâme

Nâbî'nin IV. Mehmed'in oğulları için 1675 yılında on beş gün boyunca devam eden sünnet düğünün anlatıldığı mesnevisidir. Bu mesnevi 587 beyitten oluşur. Vezni ise "Fe'ilatün/ Fe'ilatün/Fe'ilün"dür.

Bu eser Nâbî'nin gençlik döneminde kaleme aldığı bir eser olduğundan sanat değeri bakımından diğer eserleriyle mukayese edilemez (Kaplan, 2015: 43).

Döneminin tarihî, sosyal ve kültürel değerlerini yansıtan bilgileri ihtiva eden bu eser Türk edebiyatındaki sur-nâme türünün başarılı örneklerindendir (Mengi, 2008: 217).

5.3.7. Fetih-Nâme-i Kamanîçe

IV. Mehmed tarafından düzenlenen Lehistan seferinin anlatıldığı ve ağırlıklı olarak mensur olan bir eserdir. 1865'te İstanbul'da basılmıştır. Nabî, bu eseri Musahip Mustafa Paşa'nın emriyle yazmıştır (Yorulmaz, 1998: 68). Eser Gazavât-nâme türünün başarılı örneklerindendir.

Lehistan seferinde Kamanîçe kalesinin alınması üzerine Nâbî'nin düştüğü tarih, padişah tarafından beğenilerek kalenin kapısına işlenmiştir (Kaplan, 2015: 44).

5.3.8. Tuhfetü'l-Haremeyn

Nâbî'nin İstanbul'dan dan Hicaz'a varan hac yolculuğu boyunca gezip gördüğü yerlerin anlatıldığı mensur bir seyahat-nâme ürünü olan bu eser, 1683'te yazılmıştır. Bu eser 1848'te ise İstanbul'da matbu olarak basılmıştır (Yorulmaz, 1998: 68). Ayrıca Menderes Coşkun tarafından da *Tuhfetü'l Haremeyn* üzerine bir çalışma yapılmıştır.¹¹ *Tuhfetü'l Haremeyn*, son derece ağır bir dille kaleme alınmıştır. Eserde Türkçe'nin yanında Farsça ve Arapça beyit ve mısralar da bulunmaktadır.

5.3.9. Zeyl-i Siyer-i Veysî

XVII. yüzyıl sanatçılarından olan Veysî'nin Hz. Peygamber'in doğumundan Bedir savaşına kadar meydana gelen olayları anlattığı siyerine, Nâbî tarafından da Mekke'nin fethine kadar geçen olayların eklenmesiyle oluşturulmuş mensur bir eserdir (Mengi, 2008: 217).

¹¹ Coşkun, Menderes (2002). *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnâmeleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l Haremeyn'i*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Nâbî'nin bu eseri şiirlerine kıyasla oldukça sanatlıdır. Bu eser 1832'de ise Bulak'ta matbu hâlinde basılmıştır (Yorulmaz, 1998: 69).

5.3.10. Münşeat

Bu eser Nâbî'nin kaleme aldığı özel ve resmi mektupları ihtiva eder. Eserde yer alan mektupların çoğunun dili ağır ve sanatlıdır. Mektuplar Nâbî'nin hayatına ışık tutması bakımından önemlidir. Ancak bu eser üzerine teferruatlı bir çalışma henüz yapılamamıştır (Kaplan, 2015: 45).

BİRİNCİ BÖLÜM

Hayriyye'deki Ayet ve Hadis İktibasları

Bu bölüm, Nâbî'nin Hayriyye isimli mesnevisinde iktibas ettiği ayet ve hadislerin tespiti hakkındadır. İktibas, başkasına ait olan bir kelimeyi veya cümleyi tam, yarım veya manası ile kendi eserine alıp aktarmak demektir. İktibas özellikle âyet, hadis, kelâm-ı kibar ve diğer şairlerin sözlerinde yapılır. İktibastaki amaç fikri kuvvetlendirmek ve sözü güzelleştirmektir (Pala, 2015 a: 228, 229). Başkasına ait bir sözün tamamı alınmışsa buna “tam iktibas” denir (Pala, 2015 a: 228, 229). Bu tür iktibas, “doğrudan iktibas” diye de adlandırılır. Başkasına ait sözün bir parçası alınmışsa buna “yarım iktibas” denir (Pala, 2015 a: 228, 229). Ayet ve hadislerin lafzı yerine anlamının alınmasına ise “mealen iktibas” adı verilir (Keleş, 2013: 6).

Bu bölümde Nâbî'nin *Hayriyye*'de ele aldığı hususlar muhtevasına göre tasnif edilip beyitlerle benzerlik gösteren ayet ve hadisler tespit edilmiştir. Bu bölüm içerisinde ele alınan konular; İnsanın Değeri ve Yaratılışı, Allah'ın Kudret ve Hikmeti, Âlemin Düzeni, Peygambere Övgü, Urfa'ya Övgü, Ahiret İnancı ve Cennet, Namaz, Oruç, Hac, Zekât ve Sadaka, Kelime-i Şehadet, İlim, Rızık, Kanaatkârlık, Gözleri Haramdan Sakınmak, Dilencilik, Hezl, Gıybet, Komşu Hakkı, Güler Yüzlü Olmak, Kibir, Edep, Hayâ, Davete İcabet, Az Konuşmak, Hataları Araştırmamak, Riya, Cömertlik, İçki, Ziyinet ve Süslenme, İsrraftan Kaçınmak, Yalan, Yetim Malı ve Hâkimlik başlıkları altında incelenmiştir.

1. İnsanın Değeri ve Yaratılışı

Dünyadaki her canlı basitten mükemmele doğru bir kademeleşme çerçevesinde yaratılmıştır. İnsanoğlu ise bu kademeleşmenin en üstünde yer alır. Çünkü insanoğlu, kâinatın yaratıcısı olan Hz. Allah'ın yeryüzündeki halifesidir.¹² Bu halifelik sıfatı onun ne kadar değerli olduğunun delilidir.

¹² Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: *Hani, Rabbin meleklere, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.” demişler. Allah da, “Ben sizin bilmediğinizi bilirim” demişti.* (Bakara, 30)

İnsanın değerini gösteren diğer bir delil ise; meleklerin Âdem Aleyhisselam'a secde etmelerinin emredilmiş olmasıdır.¹³ Diğer taraftan insanın ne kadar değerli bir varlık olduğunun anlaşılması için, dünyadaki birçok nimetin yaratılış gayesine bakılması gerekir. Dünyadaki hayvanların, bitkilerin, sebzelerin, meyvelerin, ayın, güneşin, yıldızların, suyun, denizlerin, nehirlerin ve dağların insanoğlu için yaratıldığı Kur'an-ı Kerim'de açıkça beyan edilmektedir.¹⁴

İslam dininde bu derece önemli bir yer sahip olan insanın mahiyeti konusu, Nâbî'nin *Hayriyye* adlı eserinde ilk değindiği konulardan biri olmuştur. Nâbî, insan hakkında terennüm ettiği beyitlerin bir kısmının kaynağını ayet ve hadisler oluşturur. Bu bağlamda Nâbî, tarafından insanının yaratılışının konu alındığı beyit şu şekilde ifade edilmiştir:

Oldı bu sûret-i tîn-i tahûr

Ekmel ü eşref-i envâ'-ı zuhûr (b. 15)

(Tertemiz topraktan yaratılanların içinde insan, en mükemmel ve en şerefli duruma geldi.)

Şair Nâbî, bu beytin ilk mısramında insanın tertemiz bir topraktan yaratıldığını ifade eder. İnsanın topraktan yaratılması hususunu Nâbî, Kur'an-ı Kerim'deki şu ayetten mealen iktibas etmiştir:

“Andolsun, biz insanı kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş bir balçıktan yarattık.” (Hicr, 26)

Beytin devamında ise Nâbî, insanı mahlûkat içinde en şerefli, en mükemmel bir mahlûk olarak tasvir eder. Şair Nâbî'nin insanı şerefli ve mükemmel olarak tarif etmesi Kur'an-ı Kerim'deki şu ayetlerden mealen iktibas edilmiştir:

“Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.” (İsrâ, 70)

“Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.” (Tîn, 4)

¹³ “Hani meleklerle, “Âdem için saygı ile eğilin” demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.” (Bakara, 34)

¹⁴ Nahl sûresi 5, 10, 11, 12, 13, 14 ve 15. ayetler. İbrahim suresi 32 ve 33 ayetler.

İnsanın yaratılışı hakkında özellikle Kur'an-ı Kerim'den yararlanmak suretiyle bilgilere yer vermeye devam eden Nâbî, bir diğer beytinde şu ifadeleri dile getirir:

Âb u gilde idecek 'ilm zuhûr

Secdeye oldı melâ'ik me'mûr (b. 17)

(Su ve balçıkla ilim zuhur edince, insan yaratılınca melekler ona secdeye memur edildi.)

Şair, insanın yaratılışından bahsettiği bu beytinde Hz. Allah'ın ilk insan olan Âdem Aleyhisselam'ı yaratması ve bütün meleklerle Âdem Aleyhisselam'a secde etmelerini emretmesi olayını anlatır.

Mütedeyyin bir şair olan Nâbî'nin hayata İslami perspektiften bakması ve özellikle söz konusu mevzuların metafiziksel olaylar olması cihetiyle, Nâbî'nin bu beyitteki kaynağı Kur'an-ı Kerim olmuştur.

İslam dinine göre Hz. Allah, ilk insan olan Âdem Aleyhisselam'ı su ve balçıktan yaratmıştır. İnsanın aslının su olduğunu ifade eden Nâbî'nin sözleri şu ayetten mealen iktibastır:

“İnsan, bizim, kendisini az bir sudan (meniden) yarattığımızı görmedi mi ki, kalkmış apaçık bir düşman kesilmiştir.” (Yasin, 77)

İkinci mısradaki ise Hz. Allah'ın, Âdem Aleyhisselam'ı yarattıktan sonra meleklerin ona secde etmeleri emrini vermesi olayı anlatılmaktadır. Hz. Allah, Âdem Aleyhisselam'ı yaratınca meleklerle, ona secde etmelerini emretti. Bütün melekler Hz. Allah'ın bu emrine uyup secdeye kapandılar. Ancak meleklerin hocası olan İblis kibirlenip kendisinin ateşten yaratıldığını, Âdem Aleyhisselam'ın ise topraktan yaratıldığından kendisinin daha üstün olduğunu, dolayısıyla ona secde etmeyeceğini söyledi. Bu ifadeler aşağıdaki ayetlerden mealen iktibastır:

“Hani meleklerle, “Âdem için saygı ile eğilin” demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.” (Bakara, 34)

“Andolsun, sizi yarattık. Sonra size şekil verdik. Sonra da meleklerle, “Âdem için saygı ile eğilin” dedik. İblis'ten başka hepsi saygı ile eğildiler. O, saygı ile eğilenlerden olmadı.” (A'râf, 11)

“Hani meleklere, “Âdem için saygı ile eğilin” demiştik, onlar da saygı ile eğilmişlerdi. Yalnız İblis saygı ile eğilmemiş, “Hiç ben, çamur hâlinde yarattığın kimse için saygı ile eğilir miyim?” demişti.” (İsrâ, 61)

“Hani biz meleklere, “Âdem için saygı ile eğilin” demiştik de İblis’ten başka hepsi saygı ile eğilmişlerdi. İblis ise cinlerdendi de Rabbinin emri dışına çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da İblis’i ve neslini, kendinize dostlar mı ediniyorsunuz? Hâlbuki onlar sizin için birer düşmandırlar. Bu, zalimler için ne kötü bir bedeldir!” (Kehf, 50)

“Hani meleklere, “Âdem için saygı ile eğilin” demiştik de, İblis’ten başka melekler hemen saygı ile eğilmişler; İblis bundan kaçınmıştı.” (Tâ Hâ, 116)

2. Allah’ın Kudret ve Hikmeti

Hz. Allah sıfatlarıyla bilinir ve tanınır. Kur’an-ı Kerim’de Hz. Allah’ın sıfatlardan bahsedilmiştir. Çünkü Allah’ın zatını anlayıp kavramamız mümkün değildir. Zaten Allah, bununla kullarını yükümlü tutmamıştır. Allah’ın sıfatları, zâtî ve subûtî olmak üzere iki kısımdır. Bunların altısı zâtî sıfatlar, sekizi de subûtî sıfatlardır ki toplamı on dördür. Zâtî Sıfatlar: Vücut, Kıdem, Bekâ, Vahdâniyet, Muhâlefetün li’lhavâdis, kıyam binefsihi. Subûtî Sıfatlar: Hayat, İlim, Semi’, Basar, İrade, Kudret, Kelam ve Tekvin’dir. Bunlardan kudret Hz. Allah’ın her şeye gücü yeter olması demektir (Şentürk, Yazıcı, 2016: 44, 45).

Ezeli ve edebi kudret yalnızca Hz. Allah’a mahsustur. Hz. Allah, her yarattığına istediği gibi tasarrufta bulunabilir. Hz. Allah’ın her şeyi yaratmaya ve yok etmeye gücü yeter. Onun kudretinin sonu asla yoktur. İçinde yaşadığımız bu âlemin nizamı Hz. Allah’ın kudretine delildir (Bilmen, 2014: 32). Bu açıklama, Nâbî’nin eserinde terennüm ettiği Hz. Allah’ın kudret sıfatının muhtevasını oluşturur.

Sağlam bir dinî anlayışı olan şair Nâbî yukarıda anlatılan hususlara vakıftır. Nâbî, Allah’ın kudret ve hikmeti ile alakalı beytinde de ayetlerden yararlanmıştır. Zira Allah’ın kudret ve hikmeti, Kur’an-ı Kerim’in birçok yerinde geçmektedir. Eserin, tevhid bölümü olarak değerlendirebileceğimiz aşağıdaki beyitte Nâbî, şöyle söyler:

Hikmet ü kudrete gâyet yokdur

Bu temâşâyâ nihâyet yokdur (b. 32)

(Allah'ın kudret ve hikmetine sınır yoktur. Bu temaşanın da sonu gelmez.)

Nâbî, bu beyitte Hz. Allah'ın kudreti ve hikmeti hakkında bilgi vermektedir. Birinci mısradan Allah'ın sonsuz kudret ve hikmetinin olduğunu bildirir. Kudret, güç ve iktidardır. Hikmet ise bir işteki ilahî amaçtır. Nâbî, Hz. Allah'ın kudretine ve hikmetlerine bakıldığında bunların nihayetsiz olduğunu ifade eder. İkinci mısradan geçen temâşâdan maksat, bütün mahlûkat ve kâinattır. İslam dinine göre kâinattaki sonsuzluğun tek yaratıcısı Hz. Allah'tır. Dolayısıyla sonsuzluğun yaratıcı olan Hz. Allah'ın yarattıklarındaki hikmet ve kudret de sonsuzdur. Allah'ın kudreti ve hikmeti hakkında Kur'an-ı Kerim'de birçok ayet vardır.¹⁵ Bunlar içerisinde Şair Nâbî'nin beyitlerine kaynaklık edebilecek ayetler şunlardır:

“Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da o'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır.” (Rum 22)

“Allah, sizi güçsüz olarak yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından bir güç veren, sonra gücün ardından bir güçsüzlük ve yaşlılık verendir. O, dilediğini yaratır. O, hakkıyla bilendir, hakkıyla kudret sahibidir.” (Rum, 54)

“Görmediler mi ki, biz onlar için, ellerimizin (kudretimizin) eseri olan hayvanlar yarattık da onlar bu hayvanlara sahip oluyorlar.” (Yasin, 71)

“Allah'ın kadrini gereği gibi bilemediler. Yeryüzü kıyamet gününde bütünüyle O'nun elindedir. Gökler de o'nun kudretiyle dürülmüştür. O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir.” (Zümer, 67)

“Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih etmektedir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (Hadîd, 1)

3. Âlemin Düzeni

Dünyada gece ve gündüzün oluşması, mevsimlerin birbirini izlemesi, dünyanın kendi yörüngesinde başka hiçbir gezegene çarpmadan dönmesi, muhtelif tabiat olaylarının meydana gelmesi, su döngüsü, topraktan bitkilerin yeşermesi,

¹⁵ Ayrıca bkz: Bürûc, 16; Hacc, 5; Rum, 2, 20, 27, 21, 22, 23, 24, 25, 46; Fâtır, 44; Saffat, 180; Mü'min, 16; Zariyet, 47; Hâkka, 44, 45; İbrahim, 4, 19; Hicr, 8, 25, 85; Nahl, 3, 60; İsrâ, 39; Hac, 52; Nûr, 10, 18, 58, 59; Neml, 6, 9; Ankebût, 26, 42, 44; Lokmân, 8, 9, 27; Ahzâb, 1; Sebe', 1, 27; Fâtır, 2; Zümer, 1; Mü'min, 8; Fussilet, 42; Şûrâ, 51; Zuhruf, 84; Câsiye, 2; Câsiye, 37; Ahkâf, 2; Fetih, 4, 18, 19; Haşr, 1, 24; Mümtehine, 10; Saff, 1; Teğabun, 18; Tahrîm, 2; İnsân, 30.

binlerce canlının birbiri ile etkileşim hâlinde yaşamını idame ettirmesi gibi daha birçok düzen söz konusudur.¹⁶ Âlemdaki bu nizam hakkında Nâbî, şu beyti şiirinde terennüm eder:

Bu nizâm üzredür eczâ-yı cihân

Aklun irdüğü kadar ol nigerân (b. 33)

(Cihanın bütün parçaları bu nizam üzerine kuruludur. Aklının erdiği kadarıyla bunları görmeye çalış.)

Nâbî bu beyitte dünyanın düzenine dikkat çekmiştir. Beytin birinci mısranda cihanın bütün parçalarının bir düzen üzere olduğunu söyler. Cihanının parçalarından maksadın biri de insandır. Çünkü insan, âlemin kaynağı olarak görülür. Divan şiirinin son büyük mutasavvıf şairi olan Şeyh Galip'in¹⁷ de ifade ettiği gibi “zübde-i âlem” olan insan bu kâinatın membaıdır. Nâbî, insanın manevi cihetinin yanında maddi cihetten de mükemmel bir varlık olduğunu ifade etmiştir.

Nâbî, birinci mısradaki âlemin düzeni konusunda aşağıdaki ayet ve hadislerden yararlanmıştır:

“İşte böylece İbrahim'e göklerdeki ve yerdeki hükümlerini ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun.” (En'âm, 75)

“Onlar göklerdeki ve yerdeki sınırsız hükümler ve nizama Allah'ın yarattığı her şeye, ecellerinin yaklaşmış olabileceğine hiç bakmadılar mı? Peki, bundan sonra artık hangi söze inanacaklar?” (A'râf, 185)

“Güneş de kendi yörüngesinde akıp gitmektedir. Bu, mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen Allah'ın takdiri (düzenlemesi)dir.” (Yâsin, 38)

“Üstlerindeki göğe bakmazlar mı? Onu nasıl bina ettik, nasıl donattık! Onda hiçbir düzensizlik ve eksiklik yoktur.” (Kâf, 6)

“O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun?” (Mülk, 3)

¹⁶ Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık (Kamer, 49)

¹⁷Bkz. Mengi Mine (2008). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları Ankara, s. 250

“Evet, bizim, onun parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter.”
(Kıyâme, 4)

“(Ey inkârcılar!) Sizi yaratmak mı daha zor, yoksa göğü yaratmak mı? Onu Allah kurmuştur. Onu yükseltmiş ve ona düzen ve ahenk vermiştir.” (Nâzi’ât, 27, 28)

“O, yaratıp şekillendiren, ahenk veren ve düzene koyandır.” (A’lâ, 2)

Nâbî, ikinci mısradaki ise insanları, âlemdeki bu düzeni görmeye davet eder. Bunun yolunun ise akli kullanmaktan geçtiğini ifade eder. Nâbî’nin bu âlemdeki söz konusu düzeni akıl ile ispatlamaya çalışması, kendisinin mütedeyyin bir insan olarak naklî kullanmanın yanında akli da kullandığının göstergesidir. Zira İslam dini taassubu ve akli kullanmamayı reddeder. Ayrıca Kur’an-ı Kerim’de akıl sahipleri için birçok nidalar söz konusudur.¹⁸

Nâbî, ikinci mısradaki insanları akıllarının erdiği nispette bu âlemdeki düzeni ve kusursuz işleyişi görmeye ve anlamaya çağırması, Kur’an-ı Kerim’deki şu ayetlerden mealen iktibastır:

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır.” (Âl-i İmrân, 190) ayeti ve yine;

“Yeryüzünde birbirine komşu kara parçaları, üzüm bağları, ekinler; bir kökten çıkan çok gövdeli ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır ki hepsi aynı su ile sulanır. Ama biz ürünleri konusunda bir kısmını bir kısmına üstün kılıyoruz. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir kavim için (Allah’ın varlığını gösteren) deliller vardır.”
(Ra’d, 4)

4. Peygambere Övgü

Mesnevilerde tevhid ve münacattan sonra Hz. Peygamber’in methedildiği Na’t bölümü gelir. Naatlarda Hz. Peygamber’in meziyetleri, hususiyetleri ve

¹⁸ *“Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyararak) korunursunuz.”*
(Bakara, 179)

“Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının.” (Bakara, 197)

“(Ey Muhammed!) De ki: ‘Pis ile temiz bir olmaz. Pisin çokluğu hoşuna gitse bile.’ Ey akıl sahipleri! Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.” (Mâide, 100)

“Şüphesiz, yeryüzünde yürüyen canlıların Allah katında en kötüsü, akıllarını kullanmayan (gerçeği görmeyen) sağırlar, dilsizlerdir.” (Enfâl, 22)

mucizeleri anlatılır. Şairler Hz. Peygamber'e karşı hissettiği muhabbeti bu bölümlerde terennüm etmişlerdir. Nâbî'nin aşağıda ifade ettiği beyitler na't bölümü kapsamında yazılmış beyitlerdir:

Hükm-fermâ-yı nigîn-i "levlâk"

Hıttâ-pîrâyı "ve-mâ-erselnâk" (b. 40)

(O "levlâk" mührü ile hüküm süren ve "Ve-mâ erselnâk"ın memleket donatıcısıdır.)

Nâbî, Hz. Muhammed'e gönülden bağlı bir peygamber aşığıdır. Bu beyitte kendisine örnek aldığı Hz. Muhammed'in mertebesinin büyüklüğüne değinmiştir. Bunu yaparken de ayet ve hadislerden yararlanmışır. Nitekim beytin birinci mısrandaki "levlâke" kelimesi bir hadis-i kutsîden iktibastır. Nâbî, Hz. Muhammed'i "levlâke" mührü ile yaşayan eşsiz bir insan olarak görür. Bu mısrada geçen "levlâke" kelimesinden kastedilen hadisin tamamı şu şekildedir:

"Levlake levlake lemâ halaktü'l-eflâk" (Sen olmasaydın, Sen olmasaydın, ben âlemleri yaratmazdım.)

Kütüb-ü Sitte'de geçmeyen bu hadis, muhtevassından dolayı her dönem tartışma mevzuu olmuştur. Şairliğinin yanında dinî konularda da ihtisası olan Nâbî, bu hadisi şiirine aldığına göre buna itibar etmiştir. Zira Kur'an-ı Kerim'de Hz. Allah: *"O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök hâlinde düzenleyendir. O, her şeyi hakkıyla bilendir."* (Bakara, 29) buyurmaktadır. Bu ayetten de anlaşılacağı üzere âlem insanlar için yaratılmışır.

Diğer yandan Hz Muhammed ümmeti, insanlar içindeki en hayırlı ümmettir.¹⁹ Nâbî'nin olaya bu cihetten bakması ve Hz. Peygamber'e karşı duyduğu aşırı muhabbet onun bu hadis-i kudsîyi eserine dâhil etmesine sebep olduğunu söyleyebiliriz.

Şair Nâbî'nin Hz. Muhammed'i, söz konusu hadis-i kudsîyi şiirine iktibas yoluyla almak suretiyle övmesi, peygamberine olan sevgisinin ve ona bağlılığının bir

¹⁹ "Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz. Kitap ehli de inansalardı elbette kendileri için hayırlı olurdu. Onlardan iman edenler de var. Ama pek çoğu fasık kimselerdir." (Âl-i İmrân, 110)

tezahürüdür. Ayrıca bu durum Nâbî'nin Hz. Muhammed'i çok büyük bir insan olarak gördüğünün kanıtı olarak da değerlendirilebilir.

İkinci mısradaki da peygambere övgü devam eder. Nâbî, birinci mısradaki hadis-i kudsî ile yaptığı övgüyü bu kez ayet ile yapacaktır. Zira ikinci mısradaki “ve-mâ erselnâk” sözü bir ayetten iktibastır. Ayetin tamamı Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde geçer:

“(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” (Enbiyâ, 107)

Bu ayeti, Müfessir Muhammed Hamdi Yazır şöyle tefsir eder:

Yani ya Muhammed başka bir sebep için değil ancak bütün âlemlere ve bâhusus zevil'ukul âlemlerine merhamet ettiğimiz için veya başka bir hâlde değil ancak âlemine bir rahmet olarak Resul gönderdik; risaletin umuma bir rahmeti ilahiyye veya sen bir rahmet-i ammesin ki bütün zevil'ukul âlemlerine o salâh ve halas yolunu göstereceksin dareynde sebebi saadet olan dini sen te'lim edeceksin ve bütün âlem bundan müstefid olacaktır. Artık vay o bedbahlara ki rahmetten kaçınırlar ve bu nura karşı göz yumarlar (Yazır, 2015: 3375).

Nâbî, yukarıdaki mısra ile Hz Muhammed'in -tefsirde de geçtiği üzere- diğer peygamberlerde bulunmayan bir vasıf olan âlemlere rahmet üzere gönderildiğini beyan ederek Hz. Peygamber'in büyüklüğünü ortaya koymaya çalışmıştır.

Nâbî, Hz. Peygambere övgüyü şu beyitlerle sürdürür:

Hatm-i gencîne-i sırr-ı kevneyn

Sır-be-hem-dâde-i “kâbe kavseyn” (b. 47)

Sâhib-i mertebe-i “ev-ednâ”

Ârif-i mes'ele-i “mâ-evhâ” (b. 48)

(Hz. Peygamber; “Ev-ednâ” mertebesinin sahibi, “Mâ-evhâ” sırrını bilen, iki âlemin sır hazinelerinin mührü ve “Kâ'be kavseyn”in tamamen kendisine verildiği kişidir.)

Nâbî, Hz. Peygamber'i iki âlemde bulunan sırlar hazinesinin mührü olarak tavsif ederek Hz. Peygamber'i yüceltmıştır. Nâbî, Hz. Peygamber'e vahiy gelmesi olayını Necm Suresinin 9. ayetinde geçen “Kâ'be kavseyn ev-ednâ” ibaresini yarım olarak iktibas etmiştir.

Kavs, Arapça' da yay demektir. Kâb ise yayın kabzası ile giriş kısmı olan iki köşe aralığına denir. Ayette geçen “*Kâ’be kavseyn ev-ednâ*” ifadesi ise iki yay aralığı veya iki yay aralığından da daha yakın manasına gelir. “*Kâ’be kavseyn ev-ednâ*” ifadesi vahyin gelişindeki durum hakkında iki farklı manaya yorumlanır. Birinci mana, Cebrail Hz. Peygamber’e öyle bir yaklaştı ki Hz. Allah’ın peygamberine gönderdiği her vahyi getirdi. Başlangıçta hakiki surette görünerek getirdikleri şeylerin Hz. Allah’ın vahyi olduğunu öğretti ve belirli zaman aralıklarıyla tebliğ etti. Nâbî’nin de iktibas ettiği ifadenin ikinci bir manası ise Hz. Peygamber’in yükselerek Hz. Allah’a yaklaşması ve aradaki vasıtaların kaldırılarak Hz. Peygamber’in vahyi doğrudan Hz. Allah’tan almasıdır. Bu vahiy şekli de tıpkı Mirac olayında olduğu gibi doğrudandır (Yazır, 2015: 4576).

“*Kâ’be kavseyn ev-ednâ*” ifadesi, Kur’an-ı Kerim’de geçen şu ayetten iktibas edilmiştir:

“*Peygambere olan mesafesi iki yay aralığı kadar yahut daha az oldu.*”
(Necm, 9)

Zînet-i zîn-i Burâk-ı temkîn

Refref-ârâ-yı reh-i ‘illiyyîn (b. 49)

(O, ağırbaşlılık Burak’ının süsünün süsü ve İlliyyîn yolunun Refref’ini süsleyendir.)

Hız. Peygamber’in miraca çıkışına değinen Nâbî, Hız. Peygamber’i Burak’ın²⁰ süsü olarak tavsif etmiştir. Devamında ise Hız. Peygamber’i İlliyyîn²¹ yolunun Refref’inin²² süsü olarak tavsif eder. Hız. Peygamber’in diğer peygamberlerden farkını ortaya koymak suretiyle Hız. Peygamberi öven Nâbî’nin kullandığı “İlliyyîn” ifadesi Kur’an-ı Kerime mahsus bir tabirdir. Dolayısıyla Nâbî bu ifadeyi eserine yarım olarak iktibas etmiştir. Söz konusu ayetin tamamı şu şekildedir:

Hayır, (sandıkları gibi değil!) iyilerin yazısı “İlliyyûn”dadır. Bilir misin nedir İlliyyûn? (Mutaffifin, 18, 19)

Mevrid-i vahy-ı celîl-i tenzîl

²⁰ Mi’rac gecesinde Hız. Peygamber’i taşıdığı rivayet edilen binek. (Taşpınar, 2007: 534)

²¹ İyilerin amel defterlerinin bulunduğu yer anlamında Kur’an terimi. (Üzüm, 2000: 123)

²² Mi’rac gecesinde Hız. Peygamber’i taşıdığı kabul edilen binek. (Zülfe, 2007: 534)

Muhbir-i anhu butûn-ı İncîl (b. 52)

(Yüce Kur'an'ın vahiy hâlinde ulaştığı yer O; İncil neslinin haberdar edildiği kişi O.)

Nâbî, bu beyitte de Hz. Peygamber'e vahiy gelmesine değinmiştir. Hz. Peygamber'i, Hz. Allah'ın kelamı olan Kur'an-ı Kerim'in ulaştığı yer olarak nitelemiştir.²³ Devamında ise Hz. Peygamber'in son peygamber olarak geleceğinin İncil nesli tarafından haber verildiğine değinir. Buradaki İncil neslinden Hz. İsa kastedilmiştir. Zira Hz. İsa kendisinden sonra Ahmed adında bir Peygamber'in geleceğini müjdelemiştir. Ancak Hz. İsa bu sözünü delillendirmesine rağmen ona inanmamışlardır. Bu olay Kur'an-ı Kerim'de geçmektedir. Dolayısıyla Nâbî, aşağıdaki ayeti mealen iktibas etmiştir:

“Hani, Meryem oğlu İsa, “Ey İsrailoğulları! Şüphesiz ben, Allah'ın size, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberiyim” demişti. Fakat (İsa) onlara apaçık mucizeleri getirince, “bu, apaçık bir sihirdir” dediler.” (Saff, 6)

Eşref- i eşref-i envâ'-ı beşer

Ahsen-i ahsen-i takvîm-i suver (b. 54)

(O, İnsanoğlunun en şereflişinden daha şerefli; O, en güzel yaratılış üzere olan insanın en güzelinden daha güzeldir.)

Nâbî, bu beyitte Hz. Peygamber'in üstünlüklerine değinmiştir. Hz. Peygamber'i insanların en şereflişlerinden bile daha şerefli ve en güzel yaratılmıştan bile daha güzel olarak tarif etmiştir. Zira Hz. Peygamber, her yönüyle hem diğer insanlardan hem de diğer bütün peygamberlerden daha üstündür (Şentürk, Yazıcı, 2016: 64). Ayrıca Hz. Peygamber her beşeri konuda en mükemmele ulaşmış numune bir insandır. Hz. Peygamber'in bu mükemmelliği Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde geçer. Nâbî de bu ayetlerden yararlanmışdır:

“Andolsun, Allah, mü'minlere kendi içlerinden; onlara ayetlerini okuyan, onları arıtıp tertemiz yapan, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber

²³²³Vahiy hakkında bkz. Nisâ, 163; Yûnus 2; Yûnus 109; Kehf 27

göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur. Oysa onlar, daha önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.” (Âl-i İmrân, 164)

“Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.” (Tevbe, 128)

“Andolsun, Allah'ın Resulünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.” (Ahzâb, 21)

“Sen elbette yüce bir ahlak üzeresin.” (Kalem, 4)

Rahmet-i 'âlemyân rûh-ı cihân

Merkez-i dâ'ire-i kevn ü mekân (b. 55)

(Cihanın ruhu O, insanlara rahmet olarak gönderilen O; bütün yaratılmışlar dairesinin merkezi O.)

Nâbî, bu beyitte Hz. Peygamber'i evrenin ruhu ve bütün mahlûkatın merkezi olarak görür. Ayrıca Nâbî, Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet olarak gönderildiğini ifade etmiştir. Bu ifade, Kur'an-ı Kerim'de geçen bir ayetten iktibastır. Nâbî, bu ayeti mealen iktibas etmek suretiyle eserine alarak Hz. Peygamber'in çok önemli bir hususiyetine dikkat çekmiştir. Söz konusu ayetin tamamı şu şekilde geçer:

“Ey Muhammed! Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” (Enbiyâ, 107)

5. Urfa'ya Övgü

Urfa, ilkel dinlerden, çok tanrılı ve tek tanrılı dinlere ait inançların ve bu inançlarla bağlantılı kültürlerin yüzyıllarca yoğrulduğu, kaynaştığı tarihî bir kent olarak kültür ve inanç turizminde birçok peygamberi bağrından çıkarmış; birçok peygamberin uğrak yeri olmuş ve ev sahipliği yapmış, dünyanın en önemli şehirlerinden biridir. Urfa, enbiyası, evliyası, ereni, ermişi ile gönül sultanlarının mekânıdır. Urfa, Dergâh Cami'nde asırlardır yapılan zikir ile önemli bir merkezdir.

Yazılı ve sözlü kaynaklardan aktarılan bilgilere göre Hz. Âdem, eşi Hz. Havva ile birlikte hayatının bir evresinde gelip bu bölgede yerleşmiş ve ilk buğdayı Harran ovasında ekerek çiftçilik tarihini buradan başlatmıştır. Bundan dolayı Urfa, buğdaygillerin ve baklagillerin gen merkezidir. Ünlü tarihçi Ebul Farac'a göre Urfa, Nûh tufanından sonra

kurulan ilk şehirlerden biridir. Hazreti İbrahim Urfa’da doğmuş. İbrahim Peygamber’in oğlu İshak, baba vasiyetine istinaden Harran’a gelip evlenmiştir. Hz. Yakup, kardeşi İys’in gazabından kaçarak Harran’a gelmiş, Harran’da dayısı kızıyla evlenmiş ve 15 yıl kadar Harran’da çobanlık yapmış, oğlu Hz. Yusuf henüz iki yaşında iken ailesi ile Kenan iline göç etmiştir.

Museviler açısından Urfa, Hz. İbrahim, Hz. Yakup ve Hz. Musa’nın yaşadığı topraklar olması dolayısıyla Arz-ı Mevdut yani Hz. İbrahim’den dolayı vaat edilmiş topraklar içerisinde kalan en önemli merkezlerden biridir. Hristiyanlar açısından Urfa, Hz. İsa’nın kutsadığı bir şehirdir. En kıymetli emanet olan “Kutsal Mendil ve Kefen” Urfa’ya aittir. Bu kıymetli eser İtalya’nın Torino müzesinde “Urfa’ya ait Kutsal Kefen” adıyla sergilenmektedir.

Müslümanlar açısından Urfa, İbrahimî ve Eyyubi bir şehirdir. Hz. İbrahim’in soyundan olan Hz. Eyyub Şam diyarından gelerek Eyyubnebi Beldesi’ne yerleşmiş, bu bölgede sabrın sultanı olmuş, vefatının akabinde bu beldeye defnedilmiştir. Hz. Eyyub’u görmeye gelen Hz. Elyasa, onu göremeden vefat etmiş ve Eyyubnebi beldesine defnedilmiştir. Eyyub’un sabrını miras alan bu şehir, Şuayp Antik Şehri’yle, Mısır’da bir Kıpti’yi öldürüp kaçan Hz. Musa’nın sığınma yeri olmuştur. Hz. Musa, Şuayb peygamberin yanında kalarak çobanlık etmiş ve buradan Tur Dağı’na çıkmıştır. Hz. İsa bu şehri kutsamış, önem verdiği bu şehre havarilerinden Aday’ı göndererek, Hristiyanlığın bu bölgede yayılmasını sağlamıştır. İnanç önderlerini bağrından çıkaran Urfa, peygamberlere izafe edilen makamları ile tarih boyunca “Peygamberler Şehri” veya “Peygamberler Diyarı” adıyla da anılmaktadır www.sanliurfa.bel.tr (2017).

“Peygamberler Şehri” olarak anılan Urfa’da diğer peygamberlerden ziyade ismi Urfa ile özdeşleşmiş olan peygamber Hz. İbrahim’dir. Hz. İbrahim, “Halilullah” ismiyle de anılır. Son derece misafirperver olan Hz. İbrahim, Kâbe-i Muzazzama’yı tekrardan inşa etmiştir (Bilmen, 2014: 599). Hz. İbrahim Nemrut ile tevhid inancını yaymak için çok mücadele etmiştir. Sonunda kendisini mancınık ile hazırlatmış olduğu ateşin içine atan Nemrut, bundan istediği neticeyi alamamıştır. Zira Hz. Allah, ateşe serin ve selametli olmasını emretmişti.²⁴

Nâbî de, Urfa’da doğmuştur (Bilkan, 1997: 11). Bu beytini doğup büyüdüğü, ilk tahsilini gördüğü, memleketi Urfa’yı İbrahim Peygamber’in olayına telmihte bulunarak övmüştür:

Ne Ruhâ gıbtageh-i hitta-i Şam

²⁴ Bkz. Enbiyâ Suresi, 21

Mazhar-ı mu'cize-i “berd ü selâm” (b. 78)

(O ne Urfa ki orası Şam diyarının kendisine gıpta ettiği yerdir. Orası “Berd ü selâm” mucizesine mazhardır.)

Birinci mısradaki Nâbî, Urfa'nın o dönemin ilim, âlim ve medeniyet mahalli olan Şam diyarından daha üstün olduğunu söyleyerek Urfa'nın büyüklüğünü ve memleketine olan muhabbetini dile getirmiştir. İkinci mısradaki ise Hz. İbrahim'in kıssasına atıfta bulunarak Enbiyâ suresinin 21. ayetini lafzî olarak iktibas etmiştir. Bu ayetin tamamı şu şekilde geçer: “*Kulnâ yâ naru küni berden ve selemen alâ İbrahim.*” Manası ise “*‘Ey ateş! İbrahim’e karşı serin ve esenlik ol’ dedik.*” şeklindedir. Bu ayette Nâbî “berd” ve “selam” kelimelerini lafzi olarak iktibas etmiştir. Bu beyitte, ayetin sadece bir kısmı iktibas edildiği için nakıs (yarım) iktibas olarak da adlandırılır.

6. Ahiret İnancı ve Cennet

İmanın altıncı şartı, ahirete iman etmektir. Her mahlûkatın bir sonunun olduğu gibi dünyanın da bir sonu mutlaka vardır. Hz. Allah, dünyanın sonu gelince İsrâfil'e (as) emredecek ve onun da “sur”a üflemesiyle her şey yok olacaktır. İşte bu olay kıyamet kopması demektir.²⁵ Kıyametin kopmasının ardından insanların tekrar dirilmesiyle bu kez ahiret hayatı başlayacaktır. Hesap, mizan, sırat, cennet ve cehennem ahiret hayatında insanların karşısına çıkacaktır (Şentürk, Yazıcı, 2016: 65, 66).

Öldükten sonra tekrar dirilip yaptığı her şeyin hesabını vereceğine inanan bir insan, Hz. Allah'ın emirlerine tâbi olur. Hesap gününde yaptıklarının yanında içinde sakladıklarından da sorguya çekileceğine inanan bir insan davranışlarına dikkat etmenin yanında kalbini de her türlü kötülüklerden uzak tutmaya çalışacaktır (Şentürk, Yazıcı, 2016: 67).

Yukarıda anlatılan İslami esaslara inanan bu konu hakkında Nâbî, bu konu hakkında şu beyitleri söylemiştir:

²⁵Kıyamet, Kur'an-ı Kerim'de şu ifadelerle anlatılır: “*Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirmekte olduğu çocuğundan geçer ve her hamile kadın da karnındaki çocuğunu düşürür. İnsanları sarhoş görürsün; hâlbuki onlar sarhoş değildir. Ne var ki Allah'ın azabı çok şiddetlidir.*” (Hac Sûresi, ayet 1, 2)

‘Âlemün meşgalesinden akdem

Budur insâna ehemmm ü elzem (b. 107)

İdüp encâm-ı umûrın tedbir

Eyleye hâne-i dînin ta’mîr (b. 108)

(Dünya meşgalesinden önce insanın işlediklerinin sonunu düşünmesi, insan için önemli ve gerekli olan şeydir. Bu sayede insan, din evini onarmış olur.)

Nâbî, mana itibariyle bütünlük gösteren yukarıdaki iki beyitte ilk olarak insanın, dünya işlerinin uhrevi hayatının önüne geçmemesini söyler. Yani ahireti asıl dünyayı ise, onun halefi olarak görür. Devamında ise insanın bir fiili yaparken önce onun sonunu düşünmesi gerektiğini söyler. Dini, haneye teşbih eden Nâbî, insanın yaptığı işlerin sonunu düşünerek din hanesini onarabileceğini ifade eder.

Nâbî’ye göre insan, yaptığı her işin sonunu düşünmelidir. Böylece insan kendini kötülüklerden korumuş olacaktır. İslam dinine göre yapılan iyi amellerin mükâfatı olduğu gibi kötü amellerin de cezası vardır. Bu cezanın bir kısmı bazen bu dünyada verilebilir. Zira Kur’an-ı Kerim’de: “*İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır.*” (Rûm 41) buyrulmaktadır. Bu ayet ile amel eden bir Müslüman, bir iş yaparken o işin sonunu düşünme gayreti içinde olacaktır. Bu dinî hassasiyet, Nâbî’nin yukarıdaki beyti ile aynı minvaldedir. Nâbî’nin, yukarıda geçen beyitlerine bu ayetin yanında aşağıdaki ayetler de kaynaklık etmiştir:

“*(Yine) onlar, yeryüzünde dolaşıp kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğuna bakmadılar mı?*” (Rûm, 9)

“*Biz de onu ve askerlerini yakaladık ve onları denize attık (Orada boğuldular). Zalimlerin sonunun nasıl olduğuna bak!*” (Kasas, 40)

“*Sonra, Allah’ın ayetlerini yalanladıkları ve onlarla alay etmekte oldukları için, kötülük işleyenin sonu daha da kötü oldu.*” (Rûm, 10)

“*Kim iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yaparak kendini Allah’a teslim ederse, şüphesiz en sağlam kulpa tutunmuştur. İşlerin sonu ancak Allah’a varır.*” (Lokmân, 22)

“Yeryüzünde dolaşıp kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğuna bakmadılar mı? Oysa onlar kendilerinden daha da kuvvetli idiler. Ne göklerde ne yerde hiçbir şey Allah’ı aciz bırakacak değildir. Şüphesiz O, hakkıyla bilendir, hakkıyla kudret sahibidir.” (Fatır, 44)

İslam dininin insanları kurtuluşa götürdüğünü ve en nihayetinde cennete ulaştırdığının anlatıldığı beyitlerde ise Nâbî, şunları söylemiştir:

İtdi endâze-i hikmetle kıyâm

Penc-erkân-ı binâ-yı İslâm (b. 109)

Bu binâ içre olân râhatdur

Taşrası pâ-zede-i âfetdür (b. 110)

(İslam binasının beş temeli, hikmet ölçüsüyle yükseldi. Bu binanın içinde olan kişi rahattır. Dışı ise fenalıkların ayakları altında kalmıştır.)

Nâbî, bu beyitlerde İslam’ı mimari bir yapıya benzetir. Bu yapının da beş temel üzerine olduğunu ifade ederek İslam’ın şartlarına atıfta bulunmuştur. Nâbî, ardından İslam’ın şartları olan bu beş temelin hikmetlerle dolu olarak yükseldiğini ifade etmiştir.

Diğer beyitte ise binaya benzettiği dinin içinde bulunmayı rahatlık olarak tavsif eder. Din binasının dışında olmayı ise fenalıklara düşer olmakla ifade etmiştir.

Aşağıdaki beyitte ise yine din binasının içinde ve dışındakileri anlatmaya devam eder:

Bu binâ dâhilidür bâg-ı na’îm

Hârici nâhiye-i nâr-ı cahîm (b. 111)

(Naîm cenneti bu binanın içindedir. Dışı ise cehennem ateşinden bir kasabadır.)

“Naîm cenneti”²⁶ni, din binasının içinde olarak belirten Nâbî, din binasının dışında ise cehennem ateşinden bir kasaba olduğunu söyler. Nâbî burada teşbih

²⁶ Arapça’da “refah, huzur, mutlu hayat” anlamına gelen ni’met kelimesinden daha kapsamlı bir muhtevaya sahip olan naîm, insana mutluluk veren maddi ve manevi bütün güzellikleri ifade etmektedir. Buna göre cennatü’n- naîm "mutluluklarla dolu cennetler" manasma gelir. Naîm kelimesinin bir ayette cehennemin isimlerinden olan cahîmin mukabilinde kullanılması (İnfitar 82/

yoluyla İslam dininden gayrı yollara sapanların cehenneme düşer olacağını ifade eder.

“Naîm” ifadesi, Kur’an-ı Kerim’de geçen bir mefhumdur. Dolayısıyla Nâbî’nin bu ifadeyle Kur’an-ı Kerim’den lafzen ve nakıs iktibas yoluna başvurduğunu anlayabiliriz. Ayrıca Nâbî’nin dine tabi olmanın insanı cennetle müşerref kılacağı ifadesi de Kur’an-ı Kerim’den hareketle söylemiştir. Nâbî bu beyitleri yazarken iktibas ettiği ayetler şunlardır:

“Şüphesiz Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için rableri katında naîm cennetleri vardır.” (Kalem, 34).

“Şüphesiz, iyiler naîm cennetindedirler.” (İnfitâr, 13).

“İşte o gün mülk (hükümranlık) Allah’ındır. O, insanların arasında hükmünü verir. Artık iman edip salih ameller işlemiş olanlar naîm cennetlerindedirler.” (Hac, 56)

“Şüphesiz, iman edip salih amel işleyenler için içlerinde ebedî kalacakları naîm cennetleri vardır. Allah, (bu konuda) gerçek bir vaatte bulunmuştur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (Lokmân, 8, 9).

“Onlar naîm cennetlerindedirler.” (Sâffât, 43).

“Eğer kitap ehli iman etseler ve Allah’a karşı gelmekten sakınsalardı, muhakkak onların kötülüklerini örterdik ve onları naîm cennetlerine koyardık.” (Mâide, 13).

7. Namaz

Bir Müslüman için Hz. Allah’ın varlığını, birliğini bilip tasdik etmek, en önemli vazifelerden biridir. Bundan sonra farzların en büyüğü, en mühimi ise namazdır. Namaz imanın alâmetidir, kalbin nurudur, ruhun kuvvetidir, müminin miracıdır. Müslüman bu sayede Hz. Allah’ın manevi huzuruna yükselir. Hz. Allah’a münacatta bulunarak manevi yakınlığa erer (Bilmen, 2014: 137).

Namaz insana sürekli Allah’ı hatırlattığı için namaz kılan kişide sorumluluk bilinci gelişir. Ayrıca namaz kılan kişi günahlardan muhafaza olur. Zira Kur’an-ı

13), diğer bir ayette de cennetle ilgili tasvirin baş tarafında tek başına yer alması (Mutaffifin 83/22), onun cennet isimlerinden biri gibi kabul edilebileceğini göstermektedir (Topaloğlu, 1993: 377).

Kerim’de şöyle buyrulur: *“Ey Muhammed! Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah’ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah, yaptıklarınızı biliyor.”* (Ankebût, 45). Bu ayetten de anlaşılacağı üzere namaz insanı kötülüklerden alıkoyar. Zaten Allah katında makbul olan namaz, kişiyi kötülüklerden alıkoyan namazdır (Şentürk, Yazıcı, 2016: 132, 133).

Nâbî, *Hayriyye* adlı eserinde İslam’ın en önemli ibadetlerinden biri olan namaz mevzusuna yer vermeyi ihmal etmemiştir. Çünkü mütedeyyin bir şahıs için namaz, yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere çok mühim bir ibadettir. Bu önemin farkında olan Nâbî, namaz hakkında birkaç beyit terennüm etmiştir:

Farzdur itme sakın fevt-i salât

İktidârün var ise hacc ü zekât (b. 113)

(Namazın vaktini sakın geçirme ki bu farzdır. Kudretin varsa hac ile zekât da farzdır.)

Birinci mısrada namazın farz olduğunu söyleyen şair, namazın asla geçirilmemesi hususunda uyarıda bulunur. Çünkü farz olan bu namazı, özürsüz olarak kılmayıp kazaya bırakmak büyük bir günahdır (Şentürk, Yazıcı, 2016: 216). İslamiyet’i tam manasıyla yaşamaya çalışan Nâbî için namazın kılınmaması çok ciddi bir eksikliklerdir. Bu yüzden oğlunun da böylesi bir hassasiyete riayet etmesi için bu hususa şiirinde yer vermiştir.

Nâbî, namazın vaktinin geçmeden tam manasıyla eda edilmesi gerektiği fikrini beytinde dile getirirken şu ayetlerden yararlanmıştı:

“Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar.” (Bakara, 3).

“Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin. Kendiniz için her ne iyilik işlemiş olursanız, Allah katında onu bulursunuz. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızı görür.” (Bakara, 110)

“Ey iman edenler! Sabrederek ve namaz kılarak Allah’tan yardım dileyin. Şüphe yok ki, Allah sabredenlerle beraberdir.” (Bakara, 153).

“Şüphesiz iman edip salih ameller işleyen, namazı dosdoğru kılan ve zekâti verenlerin mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır.” (Bakara, 277).

Namazı samimiyetle ve iştiyakla kılmamanın anlatıldığı beyitte ise Nâbî şunları söyler:

Bî-teveccüh yaramaz kâra namâz

Eyle her secdede bin sûz ü güdâz (b. 142).

(İsteksiz kıldığın zaman namazın hiç kıymeti yoktur. Secdeye vardığın zaman hatalarını düşünüp binlerce defa yan yakıl.)

Namaz sadece şekilden ibaret bir ibadet değildir. Namaz kılan bir Müslüman, bu ibadeti eda ederken Hz. Allah’a gönülden bağlı olarak ihlasla yapmalıdır ki ibadet makbul olabilsin (Yazıcı, Şentürk, 2016: 81). Nâbî, beytinde bu hususa dikkat çekmektedir. Namazları dinî bir zorlama olarak görmeden samimi ve istekli bir şekilde kılınması konusunda uyarılarda bulunur. İsteksiz kılınan ve samimi olmayan namazın ise hiçbir ehemmiyeti olamayacağına dikkat çeker. Bu konu ile alakalı olarak Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyruluyor:

“Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar (namazlarıyla) gösteriş yaparlar.” (Mâ’ûn, 4, 5, 6).

“Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah’a gönülden boyun eğerek namaza durun.” (Bakara, 238).

Namaz ile alakalı bir başka beytinde ise Nâbî şunları söyler:

Dîn imâdını ikâmet eyle

Kasr-ı İslâm’ı ‘imâret eyle (b. 138).

(Dinin direğini dik ve İslam sarayını mamur eyle.)

İslamiyet’i bir saraya teşbih eden Nâbî, bu sarayın uzun ömürlü olması gerektiğini ifade eder. Yine şair, dinin direğinin sağlam ve dik olmasını söyler. Dinin direğinden kasıt, namazdır. Nâbî’nin namazı bir binanın direğine benzetmesi, bizi Hz. Peygamber’in şu hadisine götürür:

“Namaz dinin direğidir, onu terk eden dinini yıkmış olur.” (Gazâlî, 1974: 399)

Namaz kılınması kadar namazın vaktinde kılınması da önemlidir. Çünkü namaz vakit ile mukayyettir.²⁷ Vakit henüz girmeden kılınan bir namaz geçerli değildir. Bu namazın tekrar kılınması gerekir. Vakit çıktıktan sonra kılınan farz namaz, eda değil kaza hükmündedir. Bir namazı, özürsüz olarak kazaya bırakmak ise, Allah katında büyük bir mesuliyettir (Bilmen, 2014: 146). Namazın vaktinde kılınarak kazaya bırakılmaması ile alakalı olarak Nâbî, şu ifadeleri şiirine taşımıştır:

Kıl edâsında derûnî tek ü tâz

Birinün fevtine gösterme cevâz (b. 114).

(Namazı kılma hususunda acele et ve kalbin bu konuda çabuklaşsın. Namazın birinin bile geçip gitmesine izin verme.)

Bu beyitte Nâbî, namazı kılma konusunda aceleci olunması gerektiğini anlatır. Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere namazın geçirilmesi çok büyük bir mesuliyettir. Bu hassasiyetin farkında olan Nâbî, namazın geçirilmesini asla hoş görmemektedir. Ayrıca şair, namaza başlamada acele etmenin sadece fiziken değil aynı zamanda kalben de olması gerektiğini ifade ederek bu konuda kalbî bir isteğin olmasını gerektiğini söyler. Bu konuda Nâbî'nin yararlandığı hadis şu şekilde geçmektedir:

“En faziletli amel vaktinde kılınan namazdır.” (Gazâlî, 1974: 399).

8. Oruç

Oruç en kısa ifadeyle ibadet maksadı ile yeme, içme vb. şeylerden belli bir süreliğine kendini alıkoymak demektir (Akalm, 2011: 1819). Arapça karşılığı “savm”dır. Çoğulu ise “sıyam” olarak geçer. “Savm” kelimesi ve bundan türetilen kelimeler Kur’an-ı Kerim’de on üç yerde geçmektedir (Bilmen, 2014: 321).

İslam nazarında oruç birçok bakımdan hikmetlerle doludur. İbadetin kapısı olan oruç beden zekâtıdır. Oruç bedeni temizler, bedene sıhhat verir, akli ve kalbi ise müspet yönde etkiler. İnsandaki kibri ve nefsanî arzuları gidererek huşûyu artırır. Ayrıca orucun ahirette sıratın geçişi de kolaylaştırdığına inanılır (Bekir el-Buhârî, 2011: 81).

²⁷ Bu konu hakkında Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyrulmaktadır: *“Namazı kıldınız mı, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah’ı anın. Güvene kavuştunuz mu namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz, mü’minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.”* (Nisâ Sûresi, 103).

Nâbî, İslamiyet'in şartlarından biri olan ve bunca öneme sahip oruç ibadetine de Hayriyye'sinde yer vermiştir. Yine ayet ve hadislerin ışığında anlattığı oruç ibadeti hakkında ilk olarak şu beyti terennüm etmiştir:

Bî-maraz tâ ola cismünde tûvân

Eyleme fevt-i sıyâm ramazân (b. 160)

(Hasta olmadıktan ve vücudun hâlsiz kalmadıktan sonra Ramazan orucunu sakın geçirme.)

Nâbî, bu beytinde geçerli bir mazeret olmaksızın Ramazan orucunun tutulmamasını doğru bulmayarak bu konuda uyarıda bulunmuştur. İslam dini kolaylık dinidir.²⁸ Bu yüzden hiçbir ibadet kat'i hüküm bulunmaz. Her ibadette mazereti olanlar için mutlaka bir esneklik söz konusudur. Nâbî oruçtaki mazereti hastalık olarak görür. Hasta olanların dışında mükellef olan herkesin orucunu tutması gerektiğini ifade eder. Nâbî'nin oruçla alakalı bu uyarıları bizi Kur'an-ı Kerim'deki şu ayetlere götürür:

“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı. Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır. (o sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'an'ın kendisinde indirildiği ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin.” (Bakara, 183, 184, 185).

Nâbî, İslamiyet'te çok mühim bir yere sahip olan orucu, Müslümanlarca Allah tarafından bahşedilmiş büyük bir nimet olarak görür. Nâbî'nin bu görüşü şiirinde şu şekilde tezahür eder:

Savmdur kullarına lutf-ı Hudâ

Savma bi'z-zât ider Allâh cezâ (b. 161)

²⁸İslam dinin kolaylık olduğu hakkında Kur'an-ı Kerim'de şu ifadeler geçer: *“Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez.”* (Bakara Sûresi, 185). *“Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar.”* (Bakara Sûresi, 286).

(Oruç, Allah'ın kullarına verdiği bir lütuftur. Orucun mükâfatını bizzat Allah verir.)

Nâbî, orucun Allah tarafından kullarına verilmiş bir lütuf ve nimet olduğunu belirtir. Zira bu ibadetin mükâfatı çok büyüktür. Nâbî de bu hususa dikkat çekmek için orucun mükâfatını Hz. Allah'ın bizzat kendisinin vereceğini söyler. Şair bu sözlerini şu hadisten mealen iktibas etmiştir:

“Hz. Allah oruç hakkında ‘Ben onu dilediğim gibi mükâfatlandıracağım.’ buyurdu.”(Müslim, Sıyam 164: 26).

Orucun öneminin anlatıldığı başka bir beyitte ise Nâbî şöyle seslenir:

Nefes-i sâim için didi Resûl

Müşkden pîş-i Hudâda makbûl (b. 165)

(Peygamberimiz oruçlu kimsenin ağzının kokusu hakkında dedi ki “ Allah huzurunda misk kokusundan daha makbuldür.)

Oruç tutanların taltif edildiği bu beyitte Nâbî, bir hadisi mealen iktibas etmiştir. Bu hadis kaynaklarda şöyle geçer:

“Oruçlunun ağız kokusu kıyamet günü Allah yanında misk kokusundan daha hoştur.” (Müslim, Sıyam 164: 26).

Orucun değerinin ve karşılığının anlatıldığı bir başka beyitte şair şu şekilde seslenir:

Reh-nümâ-yı n'iam-ı cennet olur

Terk-i ni'met sebab-i ni'met olur. (b. 166)

(Oruç cennet nimetlerinin yol göstericisidir. Böylece oruçta yeme içmeyi terk etmek bir rahmet sebebi olur.)

Yukarıda da belirttiğimiz üzere oruç, çok mühim bir ibadettir. Karşılığını ancak Allah'ın verdiği bu ibadetin cennet nimetlerine giden bir yol olduğunu belirten Nâbî, oruç tutarak gün içerisinde kendini yeme-içmeden soyutlayan insanın bu amelinin Allah tarafından bir rahmet sebebi olduğunu söylemektedir.

Nâbî'nin bu sözlerine kaynaklık eden hadisler şunlardır:

“Ramazan girdiğinde cennet kapıları açılır, cehennem kapıları kapanır ve şeytanlar da zincire vurulur.” (Sahih-i Buhârî, Savm: 252, Hadis No: 900)

“Her kim Ramazan orucunu imanı sebebiyle ve faziletini yalnızca Allah’tan bekleyerek, tutarsa geçmiş günahları bağışlanır.” (Buhârî, İman: 47, Hadis No: 37)

Beyitlerde olduğu gibi hadislerde de orucun insanı cennete götürdüğü ve Allah’ın oruçlulara rahmette bulunarak günahlarını affettiği ifade edilmiştir.

Oruç ile alakalı malumat vermeye devam eden Nâbî, şu beyitleri eder:

Tâ siyahî-i şeb olunca bedîd

Müht urur agzına fass-ı hur sîd (b. 167)

(Ta gecenin karanlığı uzadığı bir vakitte güneşin parlak yüzük taşı, senin ağzına mühür vurur.)

Tâ dırahsân ola nûr-ı zâtun

Zulmet-i leyle kala zulmâtun (b. 168)

(Artık kendi nurun parlamaya başlar ve kötü amellerin gece karanlığına gömülür, affedilir.)

Yukarıdaki birinci beyitte Nâbî, teşbih yoluyla orucun başlangıç vaktini anlatır. Nâbî, güneşin doğmadan önceki kızılığını parlak bir yüzüğe benzetir. O parlak yüzüğün görünmesiyle orucun başladığını ifade eder. Parlak yüzükten kastedilen ise fecir vaktidir.²⁹ Nâbî, bu andan itibaren kişinin ağzına mühür vurulduğunu söyleyerek yine teşbih yoluyla yeme içmenin bu vakitten sonra yasak olduğunu edebî bir dille ifade etmiştir.

²⁹ İslam hukukçuları hadislerdeki bu ifadelerden hareketle fecri “fecr-i kâzib, fecr-i sâdık” veya “birinci fecir, ikinci fecir” şeklinde ikiye ayırarak açıklamışlardır. Fecr-i kâzib, sabaha karşı doğuda tan yerinde ufuktan göğe doğru dikey olarak yükselen, piramit şeklinde, samanyolu ışığına benzeyen akçıl ve donuk beyazlıktır. Fıkıh literatüründe buna “uzunlamasına beyazlık” (beyâz-ı müs-tatîl) denildiği gibi Araplar arasında “kurt kuyruğu” (zenebû’s-sirhân) veya “yalancı sabah” (es-subhu’l-kâzib) olarak da anılır. Fecr-i kâzib gecenin bir bölümü kabul edildiği için ayrıca dinî bir hükme konu teşkil etmez. Bu geçici beyazlıktan sonra yine kısa bir süre karanlık basar. Ardından da ufukta yatay olarak boydan boya uzanan, giderek genişleyip yayılan fecr-i sâdık aydınlığı başlar. Fıkıh literatüründe bu ikinci fecre “enlemesine beyazlık” (beyâz-ı müsta‘razî) denilmesi, fecr-i sâdık beyazlığının doğu ufkunda tan yeri boyunca yayılarak genişlemesi sebebiyledir. Sabah namazının vaktinin girmesi, sahurun sona erip orucun başlaması gibi dinî hükümlerde esas alınan bu ikinci fecirdir (Çiçek, 1995: 287).

Bir sonraki beyitte ise şair, orucun başlamasıyla artık insanın nurunun parlamadığını anlatır. Böylelikle de kötü amellerin yani günahların gece karanlığına gömüldüğünü söyler. Günahların affedilmesini gece karanlığına gömülmesi olarak gören şair, Buhârî’de geçen şu hadisten yararlandığını söyleyebiliriz:

“Her kim Ramazan orucunu imanı sebebiyle ve faziletini yalnızca Allah’tan bekleyerek, tutarsa geçmiş günahları bağışlanır.” (Buhârî, İman: 47, Hadis No: 37).

9. Hac

İslam’ın şartlarından biri de gücü yeten kimselerin Beytullah’ı hac etmeleridir (Bekir el-Buhârî, 2011: 85). İstılahta, Kâbe-i Muazzama’yı belirli bir usule göre tavaf etmek suretiyle ziyaret etmekten ibarettir. Hac ibadetini yapan kişiye ise “Hacı” denir (Bilmen, 2014: 425). Hicretin dokuzuncu yılında farz kılınan hac; kitap, sünnet ve icma ile sabittir (Şentürk, Yazıcı, 2016: 306). Bu hususta Kur’an-ı Kerim’de ise şöyle buyrulur: *“Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse (bu hakkı tanınmazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir. Kimseye muhtaç değildir, her şey O’na muhtaçtır.”* (Âl-İ İmrân Sûresi, 97)

Nâbî, İslam’ın şartlarından biri olan hac farızasının yapılmasını şu beyitlerle ifade eder:

Ka’be’den gayrı yire itme sefer

Sefer-i bihüdedür nâr-ı sakar (b.175)

(Yola çıkacaksan mutlaka Kâbe yoluna git. Gayesiz yapılmış bir yolculuk cehennem ateşine götürür.)

Nâbî, oğlu şahsında tüm Müslümanları Kâbe yoluna gitmesi gerektiğini söyler. Şair, Kâbe yolu ifadesiyle mecaz-ı mürsel sanatını kullanmıştır. Kâbe yolundan kast edilen hac ibadetinin yapılmasıdır. Nâbî, bir kişinin yolculuk imkânı bulunduğu hâlde hac yolculuğunu yapmayıp farklı yerlere, farklı sebeplerden dolayı yolculuk yapması hâlinde o kişinin cehennemlik olabileceğini söyler. Zira yukarıda da belirtildiği üzere hac, şartlara haiz olanlar için farz bir ibadet olduğundan bu ibadetin ifa edilmemesi farzı ihlal etmektir.

Dili pervâne-i şem’-i Harem it

Tavf-ı dergâh-ı veliyyü’n-ni’am it (b. 201)

(Gönlünü Beytü’l-Harem mumu etrafında bir pervane eyle ve rızkını veren Allah’ın evini tavaf et.)

Beytü’l-Harem Kâbe ve etrafı için kullanılan bir tabirdir. Nâbî, bu beytinde Kâbe’yi muma, Müslümanları ise mumu etrafında dönen, muma âşık olan pervaneye teşbih etmiştir. İnsanları Allah’ın evi olarak nitelediği Kâbe’yi tavaf etmeye yani hac ibadetini ifa etmeye çağırmaktadır.

Nâbî’nin yukarıda açıklanan ve esas itibariyle hac ibadetinin yapılması hakkında olan bu iki beytine Kur’an-ı Kerim’deki şu ayet kaynaklık etmiştir:

“Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve beyt-i atik’i (Kâbe’yi) tavaf etsinler.” (Hac, 29).

Nâbî, bir başka beytinde Kâbe’nin önemini şu şekilde ifade etmiştir:

Ka’be’dür sâk-ı dıraht-ı rahmet

Ka’be’dür südde-i dîn ü devlet (b. 178)

(Rahmet ağacının gövdesi Kâbe; din ve devletin kapısı Kâbe’dir.)

Bu beyitte Nâbî, Kâbe’yi bir ağaca teşbih ederek onun rahmet sebebi olduğunu söyler. Devamında ise yine Kâbe’nin din ve devletin kapısı konumunda olduğunu dile getirir.

Nâbî’nin bu beytinde ise şu ayetlerden yararlanmıştır:

“Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke’de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâbe’dir.” (Âl-i İmrân, 96).

Yukarıdaki ayette de beyitte olduğu gibi Kâbe’nin âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olduğu ifade edilmiştir.

“Şüphesiz Safa ile Merve, Allah’ın (dininin) nişanelerindedir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe’yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur.” (Bakara, 158).

Haccın günahların affına sebep olacağı ile ilgili olarak Nâbî şu beyti söyler:

Hep beyâza çıkar erkâm-ı siyâh

Yaykanur nâme-i a'mâl-i günâh (b. 206)

(Orada siyah ile yazılı günahlar hep beyaza çıkar. Orada günahlarla dolu amellerin kitabı yıkanıp paklanır.)

Nâbî, hac ibadetinde Hz. Allah'ın rahmetinin söz konusu olduğunu ifade eder. Hac ibadetinde ziyadesiyle bir rahmet ve mağfiretin olduğunu düşünen Nâbî, bu konudaki fikirlerini yukarıdaki beyitte terennüm etmiştir. Teşbih yolu ile insanın amel defterindeki³⁰ siyah yazıları günahlar, beyaz yazıları ise sevaplar için kullanmıştır. Hacca giden bir Müslümanın da haccı tam manasıyla ifa ettiği takdirde günahlarla dolu amel defterinin yıkanarak temizleneceğini belirtir. Yine günahların af olmasını teşbih sanatını kullanarak ifade etmiştir.

Hac farızasının insanların günahlarına mağfiret olacağını anlatıldığı beyitte Nâbî, Hz. Peygamber'in şu hadisinden yararlanmıştır:

“Hac ve umre arasında mütabaat yapın! Çünkü hac ve umre, yoksulluğu ve günahı giderir. Tıpkı; demir, altın ve gümüşün kirini körüğün gidermesi gibi. Ve makbul haccın sevabı ancak cennettir.”(Sünen-i Tirmizî Tercemesi, Hacc 2: 89, Hadis No: 807)

Nâbî, zemzem hakkında da açıklamalarda bulunmuştur. Zemzem, Kâbe yakınından çıkan ve İslamiyet nazarında çok değerli olan bir sudur. Mescid-i Harâm içerisinde Hacer-i Esved'in karşısında bulunur. Kâbe'ye uzaklığı ise 19 metredir. Zemzem ismi “bol ve akıcı olma, Cebrâil'in konuşma sesi, suyun akarken çıkardığı ses, şimşek sesi, nereden geldiği belli olmayan ses” manalarına gelir. Ayrıca Hz. Hâcer'in uzun arayışın ardından oğlu Hz. İsmâil'i bıraktığı yerden suyun fışkırmasını görünce “Yavaş yavaş ak, dur” manalarına gelir. Ayrıca Hz. Hâcer'in suyun dağılmasını engellemek için etrafını kumla çevirdiğinden bu ismin verildiği düşünülür (Küçükaşcı, 2013: 242).

Nâbî'nin zemzem hakkında ifade ettiği beyit şu şekildedir.

Âb-ı Zemzem'dür o dârûy-ı safâ

Ki virür haste-i 'isyâna şifâ (b. 195)

³⁰Amel defteri insanların bu dünyada yaptıkları her türlü iyi ve kötü amellerinin manevi olarak kaydedildiği defterdir. Bu defteri her insan için vazifeli Kiramen ve Kâtibin adındaki melekler tutar. Bu defter ahirette ise kişiye tekrar dağıtılır (Şentürk, Yazıcı, 2016: 69, 70).

(Zemzem suyu ferahlık verici bir ilaç gibidir. Ondan içen suçlu kullara şifa verir, günahlarından arınma sağlar)

Şair, burada zemzemin ferahlık verici olmasına ve onu içenlere şifa vermesine değinmiştir. Burada zikredilen şifa ve ferahlık vermesi kinayeli kullanılmıştır. Bu kelimeleri hakiki manası ile düşünebileceğimiz gibi mecazi olarak da düşünebiliriz. Zemzemi içenlerin şifa bulması mecazen insanların günahlarından affolunacağı, yine insanların ferahlaması ise günahlarından kurtulmanın verdiği manevi bir ruh hâli olarak düşünülebilir. Nâbî'nin zemzem hakkında terennüm ettiği ifadelerine Hz. Peygamber'in şu ayeti kaynaklık etmiştir:

“Zemzem suyu ne niyetle içilirse, onun içindir.” (Sünen-i İbn-i Mâce, Menâsık 78: 522, Hadis No: 3062)

10. Zekât ve Sadaka

Lügatte taharet, bereket, çoğalma, överek anmak gibi manalara gelen zekât, ıstılahta ise bir malın belirli bir miktarını, belirli bir zaman diliminde, kendisine zekât verilmesi caiz olan Müslümanlara Allah Teâlâ rızası için vermek manasına gelir (Bilmen, 2014: 385).

Zekât, malı koruyan bir ibadettir. Zekât, Kur'an-ı Kerim'de namazla beraber zikredilmiştir.³¹ Bunun hikmeti namaz ve zekât ibadetlerinden ikisinin son derece önemli bir ibadet olmasından kaynaklanır. Dolayısıyla her ikisi de zamanında eda edilmelidir (Bekir el-Buharî, 2011: 75).

³¹ *“Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin.”* (Bakara, 43)

“Hani, biz İsrailoğulları'ndan, “Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlarla, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz” diye söz almıştık. Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz.” (Bakara, 83)

“Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin. Kendiniz için her ne iyilik işlemiş olursanız, Allah katında onu bulursunuz. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızı görür.” (Bakara, 110)

“Şüphesiz iman edip salih ameller işleyen, namazı dosdoğru kılan ve zekâtı verenlerin mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır.” (Bakara, 277)

“Fakat onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. O namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya, işte onlara büyük bir mükâfat vereceğiz.” (Nisâ, 162)

Zekât; maddiyat, servet ve mal sevgisini izale eder. Zekât sayesinde insanın nefsi cimrilikten arınmış olur. Ayrıca, insanda muhabbet, yardımlaşma duygusu ziyadeleşir. En önemlisi ise zekât; toplumun huzurunu, refahını ve dayanışmasını temin ederek toplumsal problemlerin önüne geçmiş olur. Bu durumların farkında olan Nâbî, zekât hakkında şu beyitleri aktarır:

Zimmetünde koma bir habbe zekât

Vir k'ola mâye-i hayr u berekât (b. 212)

(Üzerinde zekâta ait olan bir tanecik bile bırakma. Zekâtını ver ki malın bereketi ve hayrı olsun.)

Zekâta, para için ölçü kırkta birdir.³² Bu kural, zekâtın net ve sabit olduğunu gösterir. Nâbî, bu beytinde bir Müslüman için son derece elzem olan zekâtın verilmesi hususunda tavsiyede bulunur. Özellikle beytin birinci mısrasında zekâtın eksiksiz verilmesi gerektiğini belirtir.

Nâbî, ikinci mısradaki ise zekâtın malı bereketlendirdiğine dikkat çekmiştir. Zekâtını eksiksiz veren bir Müslümanın malının azalmak yerine ziyadeleşeceğini ve hayırlara vesile olacağını ifade etmiştir. Zekâtın verilmesinin gerekliliği ve zekâtın malı bereketlendirdiğinin anlatıldığı beyitler şu ayetlerden mealen iktibasır:

“Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin.”
(Bakara, 43)

“Allah, faiz malını mahveder, sadakaları ise artırır (bereketlendirir). Allah, hiçbir günahkâr nankörü sevmez.” (Bakara, 276)

Nâbî, zekâtın malı ziyadeleştireceği hakkında bir başka beytinde de şu mısraları terennüm eder:

Emr-i Hakk üzre sen itdükçe edâ

Birine on virür anun Mevlâ (b. 216)

(Zekât verdikçe Allah'ın emri üzeresin ve Allah senin malının birine on verir.)

³² Zekât hakkında bkz. Şentürk Lütfü ve Yazıcı Seyfettin (2016). İslam İlmihali. 27. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara.

Allah'ın bir emri olan zekât ibadetini eda edenlerin Allah'ın yolunda olacağını ve zekât verenlerin mallarını Allah'ın bire on vermek suretiyle ziyadeleştireceğini söyleyen şairin bu sözleri aşağıdaki ayet ve hadisten mealen iktibastır:

“Şeytan sizi fakirlikle korkutur, (fakir düşeceğinizi söyleyerek, sadaka vermekten uzak durmanızı ister) ve size, çirkinliği ve hayâsızlığı emreder. Allah ise size kendi katından mağfiret ve bol nimet vadediyor. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.” (Bakara, 269)

“Sadaka malın miktarını eksiltmez, arttırır.” (Canan, 1988: 323)

Zekât hakkında başka bir diğer beyitte ise Nâbî şunları söylemiştir:

Fukarâ hakkıdur imsâk itme

Pâk iken mâlunı nâ-pâk itme (b. 215)

(Zekât fakirlerin hakkıdır. Ondan elini çekme (vermemelik yapma) ki temiz olan malını kirletmeyesin.)

Şair bu beytin ilk mısraında zekâtın fakirlerin hakkı olduğunu söyler. Ayrıca fakirlerin hakkı olan zekâtın asla vermemelik yapılmaması konusunda uyarıda bulunmuştur. Nâbî'nin bu ifadeleri bizi şu ayetlere götürür:

“(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler. Siz hayır olarak ne verirseniz, şüphesiz Allah onu bilir.” (Bakara, 273)

“Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihat edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (Tevbe, 60)

Beytin ikinci mısraında ise, zekâtın verilmediği takdirde malı kirleteceği ifade edilmiştir. Yani buradan zekâtın malı temizlediği sonucu çıkar. Bu ifadelere şu ayetler kaynaklık eder:

“Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştırır.) Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.” (Tevbe, 103)

Nâbî, sadakanın verilmesi usulü hakkında ise şunları söyler:

Eyle mahfî idecek ihsânı

Hazret-i Hak bile ancak anı (b. 268)

(Eğer fukaraya ihsanda bulunursan bunu gizli yap ve yardım ettiğini yalnızca Allah Tealâ bilsin.)

Zekâtın açıkça verilmesi daha efdaldir. Çünkü bu şekilde verilen zekât başkalarına güzel örnek olur. Ayrıca başkasını, zekât veren hakkında sû-i zandan kurtarır. Zekât farz bir ibadet olduğu için bunun edasında riya söz konusu olamaz. Ancak sadaka için durum tam tersidir. Sadaka, nafîle ibadet olduğundan gizli verilip gösteriştten kaçınılması daha üstündür (Bilmen, 2014: 385).

Bu faziletin farkında olan Nâbî yukarıdaki beytinde sadakanın gizli yapılması ve sadece Allah'ın bilmesi gerektiğini ifade eder. Nâbî'nin bu uyarıları aşağıdaki ayet ve hadisten mealen iktibastır:

“Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel! Fakat onları gizleyerek fakirlere verirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmına da keffaret olur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.” (Bakara, 271)

“Gizli sadaka, rabbın gazabını söndürür ve kötü ölümü önler.” (Sünen-i Tirmizî Tercemesi, Zekât 28: 444, Hadis No: 658)

11. Kelime-i Şehadet

İslam dininin aslını oluşturan kelime-i şahadet veya onunla aynı manaya gelen kelime-i tevhiddir. Kelime-i şehadet Arapça olarak *“Eşhedü enlâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve resûlüh”* sözüdür. Manası ise: *“Ben Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına, Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve peygamberi olduğuna inanır ve şahitlik ederim.”* demektir. Kelime-i tevhid ise yine Arapça olarak: *“Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah”* sözüdür. Kelime-i Tevhid ise: *“Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. Hz. Muhammed O'nun peygamberidir.”* manasına gelir (Arpağuş, 2002: 214).

Tevhid inancı, İslamiyet'in esasını teşkil eder. İslam dinine girmek isteyen kimsenin yapması gereken ilk şey kelime-i tevhidi içtenlikle benimsemesidir. Müslümanlarca kelime-i tevhid, hayatın birçok safhasında insana telkin edilir. Mesela, yeni doğan çocuğa isim konulurken kulağına kelime-i tevhid fısıldanırken, sekerat-ı mevt anındaki bir kimseye de kelime-i tevhidi söylemesi telkin edilir (Arpaguş, 2002: 214).

Kelime-i tevhid, özü vahdet inancına dayanan İslamiyet'in iki esas temelini açıklar. Bunların birincisi, Allah'ın yüceliğini ve birliğini, ikincisi de Hz. Allah'ın insanlarla münasebetini sağlayan nübüvveti vurgulamaktadır. Kelime-i tevhid, gramer açısından incelendiğinde önce "lâ" olumsuzluk edatı ile hiçbir tanrının bulunmadığı, sonra da sadece bir ve hakiki bir tanrı olan Allah'ın varlığının ispat edilmektedir. Yani önce şirke sebebiyet verecek olan bütün inançların yok sayılmasının ardından tek ilahın ispatı açıklanmıştır (Arpaguş, 2002: 214).

Tevhid dini olan İslamiyet'te, böylesi bir öneme sahip olan şahadet; yani Allah'ın tek olduğuna ve Hz. Muhammed'in de onun resulü olduğuna kalben şahitlik edilmesi hususu, Nâbî tarafından işlenmiştir. Nâbî, söz konusu beyitlerinde şunları terennüm eder:

Bu şehâdetdür emân-ı millet

Zîver-i cebhe-i bâb-ı Cennet (b. 126)

(Milletin sığınağı bu şahadet kelimesidir. Cennetin kapısının alnının süsü yine bu şahadet kelimesidir.)

Nâbî, insanların sığınağı olarak kelime-i şahadeti görür. Şahadet İslamiyet'in özü olduğu için ona inananlar kurtulacaktır. Ayrıca Nâbî, bu sözün önemini farkına varılması için şahadet kelimesinin cennetin kapısının süsüne teşbih etmiştir. Yani bu ifadeyle, kelime-i şahadete kalben inanan Müslümanların cennetle müşerref olacağını edebî bir dille ifade etmiştir.

Kelime-i Şahadetin bir kurtuluşa giden yol olması, şahadete inananların cennete nail olacağı hususu Hz. Peygamberin hadislerinde de geçmektedir. Dolayısıyla Nâbî, bu beyinde hadislerden yararlanmıştır. Nâbî'ye kaynaklık eden hadisler şu şekilde geçer:

“Lâ ilâhe illallah deyip de kalbinden bir arpa ağırlığınca iman buluna kimse cehennemden çıkacaktır.” (Buhârî, İman: 52, Hadis No: 41)

“Kimin (hayatta söylediği) en son sözü Lâ ilâhe illallah olursa cennete gider.” (Ebû Dâvud, Cenâiz: 397, Hadis No: 3116)

12. İlim

İlim Arapça bir kelime olup çoğulu ulûmdur. İlim lügatte; bilme, biliş, bilgi, dâniş, malûmat, haber, vukuf ile okumakla tahsil olunan malumat manalarını ihtiva eder (Sami, 2015: 510).

Önceleri ilim daha ziyade dinî bilgiler için kullanılırdı. İslamiyet’e göre ilmin kaynağı Kur’an’dır. Kadim ilimler olan ilm-i hâdis, ilm-i fıkıh, ilm-i tefsir, ilm-i kelâm, ilm-i siyer gibi ilimler hep Kur’an menşelidir. İlim adamlarına ise ulemâ denir (Pala, 2015 a: 229, 230).

İlimin yolu okumaktan geçer. Kur’an’ın nazil olan ilk ayeti de “oku” emriyle başlar. Aynı zamanda Kur’an-ı Kerim’de insanların aklını kullanması birçok yerde vurgulanmıştır ki bu da ilimle olur.³³ Dolayısıyla bu cihetten bakıldığında İslamiyet’in ilme çokça değer verdiği anlaşılır. Nâbî de ilim konusuna son derece önem vermiştir. İlmi teşvik eden ve ilmin değerinin anlatıldığı beyitler şu şekildedir:

Sıfat-ı Hazret-i Mevlâ’dur ‘ilm

Cümleden evsâfdan a’lâdur ‘ilm (b. 289)

(İlim Allah’ın sıfatlarından ve dolayısıyla tüm sıfatların en yücesi ilim sıfatıdır.)

Hz. Allah, ilim sıfatı ile sıfatlanmıştır. Ancak Hz. Allah’ın ilim sıfatı yaratılmışlardaki gibi basit ve mahdut değildir. Hz. Allah’ın ilmi her şeyi

³³“Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” (Zümer, 9)

“Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz.” (Bakara, 179)

“Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının.” (Bakara, 197)

“(Ey Muhammed!) De ki: “Pis ile temiz bir olmaz. Pisin çokluğu hoşuna gitse bile.” Ey akıl sahipleri! Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.” (Mâide, 100)

“Şüphesiz, yeryüzünde yürüyen canlıların Allah katında en kötüsü, akıllarını kullanmayan (gerçeği görmeyen) sağırlar, dilsizlerdir.” (Enfâl, 22)

kuşattığından o her şeyi bilicidir (Bilmen, 2014: 31). Bu dinî konulara vâkıf olan Nâbî, ilk mısradaki ilmin Allah'ın sıfatlarından biri olduğunu söyler. Yine ilmin ne kadar büyük bir vasıf olduğunu anlatmak için onu her şeyden daha üstün olarak tavsif etmiştir. Zaten ilmin Hz. Allah'ın bir sıfatının olması onun ne kadar büyük ve mühim olduğunu göstermektedir. Nâbî'nin bu beyitte yararlandığı ayetler ise şunlardır:

“Yaratan bilmez mi? O, en gizli şeyleri bilir, (her şeyden) hakkıyla haberdardır.” (Mülk, 14).

“O, gaybı da görülen âlemi de bilendir, çok büyüktür, çok yücedir. (O'na göre) içinizden sözü gizleyen ile açığa vuran, geceleyin gizlenenle gündüz ortaya çıkan eşittir.” (Ra'd, 9, 10)

İlim hakkında Hz. Peygamber'in bir hadislerinin hatırlatıldığı beyitlerde ise Nâbî şunları aktarır:

Matlab-ı 'ilme çalış ol a'lem

Farzdur didi Resûl-i Ekrem (b. 290)

(İlim öğrenmeye çalış ve bilgililerin bilgisi ol. Resûl-i Ekrem Efendimiz ilim öğrenmenin farz olduğunu söyledi.)

Dahı emr eyledi ol sâhib-i 'ilm

“Mehdden lahde dek ol tâlib-i 'ilm” (b.291)

(Yine o ilim sahibi Peygamber dedi ki: “Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz!”)

Nâbî, İslam dinine göre çok önemli olan yere sahip olan ilmin çalışılıp öğrenilmesi gerektiğini söyler. Kişi o kadar çok çalışmalıdır ki en âlim insandan daha âlim biri olmalıdır. Devamında ise Hz. Peygamber'in ilim hakkında söylediği şu hadisi mealen iktibas etmiştir.

“İlim talep etmek, öğrenmek her Müslümana farzdır.”(İbn-i Mâce, Mukaddime 17: 47, Hadis No:224)

İlim hakkında Nâbî şu bilgiler vermeye devam eder:

‘İlm için oldı şeh-i hitta-i nûr

“Rabbi zidnî” talebiyle me’ mûr (b. 292)

(Nur diyarının sultanı ilim hakkında “Rabbi zidnî” isteğine memur edildi.)

Nâbî, Peygamber için nur diyarının sultanı tabirini kullandığı bu beytinde, Hz. Peygamber’in “Rabbi zidnî” isteği ile emrolunduğunu ifade eder. “Rabbi zidnî” ifadesi Kur’an-ı Kerim’de geçen “Rabbi zidnî ilmen” yani “Rabbim ilmimi arttır.” manasındaki ayetin bir cüzidir. Nâbî, bu ifadeyle Kur’an-ı Kerim’den lafzen ve nakıs iktibas yapmak suretiyle yaralanmıştır. Ayetin tamamı Kur’an-ı Kerim’de mealen şu şekilde geçer:

“Gerçek hükümdar olan Allah yücedir. Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur’an’ı okumakta acele etme. “Rabbim! İlmimi arttır” de.” (Tâ hâ, 114)

İlim öğrenmek hakkındaki diğer bir beytinde ise Nâbî şu ifadeleri terennüm eder:

Hazretün nâsa budur telkîni

“Utlubü’l-ilmi velev bi’s-Sîni” (b. 303)

(Peygamber Efendimiz’in insanlara telkini “İlim Çin’de de olsa gidip alınız.” hadisidir.)

İslam dinine göre ilim sahibi olmak son derece önem arz eden bir vasıf ve üstünlüktür. Zira Kur’an-ı Kerim’in birçok yerinde ilim sahiplerini öven ve ifadeler geçmektedir.³⁴ Nâbî de böylesi önemli bir vasfı kazanmak için mücadele edilmesi gerektiği vurgular. Nâbî, bu beytinde Hz. Peygamber’in hadisini tam iktibas etmiştir:

“İlim Çin’de de bile olsa onu öğreniniz.” (Gazâlî, 1974: 27)

İlimin değerinin anlatıldığı beyitte ise Nâbî şöyle seslenir:

‘İlmdür râbîta-i izz ü ‘ulâ

‘İlmdür bâis-i temkîn ü safâ (b. 296)

³⁴ “Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber gönderdik. Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun.” (Enbiyâ,7)

“Senden önce de ancak, kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun.” (Nahl, 43)

“Olgunluk çağıma erişince, ona hikmet ve ilim verdik. İşte biz, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanları böyle mükâfatlandırırız.” (Yûsuf, 22)

(Değer ve yücelik rabıtası ilimdir. Gönül berraklığı ve ağırbaşlılığın sebebi ilimdir.)

İlmin insanın değerini ve yüceliğini arttırdığını ve aynı zamanda ağırbaşlılığın da sebebi olduğunu anlatan Nâbî'nin bu sözleri bizi Kur'an-ı Kerim'deki şu ayete götürür:

“Ey iman edenler! Size, “meclislerde yer açın” denildiği zaman açın ki, Allah da size genişlik versin. Size, “kalkın”, denildiği zaman da kalkın ki, Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”(Mücâdele, 11)

Yine ilmin yüceliği ve aklını kullananlar için hakkında Kur'an-ı Kerim'de şu ifadeler geçer:

“De ki: ‘Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?’ Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.” (Zümer, 9)

Nâbî, faydalı her türlü ilmin öğrenilmesi gerektiğini ancak her öğrenilen ilmin hayatta kullanılmaması ile alakalı şu beyitlerde açıklamada bulunmuştur:

‘İlmüm it cümlesini istihsâl

Cümlesin itme velî isti'mâl (b. 322)

(İlim namına ne varsa hepsini kazanmaya bak ama hepsini kullanma.)

Nâbî, ilk mısradaki ilmin her türünün öğrenilmesini tavsiye eder. Ancak ikinci mısradaki öğrenilen her ilmin hayatta hep fayda getirmeyeceğine istinaden bazı ilimlerden kaçınılması gerektiğini söyler. Diğer beytin de ise faydalı ilimleri şöyle sıralamıştır:

Sana kâfidür ola nakş-ı zamîr

‘İlmden fikh u hadîs ü tefsîr (b. 323)

(Derunu gösteren ilim sana kâfidir ki bunlar da fıkıh, hadis ve tefsirdir.)

Nâbî, insana hayatta zarar vermeyecek olan faydalı ilimleri fıkıh, hadis ve tefsir olarak nitelendirir. Bu sayılan ilimler, dönemin medreselerinde okutulan en üst düzey ilimlerdir. Nâbî'nin bu beytine kaynaklık eden hadis ise şöyle geçer:

“Fıkıh olmayan ibadete hayır yoktur.”(Canan, 1992: 185)

Tefsir, fıkıh ve hadis gibi faydalı ilimler dışındaki ilimler hakkında yapılması gerekenleri Nâbî, şöyle açıklar:

Gayrisin okı velî itme ‘amel

Olma pâ-mâl-i da’âvî vü cedel (b. 324)

(Bunların dışında kalan ilimleri de öğren ama sakın bildiklerini uygulama ki fikir çatışmalarıyla ve gereksiz çekişmelerle ayaklara düşme.)

Nâbî, tefsir, fıkıh, hadis gibi ilimler dışında insana zararı dokunabilecek ilimlerin de bilinmesini ancak o ilimlerin asla kullanılmamasını izah etmiştir. Bu ifadeler şu hadisten mealen iktibas edilmiştir:

“Allah Tealâ’dan faideli ilim isteyin. Faide vermeyen bir ilimden bir bilgiden Allahü azimüşşana sığınınız.” (Canan, 1998: 107)

Çok geniş bir muhtevaya sahip olan fıkıh hakkında Nâbî bir sınırlama getirmiştir:

Fıkhdan eyle ‘ibâdâta nazar

Eyleme semt-i da’âvîye güzer (b. 325)

(Hatta fıkıh ilminden de ibadet bahsiyle ilgilenip mahkeme ve dava kısmıyla ilgilenme, o semtlere uğrama ki haksızlık edip günaha girmeyesin.)

Hâkimlik ve kadılık aşağıdaki hadiste de geçtiği üzere haksızlığa ve yanlışlığa, dolayısıyla günaha girmeye meyilli bir iştir. Nâbî’nin bu görüşü, Hz. Peygamber’in şu hadisine dayandırmaktadır:

“Kadılar, hâkimler, yargıçlar üç sınıftır. Birisi cennette, diğer ikisi ateştedir. Cennette olanı, hakkı bilip onunla hüküm verendir. İnsanlar arasında bilgisizce hüküm veren ile hakkı bilip hükümde haksızlık yapan ise ateştedir.”(Ebû Dâvud, Akdiye, 2; İbn-i Mâce, Ahkâm, 3)

İnsanın her şeyden önce öğrenmesi icap eden ilim, Allah’ın varlığını bilmek olduğunu Nâbî şöyle açıklar:

Hak getürmiş seni kendü’n bilesin

Tâ ana cân ile kulluk kılasun (b. 345)

(Allah seni kendini bilmen için ve ona candan kulluk etmen için yarattı.)

İnsanın yaratılış gayesini kişinin kendisini bilmesi ve Hz. Allah'a kulluk etmesi olarak tanımlayan Nâbî'nin bu beyti, Kur'an-ı Kerim'de geçen şu ayetten mealen iktibastır:

“Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.” (Zâriyât, 56)

13. Rızık

İslam dinine göre rızık, Hz. Allah'ın canlılara yiyip içmek ve hayatlarını idame ettirmek üzere verdiği şeylere denir. Rızık yalnızca Hz. Allah verir. Kur'an-ı Kerim'de bu konu hakkında şöyle buyrulmaktadır. *“Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızıkı Allah'a ait olmasın.”*(Hûd, 6). Kul rızıkı hangi yoldan isterse Hz. Allah o yoldan verir. Ancak kul rızıkını gayri meşru yollarda ararsa günaha girmiş olur. Zira Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: *“Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin! Şeytanın izinden yürümeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır.”*(Bakara, 168). İslam inancına göre rızık konusunda bir başka husus ise herkesin sadece kendi rızıkını yiyeceğidir. Bir insan başkasının rızıkını asla yiyemez (Şentürk, Yazıcı, 2016: 76, 77).

Nâbî'nin, sosyal bir konu olma yanında dinî bir yönü de olan rızık meselesine değinmesi kaçınılmaz olmuştur. Hemen her konuda olduğu gibi insanın hayatını idamesi ve meslek seçimini de kapsayan rızık meselesi hakkında Nâbî, bir baba olarak oğlunun geçim sıkıntısı çekmemesi için şu öğütlerde bulunur:

Taşrada eylemege kesb-i gınâ

Ya ticâret ya zirâ'at ya ribâ (b. 416)

(Taşrada zengin olmanın yolu ya ziraat, ya ticaret, ya da malın fazlaşmasından geçer.)

Nâbî, taşrada yaşayan bir insan için geçim sıkıntısı çekmemek ve zengin olmak için üç yol gösterir: Bunlardan birincisi ve en önemlisi ticarettir. Hz. Peygamber'in de yaptığı bir meslek olan ticaret, her dönem olduğu gibi Nâbî'nin yaşadığı yüzyıl itibarıyla da önemli bir meslek olduğundan Nâbî, oğluna ilk olarak

ticaretle meşgul olmasını öğütler. Bu hususla alakalı olarak Hz. Peygamber'in şu hadis önemlidir:

"Ticarete devam edin. Çünkü rızık onda dokuz ticarettedir." (Gazâlî, 1975: 164).

Nâbî, ticaretin rızık bolluğuna sebep olan bir meslek olduğunun anlatıldığı bu hadisinden yararlanmış olabilir.

Nâbî'nin ticaretten sonra tavsiye ettiği ikinci meslek ise ziraattır. Bu da ekip biçmeyi gerektiren günümüzdeki çiftçilik mesleğidir.

Tavsiye edilen zenginlik yolu ise malın fazlalaşmasıdır. Beyitte riba kelimesi geçmektedir. Riba, bir şeyin artması demek olduğu gibi, tefecilikle kazanç sağlama ve faiz alma gibi anlamlara da gelir (Pala, 2013: 91). Ancak mütedeyyin bir insan olan Nâbî'nin burada kastettiği faiz veya tefecilik değildir; malın değer kazanması beklemektir. Malın değer kazanmasını beklemekte herhangi bir beis yoktur. Tefecilik ise en basit tanımı ile faizini almak şartıyla ödünç para verme işlemidir (Meran, 2012: 13).

14. Kanaatkârlık

Kanaatkârlık, lügatte bir şeye razı ve hoşnut olarak daha fazlasını istememek manası gelir (Sami, 2015: 585). İstılahta ise; kişinin azla yetinip elindekine razı olması, kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin ihtiyaçları ile yetinip başkalarının elindekine göz dikmemesi, aşırı hırstan ve dünya düşkünlüğünden kendini muhafaza etmesi ile elde edilen ahlaki bir meziyet ve erdemdir (Çağırıcı, 2001: 289).

İnsanoğlu için en büyük tehlikelerden biri de kanaatkâr olmayıp aşırı dünya hırsına sahip olmaktır. Bu hususta Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

"İnsanoğlu yaşlanır fakat iki şey onda hep genç kalır. Bunlar: ömür ve mal hırsıdır." (Müslim, Zekât 115: 123, Hadis No: 1047)

Hemen her konuda olduğu gibi bu konuda da Nâbî, Hz. Peygamber'in görüşü benimser. Nâbî'nin bu doğrultuda, insanının kanaatkâr olmasını vurgulayan beyti şu şekildedir:

Dâde-i Râzık'a hâtır-bend ol

Her ne verdiyse ana hursend ol (b. 503)

(Rızık veren Allah'ın sana ayırdığına gönlünü bağla razı ol ve her ne verdiyse ona kanaat et.)

Nâbî bu beytinde rızık sahibi olan Allah'ın, kuluna verdiği nimete karşı kanaatkâr olması gerektiğini ifade eder. Allah'ın rızık sahibi olduğu ve ona şükredilmesi hususları Kur'an-ı Kerim'deki şu ayetten mealen iktibastır:

“Ey iman edenler! Eğer siz ancak Allah'a kulluk ediyorsanız, size verdiğimiz rızıkların iyi ve temizlerinden yiyin ve Allah'a şükredin.” (Bakara, 172)

15. Gözleri Haramdan Sakınmak

İslam dininde zina etmek büyük günahlardan sayılarak yasaklanmıştır.³⁵ Hz. Peygamber'in zina hakkındaki şu hadisi ise İslamiyet'in bu konudaki hassasiyetini ortaya koymaktadır:

“Eller de zina eder, ayaklar da zina eder, gözler de zina eder.” (Ebû Dâvûd, Nikâh: 112 Hadis No: 2153)

Hadisten de anlaşılacağı üzere İslamiyet'e göre, gözlerin harama bakması bir nev'i zina olarak addedilmektedir. Nâbî'nin aşağıdaki beyti de bu hususu açıklamaktadır:

Şart-ı âdâb ile kıl hüsne nigâh

Olma şehvet nazarıyla güm-râh (b. 449)

(Bir güzelliğe bakarken edep nazarıyla bak ve sakın şehvet nazarıyla bakıp da yolunu sapıtma.)

Nâbî, bu beytinde bir güzellik karşısında edebin muhafaza edilmesi gerektiğini söyler. Güzelliğe karşı nazar ederken insanın içinde asla şehvet duygusunun olmaması gerektiğini vurgular. Zira şehvet gözüyle bakmak, insanının yanlış yollara sürüklenmesine sebep olacaktır. Bu fikirleri terennüm eden Nâbî'nin beytine kaynaklık eden ayet şu şekilde geçmektedir:

³⁵Zina hakkında Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: *“Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur.”* (İsrâ Suresi, 32)

“Mü'min erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Bu davranış onlar için daha nezihdir. Şüphe yok ki, Allah onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır.” (Nûr, 30)

16. Dilencilik

İslam dinine göre insanın elinde imkânı olduğu hâlde, dilenmek suretiyle başkalarından bir şeyler istemesi caiz değildir.³⁶ Ayrıca dilenme konusu ahlaki ve sosyal olarak da hoş bir davranış değildir. Dilencilik yaygın olduğu toplumlarda sosyal problemleri kendini gösterir. Gerek ferdi olarak gerekse de toplumsal olarak birçok problemi beraberinde getiren bu davranış hakkında Nâbî şu beyti söyleyerek insanları bu konuda uyarmıştır:

Dehenün hâhiş için eyleme bâz

Olma âlûde-leb-i harf-i niyâz (b. 487)

(İsteğin için sakın ağzını açma, dilenme sözleriyle dudağını bulaştırma.)

Bu beyitte Nâbî, dilencilik yapılmaması gerektiğini ve dilenmenin insana ahlaken zarar verdiğini ifade eder. Dilenmeyi insanın ağzını kirleten bir fiil olarak gören Nâbî, şu hadisten yararlanmıştı:

“Dilenmek bir tırmalanma vasıtasıdır. Kişi onunla yüzünü tırmalar.” (Sünen-i Tirmizî, Zekât 38: 456, Hadis No: 676)

17. Hezl

Hezl; lügatte latife, şaka, latife yoluyla söylenen söz ve mizah manalarına gelir (Sami, 2015: 459). Çok şaka yapmaktan uzak durmak gerekir. Zira aşırı mizah yapmak kişinin itibarını düşürür. Eğer latifenin içerisinde yalan da varsa bu daha tehlikelidir. Yalan ve boş sözler içermeyen latifeleri yapmakta bir sakınca yoktur (Bekir el-Buhârî, 2011: 130).

³⁶Bu konu hakkında Hz. Peygamber şu hadisleri ifade etmiştir: “Kim, kendisini müstağni kılacak miktarda mal olduğu hâlde isterse, Kıyamet günü, istediği şey suratında bir tırmalama veya soyulma veya ısırma yarası olarak gelir!” Yanında bulunanlar: “Kişiyi müstağni kılan (miktar) nedir?” diye sordular. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Elli dirhem altın veya o kıymette bir başka şey!” (Ebû Dâvûd, Zekât 24: 478, Hadis No: 1626)

“Sizden birinizin sabah gidip odun toplaması ve arkasında taşıyarak ondan harcaması ve dolayısıyla insanlara muhtaç olmaktan kurtulması, herhangi bir kişiye el açmaktan elbet kendisi için daha hayırlıdır.” (Sünen-i Tirmizî Tercemesi, Zekât 38: 455, Hadis No: 275)

Nâbî, hezl ve mizah konusunu şiirine taşımış ve bunları doğru bulmamıştır. Nâbî, hezl ve latifeyi dostları gücendiren ve kaçınılması gereken bir fiil olarak nitelendirmiştir:

Eyleme hezl ü müzâhı pîşe

Düşürür dûtlarını teşvîşe (b. 518)

(Hezl ve mizahı meslek edinme. Çünkü bunlar, dostlarını düşünceye ve gocunmaya sürükler.)

İslam dinine göre hoş görülmeyen hezl ve şaka hakkında Hz. Peygamber uyarılarda bulunmuştur. Bu konu ile alakalı Nâbî'nin şiirinde yararlandığı hadisler şunlardır:

“Kardeşinle ne münakaşa ne ona şaka yap ne de yerine getiremeyeceğin vaatte bulun.” (Canan, 1992: 210)

“Başkalarını güldürmek için yalan söyleyene yazıklar olsun” (Canan, 1992: 209)

18. Gıybet

Gıybet, bir kimsenin aleyhindeki incitici, küçültücü söz ve davranışlardır (Çağırıcı, 1996: 63). Yani gıybet bir kişinin arkasından vücudundaki, soyundaki, davranışındaki, sözündeki, dinindeki veya dünyasındaki herhangi bir eksikliği ayıplayarak söylemektir (Gazâlî, 2009: 170). Bu eksiklik kişinin fiziğiyle, soyu ile veya ahlakı ile olabilir. Bu ve benzeri kusur ve ayıpları kişinin gıyabında söylemek gıybettir ve dolayısıyla da günahdır (Şentürk, Yazıcı, 2016: 467, 468).

Gıybet etmek günah olduğu gibi, gıybeti dinlenmekte günahdır. İslam âlimleri, bir zararın meydana gelme ihtimali yoksa sözle veya fiille gıybet edene mani olunması gerektiğini ifade etmişlerdir. Eğer bu imkân da bulunmazsa En‘âm sûresinin 68. âyetinin hükmü³⁷ uyarınca gıybet edilen meclisin terkedilmesi, bu da mümkün değilse gıybeteye karşı bir hoşnutsuzluk duygusu içinde başka şeylerle uğraşılması gerekmektedir (Çağırıcı, 1996: 64).

³⁷ Bu ayet Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde geçmektedir: *“Âyetlerimiz hakkında dedikoduya dalanları gördüğün vakit başka bir söze dalıncaya kadar onlardan yüz çevir, uzaklaş. Şayet şeytan sana unutturursa hatırladıktan sonra (kalk), o zalimler grubu ile beraber oturma.”* (En‘am, 68)

Hemen her konuda olduğu gibi, ahlaki konularda da toplumun değişimini ve gelişimini arzulayan ve bunun için çaba harcayan Nâbî için gıybet, kaçınılması gereken bir fiildir. Nâbî oğlu şahsında tüm insanlara hitaben şu uyarılarda bulunur:

Eyleme kimseyi zemm ü gıybet

‘Aybdur ‘âkil olana bu sıfat (b. 531)

(Kimseyi kötüleyip dedikodusunu yapma. Bunu yapmak akıllı kişiler için bir ayıptır.)

Nâbî, insanların kötülenmesini ve arkasından konuşulmasını istemez. Ayrıca; her konuda zararı olan ve İslamiyet’te yeri olmayan bu davranışın aklını kullanalar için ayıp bir fiil olduğunu açıklamıştır.

Nâbî, bu beytinde aşağıdaki ayet ve hadislerden yararlanmışır:

“Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.” (Hucurât,12)

“Mal toplayan ve onu durmadan sayan, insanları arkadan çekiştiren, kaç göz işaretiyle alay eden her kişinin vay hâline!” (Hümeze,1,2)

Nâbî, insanın diline sahip çıkması hakkında ise şu beyti terennüm eder.

Didi müslim odur ol server-i dîn

Halk ola dest ü dehânından emîn (b. 650)

(O din serveri Peygamber dedi ki “Müslüman, halkın dilinden ve elinden emin olduğu kişidir.)

“Ebû Mûsâ radyallahu anh şöyle dedi: Ey Allah'ın Resûlü! Hangi Müslüman en üstündür? diye sordum. “Dilinden ve elinden Müslümanların selamette kalandır” cevabını verdi.” (Buhârî, İmân: 29, Hadis No:11)

19. Komşu Hakkı

İslamiyet beşeri münasebetlere önem veren bir anlayışa sahiptir. Binaenaleyh komşularla iyi geçinmek İslamiyet’in emirlerindedir (Şentürk, Yazıcı, 2016: 510).

Komşuluk ilişkilerinde fiziki bir yakınlık olduğundan, burada kul hakkı söz konusudur. Bu yüzden komşuluk hakkında İslamiyet belli esaslar belirlemiştir. Hatta komşuluk hakkı imanın bir esasını teşkil eder. Zira Hz. Peygamber bu mevzu ile alakalı olarak şu sözleri zikretmiştir:

“Allah ve ahiret gününe iman eden kimse komşusuna eza etmesin ve Allah’a, ahiret gününe iman eden her kişi misafirlerine ikram etsin ve Allah’a, ahiret gününe iman eden her kişi hayır söylesin yahut sussun.” (Buhârî, Edep: 131, Hadis No: 1981)

“Cebraîl bana komşuya iyilik etmeyi o kadar vasiyet etti ki ben Allah’ın emriyle komşunun komşuya miracı olacağını sandım” (Buhârî, Edep: 130, Hadis No: 1979)

Hadislerden de anlaşılacağı üzere komşu hakkı bu kadar hassas bir noktadır. Toplumsal ilişkilerin temelini oluşturan komşuluk hakkında Nâbî, şu beyitleri söylemiştir:

Kec-nigâh eyleme hem-sâyelere

İltifât eyle tehî- vâyelere (b. 537)

(Komşularına eğri bakışla bakma! Mahrum ve düşkünlere iltifatta bulun!)

İmtizâc ile gözet hakk-ı civâr

Çekmesün kimse yüzünden âzâr (b. 538)

(Konu komşuyla iyi geçinerek onların hakkını gözet! Kimse senden incinmesin!)

Komşuya iyilikte bulunulması, onların hakkının gözetilmesi ve komşuların kalplerini kırmama hususunda uyarılarda bulunan Nâbî’nin bu sözleri şu ayet hadislerden mealen iktibastır:

“Allah’a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşına, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez.” (Nisâ, 36)

“Komşusu zulmünden emin olmayan kimse iman etmiş olamaz” (Buhârî, Edep: 131, Hadis No: 1980)

Bu konu hakkında bir diğere beytinde ise Nâbî, şunları söyler:

Yalnız lokmaya bâz itme dehen

Hisse-dâr it yidiğün ni'metden (b. 539)

(Tek başına bir lokmaya ağız açma, yediklerinden onlara da faydalandır.)

İnsanın kendi evinde pişirilen yemeği tek başına yememesini ve komşusuna ikram edilmesini tavsiye eden Nâbî'nin bu sözü şu hadisten mealen iktibastır:

“Ey Ebu Zer! Çorba pişirdiğün zaman suyunu çok koy ve komşularını gözet!”
(İbn-i Mâce, Et'ime, 58: 573, Hadis No: 3362)

20. Güler Yüzlü Olmak

Kendisine Hz. Peygamberin yaşamını şiar edinmiş Nâbî için insanlara karşı güler yüzlü olmak son derece önemlidir. Zira dönem itibariyle yaşanan toplumsal problemlerin çözümünde, insanlar arasındaki muhabbeti tesis edip ziyadeleştirmek gerekmektedir. Bunun da temeli insanlara karşı mütebessim olmakla atılır. Söz konusu durumun farkında olan Nâbî, şu mısraları oğlu şahsında bütün Osmanlı halkına hitaben söyler:

Hande-rûlık eser-i rahmetdür

Türş-rûlık sebab-i nefretdür (b. 564)

(Güler yüzlülük rahmet alâmetidir. Suratı ekşitme ise nefrete sebep olur.)

Nâbî, bu beyitte güler yüzlü olmanın faydasından bahseder. Ona göre güler yüzlü olmak Hz. Allah'ın rahmetine mazhar olmak için bir sebeptir. Beytin devamında ise Nâbî, rahmet alâmeti olan güler yüzlülüğün tam zıddı olan surat ekşitmenin zararını ifade eder. Surat ekşitme yani, asık suratlılığın ise nefrete sebep olacağı açıklanmıştır. Nâbî'nin bu ifadelerinde aşağıdaki hadislerden yararlanmıştı:

“İki mü'min karşılaşıp müsafaha ettikleri zaman, aralarında yetmiş mağfiret taksim edilir. Bunun altmış dokuzu güler yüzlü olanındır.” (Gazâlî, 1975: 505).

“Her iyilik bir sadakadır. Din kardeşini güler yüzle karşılamak ve kendi kovandan din kardeşinin kabına boşaltman bir iyiliktir.” (Sünen-i Tirmizî Tercemesi, Birr 45: 390, Hadis No: 2037)

“Bir din kardeşinin yüzüne gülmen senin için sadakadır. İnsanlara doğruluğu emredip kötülükten sakındırman senin için sadakadır. Bir yabancı bölgede kişiye yol göstermen senin için sadakadır. Gözü bozuk olana yardımcı olman senin için sadakadır. Taş, diken ve kemiği yoldan kaldırman senin için sadakadır. Kendi kovandan din kardeşinin kovasına boşaltman senin için sadakadır.” (Sünen-i Tirmizî Tercemesi, Birr 36: 382, Hadis No: 2022)

21. Kibir

Kibir, lügatte büyüklük ve büyük olma manalarına gelir (Sami, 2015: 659). İstılahta ise, tevazuun karşıtı olarak kişinin kendini üstün görmesi ve bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması demektir (Çağırıcı,2002: 562).

Müslüman, diğer insanları küçük görerek onlara büyüklük taslamaz. Kendini diğer insanlardan daha yüksek gören, başkalarını küçümseyen bir kimseye, toplumda nefret nazarıyla bakılır ve o kişi sevilmez. Müslüman, alçak gönüllü olmalı, başkaları ile iyi ilişkiler içinde bulunarak nefrete sebep olacak davranışlardan uzak durmalıdır (Şentürk, Yazıcı, 2016: 532).

Kibirleşme, kötü bir huydur. Kibirleşip kendini büyük gören bir kimse, büyüklük Hz. Allah mahsus olduğundan Hz. Allah karşı gelmiş olur (Gazâlî: 486)

Kibirleşmek Kur’an’da geçtiği üzere³⁸ bir Müslümanda kesinlikle bulunmaması gereken bir haslettir. Bunun tam tersi olan mütevazılık ise son derece iyi ve sünnet-i seniyeeye uygun bir meziyettir.

Mütevazılık veya kibirli olmamak hakkındaki görüşlerini Nâbî şiirinde şöyle aktarır:

Gırrre olmak sıfât-ı şeytândur

Rânde-i bârgeh-i Rahmân’dur (b. 567)

(Gururlu olmak şeytanın sıfatıdır. Gururlu kişi tıpkı şeytan gibi Allah katından kovulur.)

En kötü fiillerden biri olan kibir, şeytanının en büyük vasfıdır. Nâbî, bu beytinde kibirliliğin şeytana yakışan bir haslet olduğunu dolayısıyla insanların

³⁸ Kur’an-ı Kerim’de kibir hakkındaki ayetler: 17/37-38; 31/18; 40/69-76

kibirden uzak durmaları gerektiğini anlatır. Ayrıca kibirli kişilerin tıpkı şeytanın başına geldiği gibi Allah katından kovulacağını dile getirmiştir.

Nâbî'nin bu beytindeki şeytanın kibirli oluşu ve Allah katından kovulma olayı şu ayetten mealen iktibastır:

“Hani meleklere, “âdem için saygı ile eğilin” demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, iblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlere olmuştu.” (Bakara, 34)

“Kur'an okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.” (Nahl, 98)

“Kur'an, kovulmuş şeytanın sözü değildir.” (Tekvîr, 25)

“Onu kovulmuş her şeytandan koruduk.” (Hicr, 17)

“Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşta, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez.” (Nisâ, 36)

“Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin.” (İsrâ, 37)

“Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah, hiçbir kibirlenen, övüneni sevmez.” (Lokmân, 18)

Nâbî, kibir hakkında uyarılarda bulunduğu bu beytinde yararlandığı tek kaynağı ayet olmayıp aynı zamanda hadislerden de yararlanmıştır. Nâbî'nin yararlandığı hadisler ise şunlardır:

“Kalbinde zerre kadar kibir olan kimse cennete giremez”.(Sünen-i Tirmizî Tercemesi, Birr, 60: 404, Hadis No: 2066)

“Size cehennemliklerin kimler olduğunu söyleyeyim mi? Katı kalpli, kaba, cimri ve kurularak yürüyen kibirli kimselerdir.”(İbn-i Mâce, Zühd 4: 705, Hadis No:4116)

Kibir hakkında bir başka beyitte ise Nâbî, şu sözleri aktarmıştır:

Kibriyâ vü 'azamet Hakk'a yarar

Kul olanda bu sıfatlar ne gezer (b. 575)

(Büyüklik ve ululuk, Allah'a aittir, kullarda bu sıfat bulunmaz.)

Bu beyitte Nâbî büyüklik ve ululuğun yalnızca Allah'a ait olduğunu kullarda ise böylesi bir sıfatın asla bulunamayacağını söyler. Bu ifadeler şu ayetlerden mealen iktibastır:

“...Şüphesiz Allah, çok yücedir, çok büyüktür.” (Nisâ, 34)

“Bu böyle. Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir. O'nu bırakıp da taptıkları ise batılın ta kendisidir. Şüphesiz ki Allah yücedir, büyüktür.” (Hac, 62)

“Allah katında, O'nun izin verdiği kimseden başkasının şefaati yarar sağlamaz. (Şefaati için izin verilip de) kalplerinden korku giderilince birbirlerine, “Rabbimiz ne söyledi?” diye sorarlar. Onlar da “Gerçeği” diye cevap verirler. O, yücedir, büyüktür.” (Sebe' 23)

“O, gaybı da görülen âlemi de bilendir, çok büyüktür, çok yücedir.” (Ra'd, 9)

22. Edep, Hayâ

Hayâ, kınanma endişesiyle kurallara aykırı davranmaktan kaçınma ve bunu sağlayan duygu için kullanılan ahlak terimidir (Çağırıcı, 1997: 554). Hayâ, insanın utanma duygusudur. Hayâ imandandır ve insanın fitratından gelir. Hayâ, Allah korkusuyla günah işlemekten utanıp sıkılmaktır. Hayâ sahibi insanların işlediği ve işlemeyi terk ettiği şeyler dine uygundur. Hz. Peygamber: “Hayâ ancak hayır getirir.” ve “Hayâ, dinin tamamlayıcısıdır.” buyurmuştur (Güzel Ahlak, 2015: 144).

Edep ise; bir toplumda örf, âdet ve kural hâlini almış iyi tutum ve davranışlar veya bunları kazandıran bilgi anlamında kullanılan terimdir (Çağırıcı, 1994: 412).

Hiz. Peygamber her iyi meziyette olduğu gibi hayâ ve edep konusunda da bir numune-i imtisal olmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de de hayâsız ve edepsizlik men edilmiş ve hayâsızlığın şeytanın işi olduğu buyrulmuştur.³⁹

³⁹ “Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiye! Şeytanın izinden yürümeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır. O, size ancak kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.” (Bakara, 168)

Edep ve hayâ hakkında Nâbî şu beyitleri terennüm ederek oğlu Ebü'l Hayr'a nasihatte bulunur:

Sende âmâde ise şerm ü edeb

Olur elbetde mürâ'âta sebep (b. 587)

(Utanma duygusu ve edep sende mevcut iken elbette bunlar senin saygınlığına sebeptir.)

Şermdür gâze-i nûr-ı îmân

B'i-hayâlık iki âlemde yamân (b. 588)

(Utanma duygusu iman nurunun düzgünüdür, süsüdür. Utanmazlık ise dünya ve ahirette ne yaman şeydir.)

Nâbî, hayânın yani utanma duygusunun ve edebin, insanda mevcut olmasının o kişi için saygınlığa sebep olacağını dile getirmiştir. Hayâ imandandır.⁴⁰ İslamiyet edep ve hayâya son derece önem vermiştir. Her konuda mütedeyyin bir Müslüman olmayı amaçlayan Nâbî bu beyitte hayâ ve edep için imanın nuru, süsü ifadesini kullanmıştır. Utanma duygusu olmayanların ise ahiretteki hâllerinin çok kötü olacağını ifade etmiştir.

Bu ifadelerde ise Nâbî'ye kaynaklık eden hadisler şu şekildedir:

“İnananlar arasında hayâsızlığın yayılmasını arzu eden kimseler var ya; onlar için dünya ve ahirette elem dolu bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz.” (Nûr, 14)

“Hayâ imandandır. İman eden cennettedir. Bezâ, cefadandır. Cefa veren ise cehennemdedir.” (İbn-i Mâce, Zühd 17: 715 Hadis No: 4184)

“Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size, çirkinliği ve hayâsızlığı emreder. Allah ise size kendi katından mağfîret ve bol nimet vadediyor. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.” (Bakara, 268)

“Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.” (Nahl, 90)

“Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmanın, yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider.” (Hucurât, 2)

“Çirkin bir iş işledikleri vakit, “Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk, Allah da bize bunu emretti” derler. De ki: Şüphesiz, Allah çirkin işleri emretmez. Siz bilmediğiniz şeyleri Allah'ın üzerine mi atıyorsunuz?” (A'râf, 28)

⁴⁰ Bkz. İbn-i Mâce, Mukaddime 9: 20, Hadis No: 57

“Muhakkak ki İslam dini hayâ üzerine kurulmuştur.” (İbn-i Mâce, Zühd 17: 715, Hadis No: 4181)

“Hayâ imanın şubesidir.” (İbn-i Mâce, Mukaddime 9: 20, Hadis No: 57)

Nâbî, bu konu hakkında bir başka beytinde ise şunları söyler:

Hâzır u nâzır iken hazret-i rab

Eyleme terk-i murâ'ât-ı edeb (b. 597)

(Hazreti Allah hazır ve nazır, her yerde daima mevcut ve her şeyi görücü iken sakın ona karşı edebini terk etme.)

Nâbî, birinci mısradaki Hz. Allah'ın her şeyi daima bilen ve gören olduğunu ifade etmiştir. Allah'ın her şeyi bilmesi hususu Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde geçmektedir. Dolayısıyla Nâbî, birinci mısradaki Kur'an-ı Kerim'den mealen iktibas etmek suretiyle yararlanmışır. Bu ayetlerin bir kısmı şunlardır:

“O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök hâlinde düzenleyendir. O, her şeyi hakkıyla bilendir.” (Bakara, 29)

“Kitap ehlinde öyleleri var ki, Allah'a, size indirilene ve kendilerine indirilene, Allah'a derinden saygı duyarak inanırlar. Allah'ın ayetlerini az bir değere satmazlar. Onlar var ya, işte onların, rableri katında mükâfatları vardır. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.” (Âl-i İmrân, 199)

“Onlar, Allah'ın riâyet edilmesini emrettiği haklara riâyet eden, rablerine saygı besleyen ve kötü hesaptan korkanlardır.” (Ra'd, 21)

“Şüphesiz Müslüman erkeklerle Müslüman kadınlar, mü'min erkeklerle mü'min kadınlar, itaatkâr erkeklerle itaatkâr kadınlar, doğru erkeklerle doğru kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, Allah'a derinden saygı duyan erkekler, Allah'a derinden saygı duyan kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkeklerle namuslarını koruyan kadınlar, Allah'ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.” (Ahzâb, 35)

23. Davete İcabet

Kendisine her konuda olduğu gibi ahlak konusunda da Hz. Peygamber'i numune alan Nâbî'nin oğluna aktardığı nasihatlerin biri de davete icabet hakkındadır. Nâbî, davete icabet edilmesi hakkında řu beyti terennüm etmiştir:

Da'vete gerçi icâbet lâzım

Olmaya fiskı velî müstelzim (b. 614)

(Gerçi davete icabet etmek gerekir ama davet, kötülük ve dedikodudan da emin olmalıdır.)

Nâbî, bir insanın çağırıldığı yani davet edildiği bir yere gitmesinin gerektiğini ifade eder. Ancak bu icabeti bir şarta bağlamıştır. Bu şart ise gidilen yerde dedikodu veya gıybetin olmamasıdır. Yani davet edilen yerde gıybet ve dedikodu gibi kötü fiiller yoksa oraya mutlaka gidilmelidir.

Davete icabet konusunda Nâbî, Hz. Peygamber řu hadisini mealen iktibas etmiştir:

“Biriniz bir davete çağırıldığı zaman, hemen ona gitsin” (İbn-i Mâce, Nikah, 25: 321 Hadis No:1914)

24. Az Konuşmak

Konuşma, insanlar arasında iletişimi sağlayan temel bir fiildir. İnsanların birbirleri arasında iyi ilişkiler kurması yine konuşarak meydana gelir. İletişim açısından konuşmanın önemi tartışılmaz bir yere sahiptir. Bu sebeple insanın konuşmasının ölçüsü de son derece dikkat edilmesi gereken bir konudur.

İslamiyet'te en güzel huylarından biri olarak gösterilen sükût, afiyet ve mutluluğun anahtarıdır. Yani afiyet ve selametın onda biri konuşmakta iken onda dokuzu ise sükûttadır. Sükûtun, konuşmaya göre bir üstünlüğü söz konusudur. Dolasıyla insan, boş sözleri ve kendini ilgilendirmeyen durumları konuşmaması gerekir (Seyyid Âlizâde: 445).

Nâbî, bu konuyu řu veciz sözlerle ele alarak nasihatte bulunur:

Suhanı ibret-i dürr ü güher it

Mümkün olduğu kadar muhtasar it (b. 617)

(Sözünü mümkün olduğu kadar kısa tut ki, inci ve mercan gibi değerli olsun)

Bu beyitte Nâbî, sözün mümkün olduğu müddetçe kısa tutulması gerektiğini ifade eder. Sözün kısa tutulmasının ise o söze değer katacağını belirtir.

Hız. Allah'ın insanda, konuşmak için dili tek parçadan; kulağı ise iki tane olarak yaratmıştır. Halk arasında bu durumun hikmeti, insanın az konuşup çok dinlemesi gerektiği şeklinde yorumlanır. Nâbî de aşağıdaki beyitte tam da bu konuya değinmiştir:

Olur insânda zebân bir iki gûş

Sen dahi söyle bir ol iki hamûş

(İnsanda bir dil, iki kulak vardır. Öyleyse sen de bir söyle, iki sus.)

Nâbî, insanda dilin tek; kulağın ise iki tane yaratıldığına dikkat çeker. Bu durumun da hikmetini az konuşup çok dinleme şeklinde olduğunu ifade eder. Az konuşmak hakkında Hz. Peygamberin birçok hadisi vardır. Nâbî'nin bu beyitte mealen iktibas ettiği hadisler şunlardır:

“Kim gereksiz ve kötü laflardan dilini tutarsa kurtulur.” (Sünen-i Tirmizî Tercemesi, Kıyametin Sıfatları: 289, Hadis No: 2617)

“Allah'a, ahiret gününe iman eden her kişi hayır söylesin yahut sussun.” (Buhârî, Edep: 131, Hadis No: 1981)

25. Hataları Araştırmamak

İnsanların ayıplarını araştırmak ve onları ifşa etmenin yanlış olduğu hakkında Nâbî şu beyti dile getirmiştir:

Kimsenün 'ayıbını urma yüzine

Gûşunu bâb-ı kabûl it sözine (b. 627)

(Kimsenin ayıbını yüzüne vurma; bir kişi ayıplı da olsa onun sözünü sonuna kadar dinle.)

Nâbî; hatası ve ayıbı olan bir kimsenin ayıbını, onun yüzüne vurulmaması gerektiğini ifade eder. Çünkü ayıbını yüzüne vurmak kişiyi mahcup edeceğinden hoş bir davranış değildir. Beytin devamında ise; bir kişinin hatalı bir davranış yapması

hâlinde bile o kişiyi sonuna kadar dinlemek gerektiğini ifade ederek insanlara karşı saygıyı vurgulamıştır.

Bu konudaki bir başka beytinde ise Nâbî şöyle seslenir:

Kimsenün hâline ta'n itme meded

Ki olur hâsılı endûh-ı ebed (b. 629)

(Aman ha! Kimseyi ayıbıyla ayıplama! Böyle bir şeyin sonucu ebedi bir tasa olur.)

Nâbî, bu beytine “meded” nidasıyla ikazda bulunmuştur. Bu nida ise, ikazın önemine dikkat çekmek içindir. Zira söz konusu olan birini hatasından dolayı ayıplamaktır. Başkalarını hatalarından dolayı ayıplayan insanlarda kibirlenmek, karşısındaki küçük görmek, enaniyet ve insanları mahcup etmek gibi birçok kötü haslet yatar. Birinci mısradaki Nâbî, insanların yaptığı bir hatadan dolayı onun kesinlikle ayıplanmaması gerektiğini vurgular. Devamında ise Nâbî, bu kötü fiilin sonunun sadece keder ve dert getireceğini ifade eder.

Nâbî bu beyitlerde aşağıdaki ayet ve hadisten yararlanmıştı:

“Kim bir Müslümanın ayıbını örterse Allah da kıyamet gününde onun ayıbını örter.” (Ebu Davud, Edeb, 39: 278, 279, Hadis No: 4893)

“Her kim, bir Müslümanın dünya tasalarından bir tasasını kaldırırsa Allah da o kimsenin kıyamet taşlarından bir tasasını kaldırır. Her kim dünyada bir Müslümanın ayıbını örterse Allah da o kimsenin dünya ve ahirette aybını örter ve kul, kardeşinin yardımında oldukça Allah da o kulun yardımındadır.” (Sünen-i Tirmizî Tercemesi, Birr 19: 367, 368, Hadis No: 1995)

Nâbî, bir insanı hatasından dolayı ayıplamanın neticesi hakkında şunları söyler:

Neye dahl eyler isen bir gün o hâl

Sana bî-şübhe ider istikbâl (b. 675)

(Her neyi ayıplarsan, gün olur, o durum hiç şüphe yok senin başına da geliverir.)

Nâbî, insanları hatalarından dolayı ayıplayan kişilerin, bir gün mutlaka o hataya kendilerinin de düşeceğini ifade eder. Bu söz Hz. Peygamber'in aşağıdaki hadisinden mealen iktibastır:

“Kim din kardeşini bir günahtan dolayı ayıplarsa kendisi de o günahı işlemeden ölmez.” (Sünen-i Tirmizî Tercemesi, Kıyametin Sıfatları: 290, Hadis No: 2620)

Nâbî, her insanın hata yapabileceğini ve insanın öz eleştirisi yapmasını şu beyitlerle ifade eder:

Gayrınun cürmünü ta'n eylersin

Kendü ahvâlünü gör n'eylersin (b. 678)

(Başkalarının hatalarını ne diye ayıplıyorsun! Sakın ha! Sen önce kendi hatalarına bak da ne yapacağını düşün!)

Kimseyi cürm ile tesfih itme

Cürmden nefsünü tenzih itme (b. 676)

(Kimseyi bu tip hatalarını ortaya dökerek aşağılama ve kendi nefsini de bu hatalardan uzak sanma!)

Nâbî'nin bu ifadelerde şu ayetten yararlanmıştı:

“Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.” (Hucurât, 12)

26. Riya

Riyâ, Allah için yapılması gereken amel ve ibadeti kullara gösteriş olsun diye yapma anlamında ahlak terimidir. Sözlükte “görmek” anlamındaki re'y kökünden türemiştir (Çağrı, 2008: 137). İslam dini riyakârlığı yasaklamış ve haram kılmıştır. Riyanın zıddı ise ihlastır. İslamiyet'e göre ameller ihlasla yapılmalıdır (Güzel Ahlak, 2015: 109). Riya, haram olmakla beraber insanı şirke kadar götürebilecek kötü bir fiildir. Zira Hz. Peygamber riyayı küçük şirk olarak tavsif etmiştir (Gazâlî: 471).

Riya hususunda da son derece hassas olan Nâbî, ayet ve hadisler ışığında oğlu Ebu'l Hayr'ın da bu konuda dikkatli olması için şu nasihatlerde bulunur:

Zikre olma 'alenen leb-cünbân

Zikr ü tesbîh gerekdür pinhân (b. 624)

(Zikir yaparken alenen dudaklarını kıpırdatma, zikir ve Allah'ı anış gizli gerekir.)

Hem-riyâ meclise hem sıklet olur

Ecri garet-zede-i âfet olur (b. 625)

(Riyakârlık meclisine aşağılık kişiler katılır, ondan elde edilen sonuç da fenalıkların yağmalanması olur.)

Yukarıdaki beyitlerde Nâbî, riyadan sakınılması gerektiğini ifade eder. Nâbî, zikri bile gizli olarak, kalben yapılması gerektiğini, aksi hâlde bunun riyaya kaçacağını söylemiştir.

Riya yapanları aşağılık olarak tanımlayan Nâbî, bu kötü fiili yapanların sonunun ise çok fena olacağını söyleyerek uyarılarda bulunmuştur. Bu ifadelere aşağıdaki ayet ve hadisler kaynaklık etmiştir:

“Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.” (Bakara, 264)

“Bunlar, mallarını insanlara gösteriş için harcayan, Allah'a ve ahiret gününe de inanmayan kimselerdir. Şeytan kimin arkadaşı olursa, o ne kötü arkadaştır.” (Nisâ, 38)

“Kıyamet günü, Allah katında insanların en hayırsızlarından biri, ikiyüzlü kişilerdir.” (Sünen-i Tirmizî Tercemesi, Birr 77: 419, Hadis No: 2094)

27. Cömertlik

Cömertlik, para ve malını herhangi bir karşılık beklemeden ve esirgemenen veren kişilere verilen sıfattır (Akalin, 2011: 471).

Cömertlik, İslam ahlakının en çok önem verdiği hususlardan biridir. Müslüman, Allah'ın kendisine verdiği servetin bir bölümünü fakirlere, yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine vermeli ve onların sıkıntılarını gidermelidir. Cömert biri, insanların ihtiyaçları giderildiği gibi onların gönülleri de kazanmış olur. Kişi cömertlik sayesinde en kötü huylardan biri olan cimrilikten kalbini arındırmış olur. (Şentürk, Yazıcı, 2016: 531). Cömertlik, toplum içerisinde yardımlaşmayı sağladığından toplumsal problemlerin önlenmesine, toplum içerisinde birlik ve beraberliğin temini ile muhabbet ortamının oluşmasına zemin hazırlar.

Buna karşılık cimrilik, ahlaki ve psikolojik bir problemdir. Bu konu hakkında Kur'an-ı Kerim'de: *“Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.”* (Âl-İ İmrân, 92) buyrulurak cimrilikten uzak durulması gerektiği vurgulanmıştır.

Cimrilik hakkında Kur'an-ı Kerim'in bir başka ayetinde ise: *“Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”*(Haşr, 9) buyrulurak cimrilikten korunmanın insanı kurtuluşa ulaştıracağı müjdelenmiştir.

Cömertlik demek malı büsbütün ve yerli yersiz harcamak demek değildir. Nitekim Kur'an-ı Kerim, bu konuda insanları mutedil bir yol tutmaya çağırıyor:

“Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın” (İsrâ, 29)

Yukarıda anlatıldığı üzere, İslam nazarında en önemli ahlaki meziyetlerden biri olan cömertlik hakkında Nâbî şu beyitlerle oğlu şahsında tüm Osmanlı tebaasına seslenir:

Lâyık-ı kadri kadar ta'zîm it

Şân-ı şayestesine tekrîm it (b. 257)

(Evine gelen misafir kim olursa olsun elinde bulunan her şeyle sofranı donat)

Nâbî'nin misafire ikram edilmesi konusundaki beytine Hz. Peygamber'in şu hadisi kaynaklık etmiştir:

“Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse misafirine ikram etsin. Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse akrabasına iyilik etsin. Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse ya faydalı söz söylesin veya sussun!” (Ebû Dâvûd, Edeb 123: 343, Hadis No: 5154)

Cimrilikten uzak durmakla alakalı olarak Nâbî şu beyti terennüm etmiştir:

Hîleye virme derûnunda sebîl

Ebleh ol sâde-dil ol olma bahîl (b. 641)

(Kalbinde hileye sakın yol verme. Budala olabilirsiniz, saf olabilirsiniz, ama sakın pinti olma.)

Nâbî, birinci mısradaki insanın hileden uzak durması gerektiğini ifade etmiş. İkinci mısradaki ise; insanın saflık, budalalık gibi her türlü menfî vasıfta olmasının bir yere kadar tahammül edilebileceğini; ancak cimrilik hasletine asla düşmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Cimrilikten uzak durmakla alakalı bu beyit ise şu hadislerden mealen iktibasır:

“Bir müminde iki haslet asla beraber bulunmaz. Bunlar, Cimrilik ve kötü ahlaktır.” (Sünen-i Tirmizî Tercemesi, Birr 41: 386, Hadis No: 2028)

“İnsanda bulunan en şerli şey, aşırı cimrilik ve şiddetli korkudur.” (Ebû Davud, Cihâd 21: 215, Hadis no: 2511)

“Bozguncu, cimri ve başa kakıcı her insana cennete giremez.” (Ebu Davud: Edeb 8: 258, 259, Hadis No: 4801)

“Cimrilik huyundan kaçın. Zira sizden önce gelip geçenler bu huy yüzünden helak oldular. Şöyle ki: bu huy onlara cimrilik emretti, onlar da hemen cimrileşiverdiler; sıla-ı rahmi kesmelerini emretti, hemen sıla-ı rahmi kestiler; doğru yoldan çıkmayı (fisk-ı fücur) emretti, hemen doğru yoldan çıktılar.” (Ebû Dâvud, Zekât 46: 324, Hadis No: 1698)

28. İçki

Türkçe’de içki denilince sarhoşluk edici özelliği olan alkollü içecekler anlaşılır. İslam dini insana çok büyük bir kıymet verdiği için dolayı, onu beden ve ruhen korumayı esas alır. Bu bağlamda içki, insan sağlığına ve insanın çevresine zarar verdiği için içilmesi men edilmiştir.⁴¹

İçki içmek, kişinin kendisine, ailesi ve çevresine zarar verdiği için ciddi toplumsal problemlere yol açar. İçkinin dinen haram oluşu ve toplumsal düzeni bozan bir cihetin de olması mütefekkir bir şair olan Nâbî’nin bu konuyu şiirinde yer vermesine sebep olmuştur. Nâbî, bu konu ile alakalı olarak şu beyitleri ifade etmiştir:

Olma dil-beste-i câm-ı gül-fâm

Ki ider âdemi rüsvâ-yı enâm (b. 664)

(Gül rengindeki, içi şarap dolu kadehe sakın gönül bağlama ki o insanı bütün âleme rezil eder.)

Nâbî bu beytinde, edebî bir üslupla şaraptan uzak durulması gerektiğini ifade etmiştir. Aksi hâlde şarabın insanı bütün âleme rezil edeceğini belirtir.

Nâbî, şarabın zararı ile alakalı beytinde ise şunları söyler:

Eyleme ümm-i habâyisle safâ

Ki tevellüd ider envâ’-ı belâ (b. 666)

(Bütün kötülüklerin anası olan içki ile safa eyleme ki o anadan bin bir çeşit belâ çocukları doğar.)

Nâbî bu beytinde, “İçki bütün kötülüklerin anasıdır” manasındaki hikmetli bir sözle, içkinin her türlü belâyı da beraberinde getireceğini ifade ederek içkiden uzak durulmasını konusunda nasihatte bulunur.

İçkinin dinen günah olduğunun anlatıldığı beyitte ise Nâbî, şunları söyler:

Olma âlûde-i cürm ü isyân

⁴¹ “Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir. Bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan şarap ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?” (Mâide, 90, 91).

Olma şermende-i pîş-i Yezdân (b. 670)

(Sakın içki içip de günah ve isyana bulaşma; Allah'ın huzurunda utanıcı olma.)

Bu beyitte ise içkinin günah olduğu açıklanmıştır. Ayrıca içkinin isyana kadar varabileceği de ifade edilmiştir. Beytin devamında ise içki içenin Allah'ın huzuruna vardığı zaman yani mahşer gününde Allah'a karşı utanacağı ifade edilmiştir.

Bu beyitlerde geçen içkinin haram oluşu ve insana zarar verdiği gibi hususlara şu ayetler kaynaklık etmiştir:

“Ey iman edenler! (aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?” (Maide, 90, 91)

“Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: “Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.” Yine sana Allah yolunda ne harçayacaklarını soruyorlar. De ki: “ihtiyaçtan arta kalanı.” Allah, size ayetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz.” (Bakara, 219)

29. Ziyinet ve Süslenme

Güzel görünmek muhtelif ziyinet eşyalarının kullanımıyla gerçekleştirilebilir. Her devrin kendine mahsus değerli ziyinet eşyası olmuştur. Bu ziyinet eşyalarından altın ve gümüş ise her dönem insanlar tarafından değerli görülmüştür. Ancak İslamiyet, altın ve gümüş kullanımı ile ipekli elbise giyme hususunda bir sınırlama getirmiştir. Bu sınırlama, fitratları gereği İslami hassasiyetler çerçevesinde süslenmeye meyilli olan kadınları kapsamamaktadır. Dolayısıyla kadınlar, altın, gümüş ve ipeği, israfa kaçmadan kullanabilmektedir. Ancak İslamiyet'te erkekler, bu konuda bir sınırlamaya tabi tutulmuştur.

İslamiyet'te altın, gümüş ve ipekli kumaşın, erkekler tarafından ziyinet amacıyla kullanılması kural olarak yasaklanmıştır.⁴²

⁴² Bkz. Sünen-i Tirmizî Tercemesi, Libas 1: 245, Hadis No: 1774

Böylesi dinî bir hassasiyeti ise Nâbî, şiirine taşıyarak şu ifadelerle terennüm etmiştir:

Gerçi tefrîhi mukarrer ammâ

Olamaz dürr ü güher merde sezâ (b. 695)

(Gerçi inci ve mücevherlerin insana refah verdiği bir gerçektir, ama yine de er olan kişiye bunlar süs olarak reva değildir.)

Bu beyitte Nâbî, inci gibi değerli taşların mutluluk getirmesine rağmen erkekler için mücevherlerin süs niyetiyle kullanılmasının uygun olmadığını ifade etmiştir.

Altının, erkekler için süs olarak kullanılmasını uygun görmeyen Nâbî, bir sonraki beyitte ise erkeklerin altını ne amaçla kullanacağını şöyle açıklar:

Merde sermâye-i ihsândur zer

Zene pîrâye-i âbdândur zer (b. 696)

(Altın, erkek için sadece ihsan edilmek üzere verilmiş sermaye; kadın için ise parlak bir süstür.)

Nâbî, erkeklerin için altını sadece mali olarak kullanılacak sermaye olarak görür. Kadınlar için ise altının ziynet eşyası olarak kullanılmasında bir sakınca görmez.

Bu konuda Nâbî'nin yararlandığı hadis ise şu şekilde geçer:

“İpek giymek ve altın takmak ümmetimin erkeklerine haram, kadınlarına helâl kılındı.” (Sünen-i Tirmizî Tercemesi, Libas 1: 245, Hadis No: 1774)

30. İsrraftan Kaçınmak

İsraf, elde olanı lüzumundan fazla sarf ve itlaf etmektir (Sami, 2015: 536). İsraf İslamiyet'e göre haram kılınmıştır.⁴³ İsraf etmemek malı biriktirip harcamamak veya cimrilik yapmak değildir. Müslüman her konuda mutedil olmalıdır.⁴⁴

⁴³ “Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.” (İsrâ, 29)

⁴⁴ “Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden

Nâbî İslam dininde men edilmiş olan israf hususunu şiirine taşımış ve bu konuda şu uyarılarda bulunmuştur:

Mâlûni eyleme bî-vech itlâf

Oldı mebgud-ı İlâhî isrâf (b. 712)

(Malımı sebepsiz yere telef etme; israf ilâhî gazaba sebep oldu.)

İnsanın malını sebepsiz yere harcamamasını söyleyen Nâbî, israfın neticesinde Allah'ın gazabının olabileceğini ifade etmiştir. Bu sebeple Nâbî, oğlu Ebu'l Hayr şahsında, herkesi israftan kaçınmaya ve her konuda mutedil olmaya davet etmektedir.

Nâbî beyitte geçen israftan kaçınılması hususunda şu ayet ve hadislerden yararlanmıştır:

“O, çardaklı, çardaksız olarak bahçeleri, ürünleri, çeşit çeşit hurmalıkları ve ekinleri, zeytini ve narı (her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı biçimde yaratandır. Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin. Hasat günü de hakkını (öşrünü) verin, fakat israf etmeyin. Çünkü o, israf edenleri sevmez.” (En'am, 141)

“Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin). Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü o, israf edenleri sevmez.” (A'râf, 31)

“Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.” (İsrâ, 29)

“Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma.” (İsrâ, 26)

31. Yalan

Yalan, insanları aldatmak ve menfaati korumak maksadıyla doğru olmayan söz ve davranışlara yönelmektir (Akalin, 2011: 2510). Yalan söylemek, ahlaki bir zafiyettir.

başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resul'e tabi olanlarla, gerisingeriye dönecekleri ayırt edelim diye kible yaptık. Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.” (Bakara, 143)

Bir Müslüman için iman nimetinden sonra gelen en güzel mertebe doğruluktur. Doğruluk, peygamberlerde bulunan en önemli vasıflardan birisidir. Ahlakın temelini oluşturan ve bütün faziletlerin başında gelen doğruluk, ne derece bir üstün bir meziyet ise bunun karşıtı olan yalancılık da o kadar kötü bir huydur. İslam dini yalanı söylemeyi yasaklamıştır.⁴⁵ Mümin yalan konuşmaz. Çünkü mümin güvenilir kimse demektir (Şentürk, Yazıcı, 2016: 464).

Dinî konulara sıkı sıkıya bağlı olan Nâbî, yalan hakkında şu beyitleri terennüm etmiştir:

İrtikâb itme sakın kizb ü durûg

Kim olur şubh makâlünde fûrûg (b. 843)

(Yalan ve aslı olmayan şeyi sakın söyleme ki kendi söz sabahında parlaklık olsun.)

Nâbî, oğlu Ebu'l Hayr'a yalan söylemekten ve aslını tam bilmediği şeyler hakkında yorum yapmaktan sakınmasını söyler. Bunun neticesinde ise sözünün daha kıymetli olacağını ifade eder.

Nâbî, yalan hakkındaki görüşlerini şöyle sürdürür:

Kizb ma'dûmdur aslı yokdur

Bâb-1 İslâm'da faslı yokdur (b. 846)

(Yalanın -ki aslı olmayan bir sözdür- İslam inancında gireceği bir kapı yoktur.)

Nâbî, bu beyitte ise yalanı aslı olmayan bir söz olarak tarif ederek İslamiyet'te hiçbir yerinin olmadığını ifade eder.

Kizbdür asl-ı fesâdât-ı umûr

İrtikâb itmez anı ehl-i şuur (b. 847)

(Bütün işlerin bozukluğunun aslı, yalandır. Akıl sahibi kişiler onu yapmaz.)

⁴⁵“Bu böyle. Kim Allah'ın hükümlerine saygı gösterirse, bu, Rabbi katında kendisi için bir hayırdır. Haramlığı size okunanların (bildirilenlerin) dışında bütün hayvanlar size helâl kılındı. Artık putlara tapma pisliğinden kaçının, yalan sözden kaçının.” (Hac Süresi, 30)

Bu beyitte ise Nâbî; yalanı, bütün bozuk işlerin aslı olarak görür. Ayrıca akıllı insanların yalana başvurmayacağını ifade etmiştir. Çünkü söylenen bir yalan mutlaka diğer yalanlara ve yanlış fiillere kapı açacak ve kişiye eninde sonunda zarar verecektir. Bu sebeple Nâbî, yalanı akıllı insanların işi olarak görmez.

Nâbî'nin yukarıdaki üç beyitte anlattığı yalan söylenilmemesi, yalanın İslamiyet'te yerinin olmaması ve yalanın zararları konularına kaynaklık eden ayet ve hadisler vardır. Nâbî'nin beyitlerine kaynaklık eden ayet ve hadisler ise şunlardır:

“Doğruluktan ayrılmayın. Çünkü doğruluk (insanı) iyiliğe, iyilik de cennete götürür. İnsan doğru konuşa konuşa ve doğruyu arayarak Allah katında sıddîk kişi olarak yazılır. Yalandan sakınınız! Yalan isyana, isyanda cehenneme götürür. Kul yalan konuşa konuşa ve yalanı arayarak Allah katında kezzab kişi olarak yazılır.” (Sünen-i Tirmizî, Birr 46: 390, 391, Hadis No: 2038)

“Sözünde işinde doğruluk insanı hayra irşat eder, hayırlı işler de Cennet'e kılavuzluk eder. O kimse ki doğruluk şiarıdır. Nihayet bu seciyesiyle “sıddîk” vasfına müstahak olur. Yalancılık da muhakkak insanı şerre sürükler. Şer de cehenneme götürür. O kimse ki yalancılık onun şiarıdır. Nihayet bu yalancı da Allah'ın divanında “kezzab” defterine kaydedilir.” (Buhârî, Edeb: 146, Hadis No: 1997)

“Kim ki, yalan söylemeyi ve yalanla amel etmeyi bırakmazsa, Cenâb-ı Hak o kimsenin yemesini, içmesini hiç kıymet vermez, iltifat buyurmaz.” (Buhârî, Savm: 253, Hadis No: 902)

“Bir konuda seni tasdik ettiği (sana inandığı) hâlde kardeşine yalan söylemen ne kadar büyük bir ihanettir!” (Ebû Dâvud, Edeb 71: 299, Hadis No: 4971)

“Yazıklar olsun o kimseye ki, insanları güldürmek için konuşur ve yalan söylerler! Yazık ona, yazık ona!” (Ebu Davud, Edeb 88: 302, Hadis No: 4990)

Hiz. Peygamber'in bir hadisinin anlatıldığı aşağıdaki üç beyitte ise Nâbî, şu ifadeleri kullanmıştır:

Didi sultân-ı rüsûl fahr-i duhûr

Bir dehenden ki ide kizb zuhûr (b. 851)

(Âlemlerin övücü, peygamberler sultanı Hiz. Muhammed dedi ki “Bir ağızdan yalan söz çıktığında...)

Bûy-1 bed eyler ol etrafa hulûl

Ki melek eylemez ol sûya nüzûl (b. 852)

(... O taraflara kötü koku yayılır ve oralara melek inmez...)

Tâ otuz mil kadar dâ'ireden

Ugramaz râyiha-i müntineden (b. 853)

(...Yalanın söylendiği yer merkezinden otuz mil kadar bir daireye o pis kokudan dolayı melek uğramaz.)

Hiz. Peygamber'in bir hadisinin mealen iktibas edildiği yukarıdaki üç beyit yalan hakkındadır. Nâbî, Hiz. Peygamber'den iktibas ettiği yalan hakkındaki hadisi üç beyitte anlatmıştır. Nâbî'nin Hiz. Peygamber'e dayandırdığı görüşü, yalan söyleyen birinin ağzından kötü kokular çıktığını ve bu kötü kokular sebebiyle yalanın söylendiği merkezden itibaren otuz mil mesafeye kadar hiçbir meleğin o bölgeye uğramayacağıdır. Nâbî'nin mealen iktibas ettiği hadis, kaynaklarda şu şekilde geçer:

“Kul, yalan söylediği zaman ağzından çıkan pis koku sebebiyle üzerindeki melekler ondan bir mil uzaklaşır.” (Sünen-i Tirmizî, Birr 46: 391, Hadis No: 2039)

Ancak bu hadisin Nâbî'nin iktibas ettiği hadisten bir farkı vardır. Bu farklılık da beyitte geçen “otuz mil mesafe” ifadesi yerine Sünen-i Tirmizî'deki “bir mil mesafe” ifadesidir.

32. Yetim Malı

Yetim kelimesi, sözlükte babası veya hem babası hem anası ölmüş çocuk manasına gelir (Sami, 2015: 1345). İslamiyet'te yetimlere ciddi manada değer ve hak verilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de yirmi iki ayette yetimlerle alakalı konulara yer verilmiştir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de yetimlere yardımda bulunmak iman ve ibadetlerle birlikte anılmış,⁴⁶ yetimlere karşı iyi muamele edilmesi ikaz edilmiş,⁴⁷

⁴⁶ “İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir.” (Bakara, 177)

yetimlerin ezilmemesi gerektiğini⁴⁸ ve onların mali yönden de desteklenmesi gerektiği,⁴⁹ ifade edilmiştir.

Şahsi olduğu kadar aynı zamanda toplumsal bir sorumluluk olan yetimlerin haklarının korunması hususunu Nâbî tarafından da ele alınmıştır. Olaya İslami bir perspektiften bakan Nâbî, şu ikazda bulunmuştur:

Olma dendân-zen-i emvâl-i yetîm

İtdi nehy anı Hudâvend-i hakîm (b. 1239)

(Yetimin malına dış gıcırdatma ki kerem sahibi olan Allah, o işi yasaklamıştır.)

Nâbî burada, yetimin malına kesinlikle dokunulmaması gerektiği ifade eder. Bu ikazını “dış gıcırdatma” sözünü mecazi olarak kullanarak beytine ayrı bir edebî üslup katmıştır. Devamında ise Hz. Allah’ın yetim malı yemeyi yasakladığını dile getirerek bu ikazının sebebini açıklamıştır.

Nâbî’nin bu sözleri, şu ayet ve hadisten mealen iktibastır:

“Yetimlere mallarını verin. Temizi pis olanla (helâli haramla) değiştirmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin. Çünkü bu, büyük bir günahdır.” (Nisâ, 2)

“Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurmasıya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir.” (Nisâ, 10)

⁴⁷ “Gördün mü, o hesap ve ceza gününü yalanlayanı! İşte o, yetimi itip kakan, yoksula yedirmeyi özendirmeyen kimsedir.” (Mâ’ûn, 1, 2, 3)

⁴⁸ “Öyleyse sakın yetimi ezme!” (Duhâ, 9)

⁴⁹ “Sana Allah yolunda ne harçayacaklarını soruyorlar. De ki: “Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak ne yaparsanız, gerçekten Allah onu hakkıyla bilir.” (Bakara, 215)

“Miras taksiminde (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da maldan bir şeyler verin ve onlara (gönüllerini alacak) güzel sözler söyleyin.” (Nisâ, 8)

“Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler.” (İnsân, 8)

Ayrıca Bkz. Beled 90/15, Enfâl 8/41; Haşr 59/7; Nisâ 4/3, 127; En’âm 6/152; İsrâ 17/34

33. Hâkimlik

Hâkim kelimesi, şer'î hükümlerin icra ve tatbikine memur olan, fakih ve kadı manalarına gelir (Sami, 2015: 421). Nâbî'nin şiirinde bahsettiği hâkimlik makamı, Osmanlı mahkemesindeki vazifeli hâkimlerdir. Osmanlı mahkemesi, daha önceki ve çağdaşı İslam devletlerinde görülen mahkemelere göre daha gelişmiş bir yapıya sahiptir. Osmanlı mahkemesindeki hâkimler hem şer'î hem de örfî davalara baktığından görev ve yetki alanları oldukça geniştir (Aydın, 2003: 342).

Osmanlı devletinde de yasama yürütme ve yargı genel manada padişahın kontrolündeydi. Ancak padişah bu yetkilerini vekilleri vasıtasıyla kullanırdı. Yargı yetkisini de padişahın tayin ettiği kişiler yerine getirirdi. Çok sağlam bir adli sisteme sahip olan Osmanlı Devletinin zamanla askerî, mali ve siyasi alandaki gerilemeleri hukuk alanında da kendini göstermeye başlamıştır. Klasik devirde çok iyi işleyen hukuk düzeni ve mahkemeler bu dönemden itibaren giderek zayıflamaya başlamıştır (Ekinci, 2005: 417, 419).

Hâkimlerin başını çektiği adli sistemdeki bozulmadan dolayı eleştirilerini dile getiren Nâbî'nin bir diğer eleştiri noktası ise hâkimlik mesleğinin her türlü iyi şartlarda bile hataya düşmeye meyilli bir iş oluşudur. Dolayısıyla Nâbî, hataya düşüp yanlış karar vermeden kaynaklı bir tehlike arz eden hâkimlik mesleği için oğlu Ebu'l Hayr'ı uyarır:

Olma Allâh'ı seversen kat'â

Tâlib-i râh-ı kazâ vü fetvâ (b. 1240)

(Allah'ını seversen ey oğul, sakın hâkimlik ve fetva makamına da talip olma!)

Nâbî, bu beytinde oğlu Ebu'l Hayr'a seslenerek hâkimlikten ve fetva vermekten uzak durması konusunda şiddetle uyarmıştır. Çünkü hâkimlik hataya düşmeye meyilli bir iştir ve hatalı hüküm verilerek kul hakkına girme tehlikesi çoktur.

Kadılarının da belli sebeplerle şeriattan ayrılabilceğini Nâbî şu sözlerle ifade etmiştir:

Seyyemâ ekser-i erbâb-ı kazâ

İtmez ahkâm-ı Hudâ'yı icrâ (b. 1246)

(Özellikle kadı zümresinin birçoğu da Allah'ın hükümlerine uymazlar.)

Nâbî, özellikle kadıların birçoğunun Allah'ın hükümlerine uymadığını ifade ettiği beytinde şu hadisten yararlanmışır:

“Kadılar, hâkimler, yargıçlar üç sınıftır. Birisi cennette, diğer ikisi ateştedir. Cennette olanı, hakkı bilip onunla hüküm verendir. İnsanlar arasında bilgisizce hüküm veren ile hakkı bilip hükümde haksızlık yapan ise ateştedir.” (İbn-i Mâce, Ahkâm 3: 388, Hadis No: 2315)

İKİNCİ BÖLÜM

Nâbî'nin Din ve İbadet Anlayışı

Nâbî'nin eserlerine ve hayatına baktığımız zaman Nâbî'de inançlı ve dini yaşamaya çalışan bir insan portresi görürüz. Bu mütedeyyin insan portresinin en belirgin olduğu eserlerinden biri de *Hayriyye* adlı mesnevisidir. Nâbî, bu eserini oğlu Ebu'l Hayr şahsında tüm Osmanlı toplumu için bir nasihatnâme türünde kaleme almıştır.

Bu eserin muhtevasında yer alan nasihatler arasında dinî ve ahlaki unsurlar yoğun olarak kendini gösterir. Dolayısıyla bu eser incelendiğinde Nâbî'nin dinî ve ahlaki anlayışı ortaya konulmuş olacaktır. Bu bölüm; İslam Dininin Önemi, Allah'ın Emirleri, Kelime-i Şehadet, Namaz, Oruç, Hac, Zekât-Sadaka ve Tasavvuf başlıkları altında incelenmiştir.

1. İslam Dininin Önemi

Nâbî, *Hayriyye*'sinde ilk olarak dinin önemi ve İslam dinine mensup olmanın insana çok şey kazandıracağı fikrindedir. Dini, bir binaya benzeten Nâbî, bu din binasının içinin rahatlıklarla dışının ise fenalıklarla dolu olduğunu ifade eder:

Bu binâ içre olan râhatdur

Taşrası pâ-zede-i âfetdür (b. 110)

(Bu binanın içinde olan kişi rahattır. Dışı ise fenalıkların ayakları altında kalmıştır.)

Nâbî'ye göre din binasının içinde Nâim cenneti vardır. Yani Nâbî, İslam dinine mensup olanların cennetle müşerref olacağını; İslam binasının dışında olanların ise cehenneme düşer olacağını ifade eder:

Bu binâ dâhilidür bâg-ı na'îm

Hârici nâhıye-i nâr-ı cahîm (b. 111)

(Naim cenneti bu binanın içindedir. Dışı ise cehennem ateşinden bir kasabadır.)

İslam dinini teşbihlerle anlatmaya devam eden Nâbi'ye göre İslam dininde her zaman bir kurtuluş varken; İslam'dan ayrı düşenler ise sapıtanlardır:

Dâhili ehl-i hidâyetdür hep

Hârici ehl-i gavâyetdür hep (b. 112)

(İçi daima hidayet ehli ile doludur. Dışı ise doğru yoldan sapanların mekânıdır.)

2. Allah'ın Emirleri

Nâbî, Allah'ın bütün emirlerine gönülden teslim olmaktadır. Hz. Allah'ın emirlerine hiçbir zaman yüz çevirmez. Emir ve nehiyer çizgisinden asla ayrılmaz:

Olma gerden-keş-i fermân-ı ganî

Her ne emr itdi ise eyle anı (b. 115)

(Allah'ın emirlerinden başını çevirir olma. O ne emretti ise yalnızca onu işle.)

Farz ibadetler, Hz. Allah'ın yapılmasını kesin olarak emrettiği fiillerdir (Dönmez, 1995: 184). Bunun yanında vacip, sünnet ve menduplar gibi bir müslümanın yapması gerekenler çeşitli derecelere ayrılmıştır. Nâbî, bu dereceleri mü'min için kat kat elbise olarak görür. Ayrıca her birinde bir hikmet ve sırrın olduğu ve dolayısıyla bunlara yeteri kadar önemin verilmesi gerektiğini söyler:

Mü'mine hil'ât-ı dîndür kat kat

Vâcibât ü sünen ü mendûbat (b. 116)

(Vacipler, sünnetler ve menduplar mümin olan kişi için kat kat elbisedir)

Sırrı var her birinün hikmeti var

Hasra gelmez nice hâsiyeti var (b. 117)

(Her birinin hikmeti ve sırrı vardır. Sakın hâ! Nice özelliklere sahip olan bu emirleri üstün körü yapma.)

Nâbî, farzları, vacipleri, sünnetleri vs. ihsan sahibi olan Hz. Allah tarafından büyük kullarını lütuflara ulaştırmak için birer vasıta olduğunu düşünür. İnsanın yapmış olduğu iyi amellerin karşılığını da fazlasıyla göreceğini ifade eder:

Eylemiş Hazret-i Vahhâb-ı kerîm

Her birin vâsıta-i lütf-ı ‘azîm (b. 118)

(İhsanı bol ve bağışlayıcı olan yüce Allah onların her birini, insanların büyük lütuflara erişmesi için birer vasıta eylemiş.)

3. Kelime-i Şahadet

Nâbî, kelime-i şehadeti⁵⁰ doğruyu seçmekte bir anahtar olarak görür. Şehadet etmekle insanın benliğini bulacağını ifade eder. Kelime-i şehadet İslam’ın ilk şartıdır. Bu cihetle baktığımız zaman Nâbî’ye göre İslam dinine girmek, onu hakkıyla yaşamak insanın hak ile batılı ayırmasını sağlar.⁵¹

İt şehâdet olasin ehl-i şühûd

Tâ ki meşhûdun ola bûd ü ne-bûd (b. 123)

(Şehadet et ki benliğini bulasın. Ancak o zaman var ile yoğu seçebilirsin.)

Nâbî, şehadet kelimesini yani İslamiyet’i insanların sığınağı olarak görür. Cennete ulaşmanın yolunu ve cennetin anahtarını da yine şehadet kelimesi ile var olduğunu düşünür:

Bu şahâdetdür emân-ı millet

Zîver-i cebhe-i bâb-ı Cennet (b. 126)

(Milletin sığınağı bu şehadet kelimesidir. Cennetin kapısının alınının süsü yine bu şehadet kelimesidir.)

4. Namaz

İslam’ın en önemli şartlarından biri olan namaz ibadeti Nâbî için üzerinde son derece dikkatle durulması gereken bir konudur. Nâbî, Müslümanlar için farz olan bu

⁵⁰ İslam dininin temelini teşkil eden kelime-i şehadet veya onunla aynı manayı ihtiva eden kelime-i tevdittir. Kelime-i şehadet “Eşhedü enlâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve resûlüh” (Ben Allah’tan başka hiçbir ilah olmadığına, Hz. Muhammed’in O’nun kulu ve peygamberi olduğuna inanır ve şahitlik ederim) sözünden ibarettir. Onunla hemen hemen aynı manaya gelen kelime-i tevhid ise “Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah” (Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur. Hz. Muhammed O’nun peygamberidir) cümlesidir. (Arpaguş, 2002: 214).

⁵¹Ayrıca bkz. b. 128, 129, 130, 131, 132

ibadetin asla aksatılmaması gerektiğini söyler. Kur'an-ı Kerim'de namaz ve hac birçok yerde beraber zikredilmiştir. Nâbî de namaz ve hac ibadetini beraber zikretmiştir:

Farzdur itme sakın fevt-i salât

İktidârün var ise hacc ü zekât (b. 113)

(Namazın vaktini sakın geçirme ki bu farzdır. Kudretin varsa hac ile zekât da farzdır.)

Nâbî'ye göre namaz kılmak kadar namazı ilk vaktinde kılmak, yani geciktirmemekte önemlidir. Ayrıca bir vakit dahi olsa namazın geçmesine asla izin verilmemelidir:

Kıl edâsında derûnı tek ü tâz

Birinün fevtine gösterme cevâz (b. 114)

(Namazı kılma hususunda acele et ve kalbin bu konuda çabuklaşsın. Namazın birinin bile geçip gitmesine izin verme.)

Nâbî, mütediyyin bir Müslüman olarak namaz konusunda son derece hassastır. Nâbî, namazın şartlarından birinin abdest olduğu, namaz vakti geldiğinde hemen abdestin alınması gerektiği ve namaz vaktinde insanın Allah'tan gayri her şeyden arınması gerektiği fikrindedir:

Vakti geldükde hemân eyle vüdû

Mâ-sivâdan dehen ü destüni yu (b. 134)

(Vakti geldiği zaman hemen abdest al. Yani dünya ile ilgili şeylerden elini ve ağzını yıka.)

Namaz, Hz. Peygamber'in miraca⁵² çıktığında farz olmuş bir ibadettir. Ayrıca namazda olan bir Müslüman o esnada Hz. Allah'ın huzurunda olduğu için namaz Müslümanın miracı olarak tavsif edilir. Nâbî de namazı mü'minlerin miracı olarak görür ve buna binaen kişinin namazda dikkatli olmasını vurgular:

Mü'minin oldu çü mi'râ'cı namâz

⁵²Mirac, Hz. Peygamber'in Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya, oradan da göğe yaptığı yolculuğu ifade eden terime denir (Yavuz, 2005: 132).

Dideni eyle bu mi'rac ile bâz (b. 136)

(Çünkü müminin miracı namazdır. Sen de bu mirac konusunda gözünü aç.)

Namaz günde beş defa olarak farz kılınan bedenî bir ibadettir (Şentürk, Yazıcı, 2016: 134). Namaz istikrar isteyen bir ibadet olması cihetiyle insanlara bazen zor gelebilir. Bu duruma da değinen Nâbî, namazı asla bir külfet olarak görmez. Başka zor işlerle kıyaslanmasını doğru bulmaz. Çünkü namazda Allah tarafından bahşedilmiş bir şereftir:

Sen kıyâs itme namâzı teklîf

Cânib-i Hak'dan odur bir teşrîf (b. 137)

(Namazı sakın bir külfet gibi görüp zahmetli bir işle kıyas etme ki ona Allah tarafından bir şeref verilmiştir.)

Nâbî, her ibadette olduğu gibi namaz ibadetinde de ihlas ve isteğin esas olduğunu vurgular. Bu durumun farkında olan Nâbî, isteksiz ve gönülsüz yapılan bir ibadetin makbul olmayacağını dolayısıyla namazın şevkle kılınması gerektiğine inanır. Namaz esnasında ise secdedeyken günahlardan ve hatalardan nedamet duyulması gerektiğini söyler:

Bî-teveccüh yaramaz kâre namâz

Eyle her secdede bin sûz ü gûdâz (b. 142)

(İsteksiz kıldığın zaman namazın hiç kıymeti yoktur. Secdeye vardığın zaman hatalarını düşünüp binlerce defa yan yakıl)

Nâbî'ye göre Hz. Allah'a karşı yapılan kulluk vazifesi, cehennem korkusuyla veya cennet ümidi ile yapılmamalıdır. Nâbî, yapılan amellerde samimiyeti sağlayıp Hz. Allah'a gönülden bağlı olmak gerektiğini ifade eder:

Olma hayret-zede-i cennet ü nâr

Ol anun sahibine 'âşık-ı zâr (b. 144)

(Cennet ümidi ve cehennem korkusuyla aklını bozma da onların sahibi olan Allah'a karşı inleyen bir âşık olmaya bak.)

Nâbî, sadece farz ibadetleri ile yetinen biri değildir. Bunun yanında ibadet anlayışı yüksek seviyelere ulaşmış bir Müslümandır. Zira Nâbî, seher vaktinde

yatmamayı, herkesin gaflette olduğu bir vakitte tövbeye kapanarak Hz. Allah'tan af dilenilmesi gerektiğini vurgular:

Yatma hengâm-ı seher bîdâr ol

Vakf-ı seccâde-i istigfâr ol (b. 145)

(Bilhassa seher vaktinde hiç yatma, uyanık ol. O vakitte kendini tövbe seccadesine vakfet.)

Nâbî, namaz hakkında son olarak şu teşbihte bulunur: Namaz kılarken insanın kıyamda “elif” harfi gibi dimdik, rûkûda “dal” harfi gibi eğik olduğunu ve secde de ise “mim” harfine büründüğünü ifade eder. Bu üç harfin de toplamının “âdem” kelimesini teşekkül ettiğini söyler. Dolayısıyla Nâbî, namaz kılmanın âdemliğin yani insanlığın bir gereği olduğunu ifade eder:

Sen namaza idesin çünkü kıyâm

Elif olursun eyâ mâh-ı tamâm (b. 155)

(Ey ay gibi parlak olan oğul! Eğer namaz kılacak olursan “elif” gibi düzgün durmalısın.)

Râkî’ olsan görünür suret-i dâl

Enbiya sırrıdır anla bu makâl (b. 156)

(Rûkûya vardığında da “dal” harfi ortaya çıkar. Bu söz Peygamber sırrıdır, bilesin!)

Sâcid olsan görünür halka-i mîm

Âdem olursun eyâ rûh-ı cesîm (b. 157)

(Ey harikulâde oğul! İnsan olup bunu anlayabilirsene secdeye kapandığında “mim” harfini daire şekli görünür.)

5. Oruç

İslam'ın şartlarından biri olan oruç ibadeti, Nâbî tarafından *Hayriyye* adlı eserinde ayrı bir başlık altında işlenmiştir. Bu bölümde Nâbî, İslam'da önemli bir fariza olan orucu anlatarak kendi anlayışını da ortaya koymuştur.

Nâbî, orucun farz bir ibadet olması hasebiyle asla ihmal edilmemesini ifade eder. Ancak bu genel kuralın dışında birkaç istisna durumu vardır. Nâbî, bu istisnâî durumun bir tanesinin de hastalık olduğunu vurgular:

Bî-maraz tâ ola cismünde tûvân

Eyleme fevt-i sıyâm-ı ramazân (b. 160)

(Hasta olmadıktan ve vücudun hâlsiz kalmadıktan sonra Ramazan orucunu sakın geçirme.)

Nâbî için oruç, Hz. Allah'ın kullarına bahşettiği bir lütuf ve rahmettir. Binaenaleyh Nâbî, oruç ibadetini külfet olarak görmek yerine, orucu bir nimet olarak görür. Orucu Müslümanlar için nurdan bir gömleğe teşbih eden Nâbî, bu sebeple oruçlu Müslümanların kendini her türlü günahattan muhafaza edeceğini vurgular. Ayrıca bu derece önemli bir ibadetin karşılığının da Hz. Allah tarafından bizzat verileceğini ifade eder:

Savmdur kullarına lutf-ı Hûdâ

Savma bi'z-ât ider Allâh cezâ (b. 161)

(Oruç Allah'ın kullarına bir lütfudur. Orucun mükâfatını bizzat Allah verir.)

Savm bir mâ'ide-i rahmetdür

Nûrdan şâ'ime bir hil'atdür (b. 162)

(Oruç bir rahmet sofrasıdır. Oruçlu ise nurdan bir elbisedir.)

Nâbî, kulların Hz. Allah'a karşı her zaman samimi olmasını ister. Hiçbir ibadette gösterişin olmaması gerektiğini, ibadetlerde yalnızca Hz. Allah'ın rızasını kazanmak maksadının olması gerektiğini söyler. Dolayısıyla Nâbî, oruç ibadetinde de riyayı asla hoş görmez, gizli yapılması gerektiğini vurgular:

Savmdur kâbil-i ketm ü ihfâ

Dahle fursât bulamaz savma riyâ (b. 163)

(Oruç gizli tutulan gizli bir ibadettir. Onun için asla oruca riya giremez.)

Nâbî, orucun manevi faydasının yanında maddi olarak da insan sağlığına faydasının olduğunu aktarır. Oruçlu insanın şifa bulacağını, vücudunda parlaklık, esenlik ve rahatlamının hâsıl olacağını düşünür:

Ola zâtunda kesâfet nâ-yâb

Bula envâr-ı letafet tef ü tâb (b. 172)

(Oruçlu olduğun için bedeninde bir ağırlık, rahatsızlık kalmaz ve güzellik nuru olan vücuduna bir parlaklık, bir esenlik gelir.)

6. Hac

İslam'da hem bedenî hem de mali olarak geçen ibadet hacdır (Şentürk, Yazıcı, 2016: 308). Hac Müslümanların kutsal topraklara giderek oralarda yaptıkları birtakım fiillerden ibarettir. Hac ibadetini yerine getiren kimseye ise “hacı” denir (Bilmen, 2014: 425).

Nâbî, uzun bir yolculuğa çıkılacaksa bunun öncelikle hac yolculuğu olmasını söyler. Ayrıca insanların maksatsız bir biçimde yolculuğa çıkarak en büyük yolculuk olan Kâbe yolculuğunu ihmal etmelerinin sonucunun cehennem olduğunu ifade eder:

Kâ'be'den gayri yire itme sefer

Sefer-i bîhûdedür nâr-ı sakar (b. 175)

(Yola çıkacaksan mutlaka Kâbe yoluna git. Gayesiz, boşuna yapılmış bir yolculuk cehennem ateşine götürür.)

Bu ifadelerle hac farızasının önemine dikkat çeken Nâbî, Kâbe'nin vasıflarından bahseder. Nâbî'ye göre Kâbe, şeref bakımından dünyadaki hiçbir şeyle mukayese edilemeyecek kadar büyük, dünyanın merkezi, meleklerin ve diğer yaratıkların kıblesi, insanlara yüce değerler katan yer, rahmet ağacının gövdesi, din ve devletin kapısı, insanların ve meleklerin secde ettikleri yer ve Hz. Allah'ın sırlarının hazinesidir:

Ka'be beytü'ş-şeref-i a'zamdur

Nokta-i dâ'ire-i 'âlemdür (b. 176)

(Kâbe şeref bakımından en büyük olan kutlu bir evdir. Orası dünya yuvarlağının merkezinde olan noktadır.)

Ka'be'dür kible-i mülk ü melekût

Pâye-pîrâ-yı serîr-i lâhût (b. 177)

(Meleklerin ve diğerk yaratıkların kıblesi, yöneldikleri yer Kâbe'dir. İnsanlık tahtını yüce mevkilerle donatan yine Kâbe'dir.)

Ka'be'dür sâk-ı dıraht-ı rahmet

Ka'be'dür südde-i dîn ü devlet (b. 178)

(Rahmet ağacının gövdesi Kâbe; din ve devlet kapısı Kâbe'dir.)

Kâ'be'dür secdegeh-i ins ü melek

Kâ'be'dür ham-zede-i tâk-ı felek (b. 181)

(Kâbe, insanların ve meleklerin secde ettikleri yer; Kâbe, felek tâkının kıvrıldığı nokta.)

Ka'be'dür mahzen-i esrâr-ı Hudâ

Zâdaha'llâhu te'âlâ şerefâ (b.183)

(b. 182)

(Kâbe -Allah şerefini arttırsın-, Allah'ın sırlarının hazinesidir.)

Hac ibadetinde bu vazifeyi tam manasıyla ifa edenler için günahlarının affedilmesi söz konusudur. Zira bu hususta Hz. Peygamber "*Beytullah'ı hac ediniz. Çünkü hac, suyun kirleri giderdiği gibi günahları giderir.*" (Bekir el-Buhârî, 2011: 85) buyurmuştur. Nâbî de bu görüş doğrultusunda haccın günahları izale edeceğini savunur. İnsanın günahlarını teşbih yoluyla kararmış bir deftere benzeten Nâbî, hacca gidildiğinde bu karartıların yıkanarak temizleneceğini ifade eder. Ayrıca yine teşbih yoluyla günahkâr insanları, günahın esiri olarak görür. Hac ibadetinin insanları bu günah esaretinden kurtarıp azat edeceğine vurgu yapmıştır:

Süstedür anda olan nâme siyâh

Olur âzâde esîrân-ı günâh (b. 204)

(Orada günahtan kararmış defterler yıkanmış ve orada günaha esir olanlar azat olunmuştur.)

7. Zekât ve Sadaka

Zekât senelik mali bir ibadettir ki, Müslüman zenginlerin seneden seneye mallarının kırkta birini Müslüman fakirlere vermesinden ibarettir (Zihni, 2016:

1044). Zekâtın insanı cimrilikten koruması, dünya malına aşırı bağlılığı izale etmesi gibi birçok ferdi menfaatin yanında toplumsal birlikteliği ziyadeleştirmesi gibi ictimai manada yararı da söz konusudur.

Nâbî de İslamiyet'in şartlarından biri olan zekât ibadeti hakkında görüşlerini Hayriyye'sinde ayrı bir başlık altında aktarmıştır.

Nâbî, zekâtla mükellef olanların her ne şekilde olursa olsun mutlaka zekâtlarını vermeleri gerektiği görüşündedir. İnsanın üzerinde az da olsa asla zekât vereceği kalmamalıdır. Zira zekât, malın bereketlenmesini ve hayırlı olmasına vesile olur:

Zimmetünde koma bir habbe zekât

Vir k'ola mâye-i hayr ü berekât (b. 212)

(Üzerinde zekâta ait olan bir tanecik bile bırakma. Zekâtın ver ki malın bereketi ve hayrı olsun.)

Nâbî, zekâta ayrılan malın Hz. Allah'ın hakkı olduğunu ve zekâtı verdikçe Hz. Allah'ın emri üzere olunacağını vurgular. Zekâtın ihmâl edilmediği müddetçe Hz. Allah'ın kulunun malına bire on vermek suretiyle onun malını bereketlendireceğini belirtir. Ayrıca Nâbî, malın zekâtı verilmediği takdirde elde olan o malın bir gün yok olabileceğini düşünür:

Hakkıdur Hazret-i Hakk'un ol mâl

Sen dahı itme edâda ihmâl (b. 213)

(Zekâta ayrılan o mal Hazret-i Allah'ın hakkıdır, sen de edasını ihmal etme.)

Emr-i Hak üzre sen itdükçe edâ

Birine on virür anun Mevlâ (b. 216)

(Zekâtın verdikçe Allah'ın emri üzeresin ve Allah senin o malının birine on verir.)

Virmez isen berekâtı kalmaz

Ni'metün sende sebâtı kalmaz (b. 217)

(Malının zekâtını vermezsen bereketi kalmaz ve o nimet sende fazla durmaz.)

Zekâtın verilmesi kadar kimlere verildiği de önemlidir. İslamiyet'te zekât verileceği yerler bellidir. Bunlar; Müslüman fakirler, miskinler, borçlular ve yolcular gibi ihtiyaç sahipleridir (Bilmen, 2014: 414).⁵³ Nâbî, bu dinî kaide doğrultusunda zekâtın fakirlerin hakkı olduğunu ve Hz. Allah'ın zekâtı fakirler için tahsis ettiği açıklamıştır. Ayrıca zekât, malı haramdan temizleyerek insanların helal yemesini sağladığını ifade eder:

Fukarâ hakkıdur imsâk itme

Pâk iken mâlunı nâ-pâk itme (b.215)

(Zekât fakirlerin hakkıdır. Ondan elini çekme, vermemezlik yapma ki temiz olan malını kirletmeyesin)

Eyleyen fakr ü gınâyı tekvîn

İtmiş anı fukarâya ta'yîn (b. 221)

(Fakirliği ve zenginliği yaratan Allah, zekâtı da fakirlere tahsis etmiş.)

Nâbî, fakirleri sadece zekât verilmeye muvafık kişiler olarak tanımlamakla yetinmez. Bir insanın fakir olmasına çok farklı bir açıdan bakarak onlara ayrı bir değer biçer. Nâbî, olaya felsefi bir yaklaşımla bakarak fakirlik ve zenginliği bambaşka bir zaviyeden değerlendirmiştir. Nâbî'ye göre fakirler zenginlerin aynasıdır. Yani zengin ancak fakire bakarak kendi zenginliğinin farkına varabilir. Zira her şey zıddı ile kâimdir. Bu anlayışla Nâbî, fakirlerin olmaması durumunda zenginliğin bir güzelliğinin ve itibarının kalmayacağını açıklamıştır. Hz. Allah'ın fakirliği yaratmasındaki hikmetin nedenini de buna bağlar:

Agniyyâ âyinesidür fukarâ

Zıdd ile münkeşif olur eşyâ (b. 226)

(Fakirler zenginlerin aynasıdır. Nitekim her şey zıddı ile vardır.)

Fakrsuz hüsn ü gınâdur zâyi'

Böyle vaz' eylemiş anı Sâni' (b. 228)

(Fakirler olmayınca zenginliğin güzelliği ve çekiciliği kalmaz. İşte Allah bunu böyle yaratmış.)

⁵³ Ayrıca bkz. Tevbe Suresi, 60

Nâbî fakirliği, eldeki bir nimet olan zenginliğin şükrüne bir vesile olarak görür. Zira insan, yokluğu görürse kendi elindekine şükredecektir. Diğer taraftan ise fakirliği, zenginliğin ve refahın güzel oluşuna bir sebep olarak görür:

Fakrdur bâ'is-i şükr-i ni'met

Fakrdur zîver-i hüsn-i devlet (b. 229)

(Nimetin şükrüne sebep fakirliktir. Devlet ve ikbalin güzel oluşuna süs yine fakirliktir.)

Fakirlik ve zenginliği farklı açılardan değerlendirmeye devam eden Nâbî, bu dünyada fakirlerin bulunmasının, zenginlere zekât verme fırsatını doğurduğunu açıklar. Nâbî, fakirlerin olmadığı zenginlerin zekâtı kime vereceğini sorarak fakirlerin önemine dikkat çekmiştir:

Olmasa kûy-ı fenâda fukarâ

Sen zekâtı kime eylerdün edâ (b. 230)

(Bu fani dünyada fakirler olmasa acaba sen zekâtını kime verirdin?)

8. Tasavvuf

Nâbî'nin hayata bakışı, eserlerinin muhtevası ve bu eserlerde sıklıkla geçen tevhid, varlık, edeb, ma'rifet gibi mefhumlar Nâbî'nin tasavvufa inandığını gösterir. Ayrıca Nâbî, İbn'ül Arabî, Mevlânâ, Eşrefoğlu Rûmî, Niyazî-i Mısırî, Ahmed Kuddûsî gibi mutasavvıf şairlerin şiirlerinde olduğu gibi, şiiri gönül dünyasına yansıyan dizelerle ortaya koyar (Tenik, 2009:189). Oğlunun da kendi gibi tasavvufi bir terbiye alması gerektiğini düşünen Nâbî'nin tasavvuf anlayışı ham sofuluk değil, arifliktir. Çünkü arifler ilme'l yakînlik sırrına erişir:

'Ârif ol zâhid-i huşk olma sakın

Himmet it tâ olasin ehl-i yakîn (b. 334)

(Arif ol, sakın ham sofu olma; gayret göster de yakîn sırrına erenlerden ol.)

Nâbî, tasavvufta ilerlemek için bir mürşid-i kâmile intisap edilmesi gerektiğini düşünür. Ancak Nâbî'nin burada bir kaygısı vardır. Bu kaygı o devirdeki birçok sahte şeyh ve mürşitlerin olmasıdır. Bu sahte şeyh ve mürşitler insanları maddî menfaat uğruna kandırdığını ve insanlara zarar verdiğini anlatır. Nâbî, sözü

yalan dolu olan sahte şeyhleri çok ağır bir dille tenkit eder. Sahte şeyhleri ve onları tasdik eden müritlerini eşekten daha kötü olarak tavsif eder:

Hardan ol bîhude-gû bedterdür

Anı tasdik iden andan hardur (b. 872)

(O boş sözlü şeyhler eşekten daha kötüdür. Onları tasdik edenler ise onlardan eşektir.)

Nâbî, hakiki velilere ise çok büyük değer verir. Onların birçok sırra mazhar olduğunu ve Hz. Allah'ın en yakınları olduğunu anlayışına sahiptir.⁵⁴ Hakiki velileri muma teşbih eden Nâbî, onları arşa ışık saçan insanlar olarak vasıflandırır.⁵⁵ Hatta hakiki velileri dünyanın ayakta durmasına vesile olarak görür.⁵⁶

Nâbî, sahte şeyh ve velilere aldanmamak için hakiki şeyhlerin özelliklerini anlatır. Hakiki mürşit ve şeyhin sahte olanlardan tefrikine de değinir. Nâbî'ye göre hakiki evliya mala tenezzül etmez. İnsanların yükünü kendi üzerine almaz. Hakiki evliya zahiri olarak kendinin evliya olduğunu göstermeyip kendini gizler. Yine hakiki evliya halkın övgüsüne, takdirine önem vermeyip halkı etkilemek için keramet arayışına girmez:

Evliyâ mâla tenezzül mi eder

Sıklet-i nâsa tahammül mi ider (b. 902)

(Evliya hiç mala tenezzül mü eder? Halkın yükünü sırtına almaya tahammül mü eder?)

Evliyâda ne işi var delkun

Setr ider Hak nazarından halkun (b. 903)

(Evliyada hırkanın ne işi var? Allah onu halkın nazarından gizler, halk onun veliliğini bilmez.)

⁵⁴ Bkz. Hayriyye, b. 909

⁵⁵ Bkz. Hayriyye, b. 910

⁵⁶ Bkz. Hayriyye, b. 911

Nâbî, yukarıda anlatılanlar ölçüsünde intisap edilecek hakiki bir mürşid-i kâmilin bulunamadığı takdirde Kur'an-ı Kerim'e bağlı kalınması gerektiğini ifade eder. Zira Kur'an-ı Kerim anlayabilenler için büyük bir yol göstericidir:

Mürşid-i kâmil olunca olunca nâ-yâb

Sana mürşid yitişür şimdi kitâb (b. 333)

(Eğer devrinde mürşid-i kâmil bulunmazsa, sana Kur'an-ı Kerim mürşit olarak yeter.)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Nâbî'nin Ahlak Anlayışı

Nâbî, kaleme aldığı *Hayriyye* adlı mesnevisinde oğlu Ebu'l Hayr'a birçok telkinde bulunmuştur. Bu telkinler, ibadetten meslek seçimine kadar bir insanın hayatında karşılaşılabileceği her türlü durumu ihtiva eder. *Hayriyye*'de geçen bu konulardan biri de ahlaktır. Nâbî, bu eserinde ibadet bahsinden sonra ahlak mefhumu üzerinde durarak oğlunun sağlam bir ahlaka sahip olması için nasihatlerde bulunmuştur. Nâbî'nin *Hayriyye*'sinde değindiği ahlaki konular, Nâbî'nin ahlak anlayışının temel prensiplerini çizer.

Nâbî, insanların ahlak bakımından son derece kâmil olmasını ister. Nâbî'nin *Hayriyye*'sinde mevzuu ettiği konuların büyük bir kısmını ahlak oluşturur. Nâbî, güzel ahlakın insanın kalbine parlaklık vereceğine inanır.⁵⁷ Buradaki kalbin parlamasından maksat imanın nurunun ziyadeleşmesidir. Zira iman, ahlakla tamam olur. Nâbî'nin kendisine numune aldığı Hz. Peygamber, güzel ahlak hakkında “*Müminlerin iman bakımından en olgun olanları ahlak yönünden de en güzel olanlarıdır.*” (Ebû Dâvûd, Sünnet: 15) buyurmuştur.

Nâbî'nin *Hayriyye*'de güzel ahlak çerçevesinde ele alabileceğimiz konular; Tok Gözlülük, Kanaatkârlık, Yergi ve Güldürü, İyilik ve Cömertlik, Kibir, Edep ve Hayâ, Davete İcabet, Konuşma Adabı, Başkasını Ayıplamak, Yalan, Sabır ve Söz Taşımak başlıkları altında incelenmiştir.

1. Tok Gözlülük

Nâbî, tok gözlü olunması ve her görülenin istenilmemesi gerektiğini ifade eder. Böyle olmayan kimseyi ise bayağı bir insan olarak vasıflandırır. Hâlbuki insanoğlu kıymetli bir varlıktır ve bu kıymetini yüceltmesi gerekir. Bu da insanın açgözlü olmaması ile sağlanır. Nâbî'ye göre insan, kendi elinde olmayan bir şeyi, çok zor durumda kalmadan başkasından isteyerek ağzını kirletmemesi gerektiğini belirterek dilenmenin kötü bir fiil olduğunu anlatır:

⁵⁷Virür âyine-i kalbe işrak/Vüs'at-i meşreb ü tîb ahlâk (Hayriyye, b. 563)

‘Âli it kıymetüni hâr olma

Gördüğün şey’e talebkâr olma (b. 492)

(Kıymetini yücelt, bayağı olma. Her gördüğüne istek duyma!)

Dehenün hâhiş için eyleme bâz

Olma âlûde-leb-i harf-i niyâz (b. 487)

(İsteğin için ağzını sakın açma; dilenme sözleriyle dudağını bulaştırma.)

Nâbî, hırs ve tama sahibi olmaya da karşıdır. Hatta bu hasletlere sahip olanları rezil olarak tavsif eder. Çünkü insanoğlunun şerefının özü tok gözlü olmasından gelir. Bu sebeple insan, hiçbir zaman için aşırı hırsa kendini kaptırmamalıdır. Nâbî, insan ne kadar hırslı olursa olsun Hz. Allah’ın o insan için takdir buyurduğu rızıktan fazlasını kazanamayacağını vurgular. Buna rağmen insanın rızık için hırsa kapılması boşa çalışmaktan ibarettir:

Sâhib-i hırs u tama’ rüsvâdur

Kimyâ-yı şeref istignâdur (b. 488)

(Hırs ve tama sahibi olan kişi rezildir; şereflik kimyası tok gözlülüktür.)

Rızık-ı maksûm olur elbet vâsıl

Âb-ı rû dökmedür ancak hâsıl (b. 489)

(Sana ayrılmış olan rızık elbette seni bulur. Öyleyse açgözlülükten ele geçen yalnızca yüzüsu dökmektir.)

2. Kanaatkârlık

Nâbî, rızık kaygısı gütmmez. Hz. Allah’ın rezzâk⁵⁸ ismine gönülden teslim olmuştur. Nâbî, Hz. Allah’ın kulları için ayırdığı rızka kanaat etmenin gerekliliğini ifade eder. Zira Hz. Allah, ihtiyaç olduğu anda kullarına rızıklarını ulaştırır. Bu inançta olan Nâbî için fakirlik korkulacak bir şey değildir:⁵⁹

⁵⁸ Sözlükte “rızkı vermek” anlamına gelen rezk kökünden türeyen rezzâk kelimesi “çokça rızık veren” demektir. Allah’a nisbet edildiğinde “bedenlerin ve ruhların gıdasını yaratıp veren” mânasına gelir (Topaloğlu, 2008: 47)

⁵⁹ Ayrıca bkz. Hayriyye, b. 505, b. 508

Dâde-i Râzika hâtır-bend ol

Her ne virdiyse ana hursend ol (b. 503)

(Rızık veren Allah'ın sana ayırdığına razı ol ve her verdiyse ona kanaat et.)

Bilür ahvâlünü Rezzâk-ı hakîm

Rızkunı vakt ile eyler teslîm (b. 504)

(Rızık hikmetle veren Allah, senin hâlini bilir ve rızkını, ihtiyacın olduğu anda gönderir.)

3. Yergi ve Güldürü

Nâbî, aşırıya kaçan yergi ve şakaya karşıdır. Bunların alışkanlık hâline getirilmemesi gerektiğini savunur. Nâbî, ağır yergi ve şakaların muhatabı, kişinin dostu bile olsa onu farklı düşüncelere sürükleyerek kalbinin kırılabileceğini belirtir. Nâbî, bu tür ağır yergi ve şakaların samimi dostlar için bile nefret sebebi olacağı ve sonunda mutlaka bir kötülüğe yol açacağından bu tür fiillerden kaçınılması gerektiğini vurgular. Nâbî, latifeye tamamen karşı biri değildir. Ancak latifenin yerinde ve ölçülü yapılması gerektiğini savunur. Ona göre latifede bir incelik ve nükte olmalıdır. Nâbî, bu tür latifeyi bile ateş gibi alevli olduğunu savunsa da buna karşı değildir:

Eyleme hezl ü müzâhı pîşe

Düşürür dûtlarını teşvîşe (b. 518)

(Aşırı yergi ve mizahı meslek edinme. Çünkü bunlar dostlarını düşünceye ve gocunmaya sürükler.)

Asdikaya sebab-i nefret olur

‘Âkıbet vâsıta-i vahşet olur (b. 520)

(Bunlar samimi dostlar için nefret sebebi olur. Sonunda mutlaka bir kötülüğe neden olur.)

Âb-dâr olsa latîfe hoşdur

Lîk bir semti yanar âteşdür (b. 521)

(Latifenin bile –ki zarif ve nükteli olursa güzeldir.- bir tarafı yanar ateş gibidir.)

4. İyilik ve Cömertlik

Nâbî, insanlara karşı iyilikte bulunmayı kendine şiar ittihaz etmiş mütefekkir bir şairdir. Nâbî, ihtiyacı olan bir kişiye bir karşılık beklemeden her zaman yardımda bulunarak o kişinin ihtiyacının giderilmesi gerektiğini ifade eder. İnsan, öyle yardımsever biri olmalı ki o kişinin etrafı, düşkünlerin sığınacağı bir mekân olarak addedilmelidir. Ayrıca Nâbî’ye göre insan son derece cömert ve ikram sahibi olmalıdır. Öyle ki tek başına bir lokmayı dahi yememelidir. Yediği her ne var ise onu mutlaka ikram etmelidir:

Yalnız lokmaya bâz itme dehen

Hissedâr it yidigün ni’metden (b. 539)

(Tek başına bir lokmaya ağız açma, yediklerinden onları da faydalandır!)

Eyle hâcetleri düşdükçe revâ

Sâyeni eyle melâz-ı zu’afâ (b. 540)

(Sana ihtiyaçları oldukça onlara yardım et, civarını düşkünlerin sığınacakları bir yer hâline getir!)

Nâbî, insanlarla iyi ilişkiler kurmayı önemser. Çünkü insanlar arasında muhabbet ortamının oluşması, toplumun huzurunun ve refahının ziyadeleşmesini temin eder. Toplumun keyfiyetinin artması yönünde çaba harcayan Nâbî için bu durum son derece önemlidir. Bu sebeple Nâbî, kimseye karşı kin ve düşmanlık güdülmemesi gerektiğini savunur. İnsanlarla iyi geçinmek âdet hâline getirilmelidir. İnsanlarla iyi geçinmenin yolunun da onlara karşı öfke, kin ve hiddet beslemekten geçtiğini söyler. Ayrıca Nâbî’ye göre insanlara karşı sert dahi bakılmamalı, sürekli mütebessim olunmalıdır. Hatta kişinin muhatabı, cimrilik gibi kötü hasletlere sahip bile olsa onlara karşı bile iyi olmaktan asla taviz verilmemelidir.⁶⁰

Kimseye bugz u ‘âdâvet itme

Terk-i âsâyışı ‘âdet itme (b. 541)

⁶⁰ Ayrıca bkz. Hayriyye, b. 544, b. 545, b. 546, b. 547, b. 548

(Kimseye kin ve düşmanlık gütme! İyi geçinmeyi terk etmeyi de âdet edinme!)

Gadab u hiddet ü kîn gösterme

Kimseye çîn-i cebîn gösterme (b. 542)

(Öfke, hiddet ve kin gösterme! Kimseye alnını kırıştırarak bakma!)

Hüsn-i hâl ile geçin herkes ile

Hoş-dil ol herkes ü der nâ-kes ile (b. 543)

(Herkes ile iyi geçin! Cimri de olsa herkes ile gönlün hoş olsun!)

Nâbî, bir kimse ile ihtilafa düşüldüğünde inatlaşmamak gerektiğini söyler. Çünkü insanlarla çekişme ve inatlaşmanın rahatsızlık ve sıkıntı getirdiğini savunur. İnatlaşmak ve ayak diremenin düşmanlık ateşini de körüklediğine inanan Nâbî, bu tür durumlarda alttan alarak olayın büyümesine mani olunması gerektiğini ifade eder. İnsanlarla çekişme konusunda son derece ihtiyatlı davranan Nâbî, bir kötülükle karşılaşıldığında hemen padişaha veya o beldenin idarecisine şikâyetle bulunulmamasını da tavsiye eder. Zira böyle bir şikâyetin, sadece düşmanlığı arttıracaklarını ifade eder. Nâbî, bir kötülükle karşılaşıldığında o kötülüğü yapanı Hz. Allah'a havale etmenin en doğru yol olduğunu savunur. Bir insanda böyle bir zulme maruz kalma ve acizlik meydana gelirse, Hz. Allah'ın o kulun intikamını alacağını belirtir. Zulüm karşısında sessiz kalıp zalimleri Allah'a havale etmek derviş-vârî bir harekettir. Zaten Nâbî de insanları derviş mizaçlı olmaya davet etmektedir. Böylece insanların hem huzur dolu hem de gamsız bir hayat süreceğini savunur:⁶¹

Eyleyen nâs ile gavgâ vü nizâ'

Olur âzâr-keş-i renc ü şuda' (b. 552)

(İnsanlarla kavga ve çekişme hâlinde olanın eline rahatsızlık ve sıkıntıdan başka bir şey girmez.)

Eyleme kimse ile lecc ü 'inâd

Ki ider nâr-ı 'adâvet ikâd (b. 553)

⁶¹ Ayrıca bkz. Hayriyye, b.556, b. 557

(Kimse ile inatlaşma ve kimseye ayak direme ki bunlar, düşmanlık ateşini tutuşturur.)

Varma şekvâ ile bâb-1 şâha

Sana cevri ideni sâl Allâh'a (b. 555)

(Padişah'ın kapısına şikâyet dolayısıyla varma, sana kötülükte bulunanı Allah'a havale eyle!)

5. Kibir

Kibirleşmek; kendini beğenme, başkalarından üstün tutma, büyükleme, benlik ve gurur manalarını ihtiva eder (Akalin, 2011: 1439). Kibirleşmek, büyüklük taslamak, insanlar arasında hoş görülen bir davranış değildir. İslam dininde de kibirleşmek kötü bir fiil olarak addedilmiştir. Çünkü kibirleşip kendini büyük gören kimse, Hz. Allah'a karşı gelmiş olur. Zira büyüklük ancak Allah'a mahsustur (Gazâlî: 486).

Hz. Allah, kibirli kullarını sevmez.⁶² Hz. Allah'a tam bir teslimiyet içerisinde olan Nâbî için de kibir, kaçınılması son derece elzem bir haslettir. Kibir mevzusuna Hayriyye'sinde değinen Nâbî, bir kimsede büyükleme olduğu takdirde, onun bu hâlini başka insanlar tarafından asla hazmedilemez olduğunu söyler. Çünkü kibirleşen kişi karşısındakileri hakir görmektedir. Nâbî, aynı zamanda gururu, şeytanın bir sıfatı olarak görür. Zira şeytan kibirleşip Hz. Âdem'e secde etmemişti. Şeytan bu fiili, kendisinin Hz. Allah'ın katından kovulmasına sebep olmuştu.⁶³ Nâbî, bu olayı hatırlatarak, kibirli insanların şeytanın durumuna düşerek Hz. Allah'ın huzurundan kovulacağını ifade etmiştir. Nâbî'nin şiirinde ifade ettiği Hz. Allah'ın

⁶² Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: “Şüphesiz Allah, kibirleşen ve övünen kimseleri sevmez.” (Nisâ, 36)

⁶³ Bu olay Kur'an-ı Kerim'de şöyle geçer: “Andolsun, sizi yarattık. Sonra size şekil verdik. Sonra da meleklerle, “Âdem için saygı ile eğilin” dedik. İblis'ten başka hepsi saygı ile eğildiler. O, saygı ile eğilenlerden olmadı. Allah, “Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu?” dedi. (O da) “Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın” dedi. Allah, “Şimdi in aşağı oradan. Çünkü senin orada büyüklük taslamak haddine değil! Hemen çık! Çünkü sen aşağılıklardansın” dedi.” (A'râf, 11, 12, 13)

huzurundan kovulma durumu mecazi olarak kullanılmıştır. Bu ifadeden asıl maksat kulun günaha düşeceği'dir. Zira kibirlenmek büyük günahlar arasında sayılmıştır.⁶⁴

Hazm olunmaz revîş ü etvârî

Her kimün k'ola tekebbür kârı (b. 566)

(Her kimin ki işi büyüklenme olsa, gidişatı ve hareketleri başkaları tarafından hazmedilemez.)

Gurre olmak sıfât-ı şeytândur

Rânde-i bârgeh-i Rahmândur (b.567)

(Gururlu olmak şeytanın sıfatıdır. Gururlu kişi tıpkı şeytan gibi Allah'ın katından kovulur.)

Nâbî, kibirlenmeyi tasvip etmediğinden kibirli insanlarla münasebeti de uygun görmez. Kibirli kişilerle aynı mecliste bulunulmamasını ve mümkün mertebe onlarla konuşulmaması gerektiğini düşünür. Nâbî, kibirli insanlarla bir arada olmanın kaçınılmaz olduğu durumlarda ise kibirli insanlara karşı tevazu ile durulması gerektiğini belirtir. Kibirliye karşı onun tam zıddı bir hareketle yani, alçakgönüllülükle mukabele edilmesi dervişane bir yaklaşımdır⁶⁵:

İtme erbâb-ı tekebbürle suhan

Ol gürîzân mütekebbirlerden (b. 568)

(Büyükleme kişilerle oturup konuşma. Bu tip kişilerden daima kaçın.)

Hem-nişîn olmak olursa nâ-çâr

Sen ana eyle tevâzu' izhâr (b. 569)

(Eğer onlarla bir arada bulunmak kaçınılmaz olursa, artık çaresiz sen ona karşı tevazu göster.)

Nâbî, farazi olarak insanın mertebe bakımından dokuzuncu kat göğe çıkmış olduğunu tefekkür eder. Böylesi harikulade bir makamda bile insanın netice itibariyle Hz. Allah'ın sıradan bir kulu olduğu hakikatine dikkat çeker. Dolayısıyla insanın

⁶⁴ Bkz. Şentürk, Yazıcı, 2016: 441, 423, 443

⁶⁵ Ayrıca bkz. Hayriyye, b. 575, b. 577

mertebesi ne olursa olsun mutlaka tevazudan ödün vermemesini ve makamı icabı da olsa kimseye el-etek öptürmemesi gerektiğini vurgular⁶⁶:

Totalım çerha irişmiş câhun

Yine ednâ kûlısın Allâh'un (b. 578)

(Totalım ki merteben dokuzuncu kat göğe çıkmış olsun, sonuçta yine de Allah'ın alelâde bir kulusun.)

Ne kadar câhun olursa 'âlî

Dâmenün bûseden olsun hâlî (b. 580)

(Merteben ve yerin ne derece yüksek olursa olsun eteğini öpülmekten uzak tut.)

6. Edep ve Hayâ

Edep ve hayâ, ahlaki birer meziyettir. Tarih boyunca birçok şair ve mütefekkir edep ve hayâ hakkında söz söylemiş ve bu iki ahlaki meziyeti övmüştür. Edep ve hayâ İslamiyet'te ise imanın bir cüzü olarak gösterilmiş⁶⁷ ve Kur'an-ı Kerim'de: *“Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin! Şeytanın izinden yürümeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır. O, size ancak kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.”* (Bakara, 168) buyrulurken hayâsızlığın şeytanın emrine uymak olduğu ifade edilmiştir. Hz. Peygamber ise edep ve hayâ hakkında *“Ben, ancak güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.”* (İmam-ı Mâlik: 255) sözünü buyurmuştur.

Nâbî'nin benimsediği edep ve hayâ ölçüleri İslami temellere dayanır. Nâbî, bu konuda yine Kur'an'da geçen şeytanın Hz. Allah'ın huzurundan kovulması olayına telmihte bulunmuştur. Şeytanın Hz. Allah'ın huzurundan kovulmasının sebebini şeytanın edebe mugayir tavırları olarak açıklar. Dolayısıyla Nâbî, edepsizliği şeytanın yolu, edebî ise insanın süsü olarak tavsif eder:

Edeb ârâyışidür insânun

⁶⁶ Ayrıca bkz. Hayriyye, b. 579, b. 581

⁶⁷ Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur: *“Hayâ imandandır.”* (İbn-i Mâce, Zühd 17: 715, Hadis No: 4184)

Bî-edeb tâbi'idür şeytânun (b. 590)

(Edep insanın süsüdür. Edepsiz ise şeytanın arkasından gidendir.)

Bî-edeb olmagıla oldı hasûd

Dergeh-i rahmet-i Hak'dan merdûd (b. 591)

(...Ki o şeytan edepsizliği yüzünden hasede düştü ve Allah'ın rahmet dergâhından kovuldu.)

7. Davete İcabet

Bireysel açıdan olduğu kadar toplumsal açıdan da güzeli hedefleyen Nâbî için cemiyet hayatı son derece önem arz eder. Nâbî, ilk olarak cemiyet meclislerine davet edilmeden gidilmemesi söyler. Nâbî, davet konusuna bir sınırlama getirmiştir. Nâbî'ye göre davete icabet etmek her ne kadar elzem de olsa her davete gidilmemelidir. Nâbî için davet edilen yerde doğru ve hürmetkâr insanların olması mühimdir. Kötü insanların, fesadın, dedikodunun olduğu yerlere asla gidilmemesi gerektiğini vurgular. Çünkü Nâbî'ye göre bu tür yerler kişinin namusuna dahi leke düşürebilir.⁶⁸

Varma gayrun evine bî-da'vet

Ola ammâ o da ehl-i hürmet (b. 612)

(Başkalarının evine davetsiz olarak gitme! Hatta her davet edildiğin yere değil, hürmet ehli olanların evine git.)

Vardığın meclis ola ehl-i reşâd

Olmaya encümen-i fisk u fesâd (b. 613)

(Vardığın meclis doğru yolda insanlarla dolu olmalıdır, fesat ve kötülük kumkuması olmamalıdır.)

Da'vete gerçi icâbet lâzım

Olmaya fiskı velî müstelzim (b. 614)

(Gerçi davete icabet etmek gerekir ama davet, kötülük ve dedikodudan da emin olmalıdır.)

⁶⁸ Ayrıca bkz. Hayriyye, b. 615

8. Konuşma Adabı

Konuşma, insanın eğitim seviyesini, kültürünü, edebini, dünya görüşünü yansıtan bir unsurdur. Aynı zamanda konuşma, insanlara doğruyu telkin etmede bir araçtır.

Söz ve konuşma, mütefekkir bir şair olan ve sözü insanları doğruyu telkinde kullanan Nâbî için son derece önemli bir husustur. Konuşmanın adabı ve üslubu konularına şiirinde yer veren Nâbî, konuşma esnasında sözün mümkün olduğunca kısa tutulması gerektiğini savunur. Zira Nâbî'ye göre sözün kısa olması o sözün değerini arttırır. Az konuşmayı inci ve mercana teşbih eden Nâbî, böylece sözü gereksiz yere uzatmanın değerine dikkat çekmiştir. Nâbî'nin tavsiye ettiği kısa söz söyleme, manayı müphem yapıp ifadeyi eksik bırakma şeklinde değildir. Yani az sözle çok şey anlatma esas alınmalıdır. Ayrıca, Nâbî, insanda iki kulağın ve bunun yanında bir dilin olmasının hikmetini az konuşup çok dinlemek olarak açıklar. Diğer taraftan ise çok sözün yalnızca Kur'an-ı Kerim'e yakışacağını da ifade ederek konuşma konusunda bir sınırlama getirmiştir:⁶⁹

Suhanı 'ibret-i dürr ü güher it

Mümkün olduğu kadar muhtasar it (b. 617)

(Sözünü mümkün olduğu kadar kısa tut ki, inci ve mercan gibi değerli olsun.)

Sözde olsun sana düstûr-ı 'amel

Ma'ni-i nükte-i mâ-kalle ve dell (b. 618)

(Söz söylerken sana "söylediği az manası çok" hikmetinin manası, bir gidiş yolu olsun)

9. Başkasını Ayıplamak

Nâbî, insanların hatasını araştırıp ortaya çıkartan onları tenkit eden bir anlayışa karşıdır. Hiçbir kimseyi hatasından ötürü ayıplanmaması gerektiğini ifade eder. Ayrıca Nâbî, bir kimsenin hatası ayıplandığı takdirde, bir gün mutlaka o hatayı ayıplayanın başına aynı durum geleceğini ifade eder. Bu ifade, Hz. Peygamberin "*Kınamayınız, kınadığınız şey başınıza gelmedikçe ölmezsiniz.*" (Sünen-i Tirmizî

⁶⁹ Ayrıca bkz. Hayriyye, b. 619, b. 620, b. 621, b. 622

Tercemesi, Kıyamet 53, Hadis No: 2507) hadisi ile örtüşmektedir. Dolayısıyla Nâbî, birçok konuda olduğu gibi burada da İslami ahlak anlayışını yansıtmaktadır. Hatta Nâbî, günah işleyen bir insanı “günahkâr” diye anmanın bile günah olacağını söyleyerek bu konuda ne kadar hassas olduğunu belirtmiştir:⁷⁰

Neye dahl eyler isen bir gün o hâl

Sana bî-şübhe ider istikbâl (b. 675)

(Her neyi ayıplarsan, gün olur, o durum hiç şüphe yok senin başına da geliverir.)

Kime müznib disen iy cân-ı peder

O da bir zenbdür anlarsan eğer (b. 677)

(Ey babasının canı! Unutma ki bir kimseye günahkâr demek de günahdır.)

10. Yalan

Yalanın hem dinî, hem de ahlaki bir vechesi vardır. İslam dinine göre haram kabul edilen yalan,⁷¹ aynı zamanda ahlaki bir zafiyet olarak da görülür. İnsanlar arası güven ortamının temin edilmesi için de yalandan uzak durulması gerekir. Yani yalan, bireylere zarar verdiği gibi topluma da zarar vermektedir. Bu derece ciddi bir problem olan yalan üzerinde epeyce duran Nâbî, Hayriyye’inde yalanı, müstakil bir başlık altında toplayarak bu konuda birçok açıklamada bulunmuştur.

Nâbî, doğru kişinin kesinlikle yalana tenezzül etmeyeceği belirtir. Yalanın sonuçlarının hep kötü olduğunu ifade eden Nâbî, yine er kişinin bu sonuçlara da tahammül edemeyeceğinden asla yalana bulaşmaması gerektiğini dile getirir. Ayrıca Nâbî, yalan söylemenin insanın ağızını kirlettiğini, yalanın İslam dininde hiçbir şekilde yeri olmadığını, akıl sahibi olan kişilerin yalana asla bulaşamayacağını, bütün

⁷⁰ Ayrıca bkz. Hayriyye, b. 676

⁷¹ Yalan hakkında Kur’an-ı Kerim’de geçen ayetlerden bazıları şunlardır: “*Bunlardan bazıları şu şekildedir: Artık bundan sonra Allah’a karşı kim yalan uydurursa, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.*” (Âl-İ İmrân, 94). “*Bu böyle. Kim Allah’ın hükümlerine saygı gösterirse, bu, Rabbi katında kendisi için bir hayırdır. Haramlığı size okunanların (bildirilenlerin) dışında bütün hayvanlar size helâl kılındı. Artık putlara tapma pisliğinden kaçının, yalan sözden kaçın.*” (Hac, 30). “*Her günahkâr yalancının vay hâline!*” (Câsiye, 7)

bozuklukların sebebinin yalan olduğunu ve boş söz olan yalanın ihtilafa yol açtığını ifade etmiştir.⁷²

Merd olan kizbe tenezzül itmez

Zillet-i kizbe tahammül itmez (b. 844)

(Er olan kişi, yalana tenezzül etmediği gibi yalanın kötü sonuçlarına da tahammül etmez.)

Katı bî-‘âr u hayadur habîs

Ki ide kizb ile agzın telvis (b.845)

(O kötü kişi ki ne utanmaz ve arlanmazdır ki yalan ile ağzını pisletir.)

Kizb ma’dûmdur aslı yokdur

Bâb-ı İslâm’da faslı yokdur (b.846)

(Yalanın -ki aslı olmayan bir sözdür- İslam inancında gireceği bir kapı yoktur.)

11. Sabır

Sabır; acı, yoksulluk, haksızlık gibi üzücü durumlar karşısında tepki göstermeden onların geçmesini bekleme erdemidir (Akalin, 2011: 1996). Sabırlı olmak, ahlaki bir meziyet olmakla beraber İslamiyet’tin de son derece üzerine durduğu bir konudur. Kur’an-ı Kerim’e bakıldığında sabır ile alakalı olarak birçok ayet görülür.⁷³ Kendisine Hz. Peygamber’i numune alan Nâbî için sabır, bir hayat prensibi olarak karşımıza çıkar. Hayriyye isimli eserinde bu konuyu derinlemesine inceleyen Nâbî, sabrın insana ne kattığını, sabırsızlığın insandan neler alabileceğini bildirmiştir. Nâbî’ye göre sabır mutluluğun anahtarıdır. Bir insan, işe başladığında acele etmeyip zorluklara rağmen sabır gösterebiliyorsa sonunda mutlaka rahata

⁷² Ayrıca bkz. Hayriyye, b. 847, b. 848, b. 849

⁷³Sabır hakkında Kur’an-ı Kerim’de birçok ayet vardır. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralayabiliriz:

“Ey iman edenler! Sabredin. Sabır yarışında düşmanlarınızı geçin. (Cihat için) hazırlıklı ve uyanık olun ve Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.” (Âl-İ İmrân Sûresi, 200)

“Allah’a ve Resûl’üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider. Sabırlı olun. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.” (Enfâl Sûresi, 46)

“(Allah) göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabbidir. Şu hâlde, O’na ibadet et ve O’na ibadet etmede sabırlı ol. Hiç, O’nun adını taşıyan bir başkasını biliyor musun?” (Meryem Suresi, 65)

kavuşacaktır. Ayrıca Nâbî, sabrın Hz. Allah'ın isimlerinden biri olduğunu ve buna istinaden sabırda sonsuz hikmetlerin olduğunu belirtir:⁷⁴

Sabr kıl itme umûrunda sitâb

Sabr ile dirler olur güre dûşâb (b. 1040)

(İşlerinde acele etme, sabret. Sabır kapı üzerinde duran sıkıntılardan sonraki sevinç anahtarıdır.)

Sabr esmâ-i İlâhî'dendür

Hikemi nâ-mütenâhîdendür (b. 1042)

(Sabır, Allah'ın isimlerinden biridir. Sabır sonsuz hikmetlerden bir hikmettir.)

12. Söz Taşımak

Söz taşımak, insanlar arası ilişkileri bozan kötü bir fiildir. Nâbî, beşeri münasebetlere menfi yönde tesir eden bu kötü haslet için birçok uyarıda bulunmuştur. Nâbî, birinin sözünü bir başkasına taşımayı ve koğuculuk yapmayı kesin bir dille men etmiştir. Bu işi şeytanın bir vazifesi olarak gören Nâbî, söz taşıyanların şeytana yardım ettiklerini ifade eder. Ayrıca söz taşımanın da insanları birbirine düşürdüğünü belirten Nâbî, Hz. Peygamber'in bir hadisini mealen iktibas ederek lüzumsuz konuşmanın dinî yönüne de vurgu yapmıştır:⁷⁵

İtme zinhâr sakın nakl-i kelâm

Olma pâzeng-i kelâm-ı nemmâm (b. 1498)

(Sakın hâ, söz taşıyıcılık yapma ve koğucunun sözüne postacı olma.)

Olma râfi' 'âlem-i vesvâsı

Biribirine düşürme nâsı (b. 1500)

(Şeytanın bayrağını yükseltici olma ve insanları birbirine düşürme.)

Hüsn-i dîndür didi Şâh-ı ma'nî

Terk-i lâ-yelzem ü mâlâya'nî (b. 1504)

⁷⁴ Ayrıca bkz. Hayriyye, b. 1041, b. 1043

⁷⁵ Ayrıca bkz. Hayriyye, b. 1499, b. 1501

(O mana sultanı Peygamber Efendimiz “Lüzumsuz ve malayani söz söylemeyi terk etmek dinin güzelliğidir.” dedi.)

SONUÇ

Şair Nâbî, XVII. yüzyılda yaşamış önemli bir şair ve mütefekkindir. Nâbî, hayatı boyunca manzum ve mensur kaleme aldığı birçok eserinde kendi fikirlerini ve dünya görüşünü aktarmaya çalışmıştır.

Nâbî'nin en büyük özelliği toplumsal problemlere kayıtsız kalmayıdır. Nâbî, yaşadığı dönemde meydana gelen birçok siyasi, sosyal ve ahlaki yozlaşma hakkında tespitlerde bulunmuş ve bu problemlere eserlerinde çözüm önerileri sunmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Nâbî'nin kaleme aldığı eserlerden biri de *Hayriyye* adlı mesnevisidir.

Nâbî, *Hayriyye* adlı mesnevisinde dönemindeki toplumsal problemlere ve yozlaşan kurumlara bazen latifeli, bazen de ağır tenkitlerde bulunmuştur. Bunun yanında dinî ve ahlaki konulara da sıkça değinen Nâbî'nin bu eseri, nasihatnâme özelliği taşımaktadır. Nâbî'nin eserindeki öğütler, oğlu Ebu'l Hayr'a hitap etse de aslında oğlu şahsında dönemin tüm gençlerine ithafen söylenmiştir.

Nâbî, *Hayriyye*'sinde ilk olarak; insanın yaratılışı, âlemin düzeni, Allah'ın kudret ve hikmeti, Hz. Peygamber'in üstünlüğü gibi konulara değinir. Bu konuları anlatırken hiçbir zaman İslami perspektiften çıkmamıştır. Bu durumu, Nâbî'nin beyitlerinde sıkça geçen dinî mefhumlar ile yararlandığı ayet ve hadislerden anlayabiliriz.

Nâbî'nin *Hayriyye*'sinde geçen mevzuların kaynağını ayet ve hadisler oluşturur. Nâbî, ele aldığı konu ile alakalı beytinde ayet ve hadislerden yararlanırken onları kimi zaman doğrudan iktibas etmiş, kimi zaman ise mealen iktibas yoluna gitmiştir. Bazen ise ayet ve hadislerden yararlanma durumu Nâbî için sadece bir yol gösterici veya ilham kaynağı olmuştur.

Nâbî, mesnevisinde ele aldığı namaz, oruç, zekât ve hac gibi İslam'ın şartlarını anlatırken ayet ve hadislerden sıklıkla yararlanmıştır. Özellikle İslam'ın şartlarında Nâbî'nin daha çok ayetlerden yararlandığı genellemesini yapılabilir.

Nâbî'nin değindiği bir diğer konu ise İslam dini tarafından büyük günahlardan sayılan hususlardır. Çalışmamızda bu hususlar; gıybet, kibir, yalan, yetim malı, gözleri haramdan sakınmak gibi başlıklar altında incelenmiştir. Nâbî

İslamiyet'te de yeri olmayan bu fiiller hakkında uzunca nasihatlerde bulunarak bu fiillerden kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde anlatılan konu, Nâbî'nin din ve ibadet anlayışıdır. Nâbî, *Hayriyye*'sinin birçok yerinde oğlu Ebu'l Hayr'a seslenerek kendi din ve ibadet anlayışını ortaya koymuştur. İkinci bölümde Nâbî'nin din ve ibadet anlayışı; İslam dininin önemi, Allah'ın Emirleri, Kelime-i Şahadet, Namaz, Oruç, Hac, Zekât ve Tasavvuf başlıkları altında incelenmiştir.

Nâbî'nin ihlaslı, İslami ibadetleri külfet olarak görmeyen, Hz. Allah'ın emirlerine gönülden bağlı biri olduğu anlaşılmaktadır.

Nâbî'nin İslam'ın en önemli şartlarından biri olan namaza büyük önem veren, onun hiçbir zaman geçirilmesine müsaade etmeyen biridir.

Yine İslam'ın önemli şartlarından biri olan oruç hakkında da uzun açıklamalar yapan Nâbî, bu ibadeti de eksiksiz yerine getirmeye çalışan bir anlayışa sahip olduğu görülmektedir.

Nâbî'nin kutsal topraklara verdiği önem ise "hac" başlığı altındaki beyitlerinden anlaşılmaktadır. Nâbî, söz konusu eserinde hac ibadetinin mutlaka ifa edilmesi gerektiğini düşünen biri olmanın yanında, kutsal topraklara büyük bir muhabbet ve saygı besleyen biri olarak da karşımıza çıkar.

Nâbî'nin din ve ibadet anlayışı başlığı altında incelenen bir diğer konu ise yine İslam'ın şartlarından biri olan zekâttır. Nâbî, zekât ibadetini ifa eden ve bu konuda son derece hassas olan biridir. Hatta farz olmayan sadakanın dahi verilmesini istemektedir. Bu durum Nâbî'nin İslam dinine bağlılığının yanında toplumun her kesimini düşünen ve mala değer vermeyen biri olduğunu gösterir.

Nâbî'nin *Hayriyye*'sine baktığımız zaman, onun tasavvufa inandığını anlayabiliriz. Ancak Nâbî, tasavvufu maddi çıkarları uğruna kullanmaya çalışan sahte mürşitler hakkında son derece endişelidir. Zira XVII. yüzyıldaki meydana gelen siyasi gerileme kendini sosyal hayatta gösterdiği gibi dinî hayatta da göstermiştir. Bu dönemde birçok sahte şeyhler ortaya çıkarak insanları kullanmaya çalışmaktadır. Nâbî, eserinde ilk olarak bu sahte tasavvuf şeyhlerinin alâmetlerini ve düştükleri kötü durumları anlattıktan sonra hakiki manada yaşanılacak tasavvufi

hayatın önemini açıklamıştır. Ayrıca Nâbî'nin hakiki bir mürşid-i kâmile bağı olmak gerektiğini de açıkça tavsiye etmesi, onun tasavvufa inandığını gösterir.

Üçüncü bölümde ise Nâbî'nin ahlak anlayışı incelenmiştir. Bu bölümde Nâbî'nin ahlak ölçüleri; Tok Gözlülük, Kanaatkârlık, Yergi ve Güldürü, İyilik ve Cömertlik, Kibir, Edep ve Hayâ, Davete İcabet, Konuşma Adabı, Başkasını Ayıplamak, Yalan, Sabır ve Söz Taşımak başlıkları altında incelenmiştir.

Nâbî, tok gözlülüğü seven dünya malına tamah etmeyen kanaatkâr biridir. Aynı zamanda insanlara iyilik etmeyi seven cömert bir insan olarak da karşımıza çıkar. Nâbî ağırbaşlı bir yapıya sahip olmakla beraber ölçülü latifeye karşı değildir.

Nâbî, kibirlenmeyi asla hoş görmeyen, başkasının ayıbını yüzüne vurmaya da sevmeyen sabırlı bir insandır.

Beşeri münasebetlere son derece önem veren Nâbî için davet edilen bir yere gitmek, gidilen yerde konuşma adabına riayet etmek de son derece önemlidir. Ayrıca Nâbî, insanlar arası ilişkilerin bozulmasına sebep olan söz taşımaktan da uzak duran biridir. Nâbî, hem dinî hem de ahlaki bir yanlış olan yalan konuşmak konusunda ise asla taviz vermez.

Nâbî'nin *Hayriyye*'sinin genelinde ahlaki bir anlayış göze çarpar. Nâbî'nin dine sıkı sıkıya bağlı olduğu düşünülürse onun ahlaki konulara bu derece önem verdiği daha iyi anlaşılır. Zira İslam dini için ahlak son derece önemlidir. Ayrıca bu eserde Nâbî'nin Hz. Peygamber'e karşı yoğun bir muhabbet duyduğu anlaşılmaktadır. Nâbî, hemen her konuda Hz. Peygamber'i kendine numune almıştır. Bu durum, Nâbî'nin beyitlerinde koymuş olduğu ahlaki ölçülerin, Hz. Peygamber'in hadisleri ile aynı minval üzere olmasından anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akalın, Şükrü Halûk (2011). *Türkçe Sözlük*. 11. Baskı, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara, s. 555.
- Aksoyak, Hakkı, İsen Mustafa, Macit Muhsin vd. (2006). *Eski Türk Edebiyatı*. 4. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 315.
- Âlizâde, Seyyid (t.y.). *Şir'at-ül İslâm*. Ter. Naim Erdoğan, Pamuk Yayınları, İstanbul, s. 445.
- Aydın, M. Âkif (2003). *Mahkeme*. TDVİA. İstanbul, c. 27, s. 342.
- Bekir el-Buhârî, İmamzâde Muhammed (2011). *İslâm Ahlak ve Âdâbı Şir'atü'l-İslâm*. Haz. Fazilet Neşriyat Araştırma Heyeti, 1. Baskı, Fazilet Neşriyat, İstanbul, s. 75, 81, 85, 130.
- Bilkan, Ali Fuad (2007). *Nâbî Hayatı, Sanatı, Eserleri*. 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 7- 9.
- Bilmen, Ömer Nasûhi (2014). *Büyük İslam İlmihali*. Sadeleştiren: Mehmet Tâlu, Çelik Yayınevi, İstanbul.
- Canan, İbrahim (1988). *Kütüb-ü Sitte Muhtasarı Tercüme Ve Şerhi*. c. 7, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 323.
- Canan, İbrahim (1992). *Kütüb-ü Sitte Muhtasarı Tercüme Ve Şerhi*. c. 15, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 185, 210.
- Çağırıcı, Mustafa (1196). *Gıybet*. TDVİA. İstanbul, c. 14, s. 63.
- Çağırıcı, Mustafa (1996). *Gıybet*. TDVİA. İstanbul, c. 14, s. 63, 64.
- Çağırıcı, Mustafa (2001). *Kanaat*. TDVİA. İstanbul, c. 4, s. 289.
- Çağırıcı, Mustafa (2002). *Kibir*. TDVİA. İstanbul, c. 25, s. 562, 563.
- Çağırıcı, Mustafa (2008). *Riya*. TDVİA. İstanbul, c. 35, s. 137.
- Çiçek, Yakup (1995). *Fecir*. TDVİA. c. 12, İstanbul, s. 287.
- Diriöz, Meserret (1994). *Nâbî Divânı*. İstanbul, s. 33, 34.
- Diyamet İşleri Başkanlığı Yayınları (2011). *Kuran-ı Kerim Meali*. Haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, 12. Baskı Ankara.

- Dönmez, İbrahim Kâfi (2005). *Farz*. TDVİA. İstanbul, c. 12, s. 184.
- Ebu'l-Hüseyin, Müslim en-Nisâbü'rî (2000). *Sahih-i Müslim*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Ekinci, Ekrem Buğra (2005). *Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü*. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c.13, sayı: 5, s. 417, 418, 419.
- Güzel Ahlak* (2015). 2. Baskı, Fazilet Neşriyat, Haz. Fazilet Neşriyat Araştırma Heyeti, İstanbul, s. 114, 109.
- Hâfız, Ebu Dâvut es-Sicistânî (1996). *Sünen-i Ebû Davut*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbn-i Mâce, El-Hafız İbn-i Abdullah Muhammed bin Yezidi'l Gazvinî (2000). *Sünen-i İbn-i Mâce*. Dâru İhyâi't-Türâs'l-Arabî, Beyrut.
- İmâm-ı Gazâlî (1974). *İhyâu' Ulûmi'd-dîn*. Ter. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınevi. İstanbul, c.1, s. 27.
- İmâm-ı Gazâlî (1975). *İhyâu' Ulûmi'd-dîn*. Ter. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınevi. İstanbul, c. 2, s. 164.
- İmâm-ı Gazâlî (2009). *Kalplerin Keşfi*. Ter. Recep Tutan, Yasin Yayınevi, İstanbul, s. 170.
- İmâm-ı Gazâlî (t.y.). *Kimya-yı Saadet*. Ter. Ömer Dönmez, Hisar Yayınevi, İstanbul, s.471, 486.
- İmâm-ı Mâlik, Enes (t.y.). *Muvatta'*. Çev. Ahmet M. Büyükçınar vd. Bedir Yayınevi, İstanbul, c. 4, s. 255.
- Kabaklı, Ahmet (2002). *Türk Edebiyatı*. Türk Edebiyat Vakfı Yay. c. 2, İstanbul, s. 644, 645, 660.
- Kalkışım, Muhsin (2009). *Tuhfetü'l-Haremeyn'de Mekân ve Şahsiyet İlişkisi*. Şair Nâbî Sempozyumu, 13-15 Kasım 2009, Şanlıurfa, s. 377.
- Kalkışım, Muhsin (1998). *Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i Dil İncelemesi Transkripsiyonlu Metin ve İndeks*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, s. 5.

- Kaplan, Mahmut (2015). *Hayriyye-i Nâbî*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, s. 13, 33, 41, 43-45, 151.
- Karahan, Abdülkadir (1953). *Nâbî Hayatı Sanatı Şiirleri*. Varlık Yayınevi, İstanbul, s. 6, 9, 11.
- Keleş, Reyhan (2013). *Divan Şiirinde Lafzî Ayet Ve Hadis İktibasları*. Doktora Tezi, Erzurum.
- Kelpetin, Arpağuş, Hatice (2002). *Kelime-i Tevhid*. TDVİA, İstanbul, c. 25, s. 214, 215.
- Kurnaz, Cemal (2002). *Eski Türk Edebiyatı*. Gazi Kitabevi, Ankara, s. 292.
- Kurtoğlu, Mehmet (2008). *Urfalı Nâbî*. Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, s. 130.
- Küçükaçcı, Mustafa Sabri (2013). *Zemzem*. TDVİA. İstanbul, c. 44, s. 244.
- Mengi, Mine (1987). *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*. Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara s. 37, 39.
- Mengi, Mine (2008). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. 14. Baskı, Akçağ Yay. Ankara, s. 195, 196, 216, 217, 250.
- Meran, Necati (2012). *Tefecilik Ekonomi Sanayi ve Ticarete İlişkin Suçlar*. 2.baskı, Ankara, s.13.
- Mermer, Ahmet, Deniz, Sabahat, Bayram, Yavuz, Alıcı, Lütfi, Eflatun, Muvaffak vd. (2015). *Eski Türk Edebiyatına Giriş*. 12. Baskı, Akçağ Yay. Ankara, s.28.
- Pala, İskender (2013). *Yusuf Nâbî Hayriyye*. 5. Basım, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Pala, İskender (2015 a). *Ansiklopedik Divân Edebiyatı Sözlüğü*. 26. Baskı, İstanbul, s. 229, 230.
- Pala, İskender (2015 b). *Divan Edebiyatı*.18. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, s. 35, 36.
- Sami, Şemsettin (2015). *Kamus-ı Türkî*. Haz. Paşa Yavuzarslan, 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Saraç, Yekta (2011). *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Biçim ve Ölçü*. Anadolu Üniversitesi Web-Ofset, Eskişehir, s. 17.
- Sünen-i Tirmizî Tercemesi* (t.y.). Mütercim: Osman Zeki Mollamehmetoğlu, Yunus Emre Yayınevi, İstanbul.
- Şentürk, Lütfü ve Yazıcı Seyfettin (2016). *İslam İlmihali*. 27. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara.
- Taşpınar, İsmail (2007). *Refref*. TDVİA, İstanbul, c. 34, s. 534.
- Tenik, Ali (2009). *Nâbî'nin Tasavvufî Düşüncesi*. Şair Nâbî Sempozyumu, 13-15 Kasım 2009, Şanlıurfa, s. 189.
- Topaloğlu, Bekir (1993). *Cennet*. TDVİA. İstanbul, c. 7, s. 377.
- Topaloğlu, Bekir (2008). *Rezzâk*. TDVİA. İstanbul, c. 35, s. 47.
- Üzüm, İlyas (2000). *İllyîyn*. TDVİA. İstanbul, c. 22, s. 123.
- Yavuz, Salih Sabri (2005). *Mi'rac*. TDVİA. İstanbul, c. 30, s. 132-135.
- Yazır, Muhammed Hamdi (2015). *Hak Dini Kur'an Dili*. Fazilet Neşriyat, İstanbul,
- Yorulmaz, Hüseyin (1998). *Urfalı Nâbî*. Şule Yayınları, İstanbul, s. 20, 25- 27, 67-69.
- Zebîdî, Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Lâtîfi (1982). *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tedcrîd-i Sarîh Tercemesi*. Ter. Ahmed Naim. 7. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Zihni, Mehmed (2016). *Ni'met-i İslâm*. Haz. İbrahim Coşkun, Nadir Eserler Kitaplığı, İstanbul.
- Zülfe, Ömer (2007). *Refref*. TDVİA. İstanbul c. 34, s. 534.
- www.sanliurfa.bel.tr (2017). <http://www.sanliurfa.bel.tr/icerik/1/1/sanliurfa-tarihi#.WSLIHevyjIU>.

DİZİN

A

Abdurrahman Paşa, 15

Adana, 16

Adiliyye, 16

Akabe-i Mısır, 16

Akşehir, 16

Ali Fuat Bilkan, 12

Allah, iii, iv, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44,
45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71,
73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 95, 97,
98, 99, 101, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 117, 118

Antakya, 16

Arafât, 16

Asi Nehri, 16

B

Bağdat, 12

Bahr-ı Sepid, 16

Bahr-ı Suvis, 16

Bakraz, 16

Baltacı Mehmet Paşa, 17

Bedir, 21, 121

Bilkan, 16, 17, 19

Bosna, 12

Bulak, 16, 19, 22

C

Cebel-i Ebi Kubays, 16

Cebel-i Uhud, 16

Cize, 16

Ç

Çorlulu Ali Paşa, 17

D

Danyal (as), 16

Dimyat, 16

Diyarbakir, 12

E

Ebu'l Hayr Mehmet Çelebi, 16, 20

Ereğli, 16

Eskişehir, 16, 123

F

Fehim, 13

Feridüddin Attâr, 20

Feyzî-i Hindî, 19

G

Garibî, 19

Gazze, 16

Gebze, 16

H

Habib-i Neccar, 16

Hacı Gaffarzâdeler, 13

Halep, 16, 17, 20

Haliç, 16

Hamâ, 16

Hayriyye, i, ii, iii, iv, 10, 11, 13, 14, 18, 19, 20, 23, 24, 40, 43, 89, 94, 98, 101, 103,

104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 122

Hersek, 16

Hicaz, 21

Humus, 16

Hüseyin Yorulmaz, 12
Hz Muhammed, 30, 31
Hz. Âdem, 24, 25, 34, 108
Hz. Allah, 25, 26, 27, 32, 36, 39, 54, 59, 67, 93, 95, 98, 104, 107, 108, 110
Hz. Elyasa, 35
Hz. Eyyub, 35
Hz. Mevlânâ, 16
Hz. Musa, 35
Hz. Peygamber, 9, 10, 13, 21, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 41, 48, 49, 55, 56, 58, 59, 60,
61, 62, 63, 65, 69, 72, 75, 78, 84, 85, 92, 97, 103, 110, 114, 115, 117, 119

I

II. Ahmed, 16
II. Mustafa, 15, 16
II. Süleyman, 16
III. Ahmed, 15
IV. Mehmed, 15, 21

i

İnbaba, 16
İskenderiye, 16
İsmetî, 13
İstanbul, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 120, 121, 122, 123
İzник, 16

K

Kabaklı, 18
Kahire, 12, 16
Kalkışım, 16
Kamaniçe, 15, 21
Kaplan, 15, 16, 19, 20, 21, 22
Karacaahmet, 17
Karahana, 16, 17
Kâtip, 13

Kelîm, 19
Kırım, 12
Konya, 16
Kubâ, 16
Kudüs, 16
Kûh-ı Nûr, 16
Kuh-ı Rahmet, 16
Kuh-ı Serv, 16
Kur'an-ı Kerim, 11, 24, 25, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 46,
47, 49, 54, 56, 57, 59, 61, 63, 67, 71, 77, 85, 92, 102, 108, 110, 113
Kurnaz, 13, 122
Kutayfe, 16
L
Lâdik, 16
Lehistan, 15, 21
M
Mahmut Kaplan, 12
Medine, 15, 77
Mekke, 16, 47
Menderes Coşkun, 21
Mengi, 18, 20, 21, 28
Merve, 16, 47
Meserret Diriöz, 12
Mevlana, 19
Meylî, 19
Mısır, 15, 35
Mina, 16
Molla Câmî, 19
Mora, 16
Musahip Mustafa Paşa, 15, 16, 21
Mustafa Paşa, 15, 16
Müzdelif, 16

N

Nâbî, i, ii, iii, iv, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28,
29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50,
51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72,
73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95,
96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112,
113, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123

Nâ'ilî, 13

Nâzirî, 19

Necip Asım, 20

Nef'i, 12

Neşâtî, 13

Nil, 16

Ö

Örfî, 19

P

Pala, 9, 17, 19, 54, 60, 122

Payas, 16

Peşte, 12

R

Ramle, 16

Reşid, 16

Rimâl Denizi, 16

S

Safâ, 16

Sâib, 19

Salihîye, 16

Seyyid Mahmud, 13

Seyyid Mustafa, 13

Seyyidgazi, 16

Ş

Şam, 16, 35, 36

Şevket, 19

Şifâî, 19

Şirâzî, 19

Şuayb, 35

T

Talib, 19

Tîh, 16

Tuhfetü'l Haremeyn, 15, 21

Tur-ı Sinâ, 16

U

Urfa, iii, 13, 14, 16, 23, 34, 35, 36

Ü

Üsküdar, 16, 17

V

Veysî, 21

Y

Yavuz, 19

Yazır, 31, 32, 123

Yorulmaz, 13, 15, 18, 20, 21, 22

Yusuf Nâbî, ii

ÖZGEÇMİŞ

Murad Canbolat 1991 yılında Hatay’da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Hatay-Kırıkhan’da tamamladı. 2014 yılında Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı’ndan mezun oldu. 2015 yılında Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı’nda yüksek lisansa başladı.

